

FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY PALACKÉHO V OLOMOUCI

KATEDRA HISTORIE

OBRAZ PRVNÍ SVĚTOVÉ VÁLKY V ČESKÝCH
UČEBNÍCH DĚJEPISU OD VZNIKU
ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY PO SOUČASNOST
Diplomová práce

Autor: Kristýna Nováková

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, PhD.

Olomouc 2019

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Obraz první světové války v českých učebnicích dějepisu od vzniku Československé republiky po současnost“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího práce a uvedla všechny prameny a literaturu do seznamu použitých pramenů a literatury.

V Olomouci dne.....

Podpis.....

Poděkování

Chtěla bych poděkovat doc. Mgr. Radmile Prchal Pavlíčkové, PhD., za vedení mé diplomové práce, cenné rady a odborný dohled.

Obsah

1	Úvod	7
2	Interpretace historie	9
3	Učebnice jako specifický typ historiografické literatury	12
4	Korpusy a digital humanities	14
4.1	Vytvoření korpusu.....	18
4.2	Frekvence	20
4.3	Asociační míry	20
4.3.1	MI-score	21
4.3.2	T-score	22
4.4	Indexy	23
4.4.1	Tematická koncentrace	23
4.4.2	Sekundární tematická koncentrace	25
4.4.3	Proporcionální tematická koncentrace textu	25
5	Učebnice z období první republiky (1918-1938)	27
5.1	Jaroslav Bidlo – František Hýbl – Josef Šusta – Josef Dobiáš	27
5.2	František Brdlík – František Šembera	29
5.3	Rudolf Dvořák – František Šujan	30
5.4	Josef Hrbek – Josef Vodehnal	31
5.5	Josef Klik.....	32
5.6	Jan Krezar – Jaroslav Vlach	33
5.7	Josef Pekař	33
5.8	Josef Pešek.....	34
5.9	Jaroslav Sochor.....	35
5.10	Hugo Traub.....	36
5.11	Kvantitativní analýza	37
5.11.1	Bidlo (1921)	42
5.11.2	Pešek (1933).....	43
5.11.3	Pekař (1921)	45
5.11.4	Klik (1938).....	46
5.11.5	Pekař a Klik (1937).....	47
5.11.6	Sochor a Choc (1947).....	47
5.11.7	Krezar a Vlach (1922)	48
5.11.8	Traub (1924)	49

5.11.9	Dvořák, Šujan (1920).....	50
5.11.10	Traub (1923)	51
5.11.11	Šembera a Brdlík (1920)	51
5.11.12	Hrbek Vodehnal (1935).....	52
5.11.13	Hrbek Vodehnal (1937).....	53
5.12	Kvalitativní analýza	55
5.12.1	Vypuknutí války	55
5.12.2	Československé legie.....	57
5.12.3	Zahraniční odboj	59
5.12.4	Charakteristika a výsledek války.....	60
5.12.5	Revoluce v Rusku	61
5.12.6	Závěr.....	63
6	Učebnice po roce 1989	65
6.1	SPN – Soukromé pedagogické nakladatelství.....	66
6.2	Fortuna	67
6.3	SPL-Práce.....	68
6.4	Didaktis.....	70
6.5	Fragment	71
6.6	Scientia	72
6.7	Kvantitativní analýza	72
6.7.1	Čornej a Hlavačka (2001)	77
6.7.2	Kvaček (2002)	78
6.7.3	Čornej (2008)	79
6.7.4	Sochrová (2008)	79
6.7.5	Harna a Fišer (1998).....	80
6.7.6	Čapek (1993)	81
6.7.7	Čapek a Pátek (2001).....	82
6.7.8	Štěpánková a Šašinka (2006).....	83
6.7.9	Beneš a Nálevka (2009)	84
6.7.10	Kuklík a Kuklík (1995)	84
6.8	Kvalitativní analýza	86
6.8.1	Vypuknutí války	86
6.8.2	Charakter války a její důsledky	88
6.8.3	Ruská revoluce a občanská válka v Rusku	89

6.8.4	Zahraníční odboj	91
6.8.5	Československé legie.....	93
6.8.6	Závěr.....	95
7	Závěr.....	99
8	Resumé	101
9	Seznam použité literatury	102
10	Seznam použitých internetových zdrojů	105
11	Seznam použitých pramenů	106

1 Úvod

„*Ruští bolševici padlí v boji s čs. legiemi, Vladivostok.*“. Uvedená citace pochází z jedné současné učebnice dějepisu pro základní školy a jedná se o popis k fotografii, na níž na zemi leží několik mrtvých těl a nad nimi stojí řada vojáků v uniformách československých legií na Rusi. Na první pohled se nejedná o nic, co by mělo vzbuzovat pozornost. V létě 1918 došlo po dlouhých odkladech k útoku československého vojska na přístav Vladivostok, který byl pro legionáře jedinou možnou cestou, jak se dostat zpátky do vlasti. Po několika hodinách boje se československým dobrovolníkům podařilo vladivostocký přístav dobýt, čímž se legionářům otevřela cesta domů. Ještě před samotnou evakuací však bylo třeba dopravit do přístavního města všechny armádní skupiny čs. legií.

Po dobytí přístavu se vladivostocká skupina vydala podél železnice vstříc východosibiřské skupině generála Radoly Gajdy a při své cestě se i nadále střetávala s oddíly bolševiků. Jedny z nejtěžších bojů proběhly na amurské dráze poblíž města Nikolsk Usurijský. Zde navíc legionáři bojovali proti československým bolševikům. Střety v nikolsko-usurijské oblasti patřily mezi vůbec nejhorší co se týče brutality obou stran. Rudolf Vlasák, účastník vladivostockých bojů a pozdější legionářský spisovatel, se k těmto událostem vracel ve svých vzpomínkách: „*Byl to strašný pohled na zohavená těla bratří. (...) Byl to nejsmutnější obraz za světové války, neboť ten ukazoval, jak Čech zohavil Čecha, dobíjel raněné a zohavoval živé, padnuvší do zajetí. Stačí ještě dnes pohled na fotografii zohavených příslušníků osmého pluku, aby se člověk otrásl a maně se tázal: Patří i toto zde do programu sovětského? zaznamenávají si bolševici toto lotrovství do historie, jako činy spáchané v zájmu proletariátu?*“¹

Pozorný čtenář si jistě všimne odkazu na fotografii – ta se později stala také jedním z důkazů ve zprávě mezinárodní komise o bolševických ukrutnostech² a jedná se o tu samou fotografii, která je použita ve výše zmíněné učebnici. Jak je možné, že se v oficiálním dokumentu objevila taková mystifikace? Komunistická propaganda totiž fotografii využila ve svůj prospěch a úplně obrátila to, co je na ní vidět – mělo se jednat o padlé bolševiky zohavené československými legionáři.

Snímek, jehož autorem byl poručík americké armády William C. Jones, je dnes poměrně snadno dohledatelný i na internetu, kde se ovšem jeho popisy různí. Například Wikipedie u něj

¹ VÁCHA, Dalibor. *Horké léto 1918: Čechoslováci ve viru ruské občanské války*. Praha 2018, str. 71.

² Hrzůzné praktiky bolševických Čechoslováků ve svých vzpomínkách zmiňuje například legionář Čeněk Klos. In: KLOS, Čeněk: *Boj s rakouskou hydrou: deník legionáře Čeněka Klose*. Druhé, přepracované vydání. Praha 2016.

má popis ve třech jazycích – zatímco v angličtině se jedná o *bolševiky zabité československými legiemi*³ český popis hovoří o mrtvých v bojích na ussurijské frontě, jejichž těla se stala předmětem zprávy o krutostech bolševiků⁴, a konečně ruský popis jako jediný informuje o tom, že se jedná o příslušníky 8. střeleckého pluku zabitě a zohaveně bolševiky s dovětkem, že mrtví jsou Čechoslováci, nikoli bolševici.⁵

Tato fotografie se stala impulzem pro volbu tématu této diplomové práce, ačkoli vzhledem k tomu, že se práce zabývá pouze středoškolskými učebnicemi, nebyla tato učebnice použita. Práce byla původně zamýšlena jako analýza a následná komparace toho, jakým způsobem učebnice od vzniku Československa po současnost referují o vybraných tématech první světové války (s přihlédnutím k naratologické teorii Haydena Whitea). Později vyvstala myšlenka využít k práci s učebnicemi také možnosti počítačových metod pro práci s textem, konkrétně korpusovou lingvistiku.

K analýze pak byly vybrány středoškolské učebnice z období první republiky⁶ a současnosti. Původním plánem sice bylo zahrnout do analýzy také učebnice z let 1939-1989, vyšlo však najevo, že v tomto případě by byl výsledný rozsah práce obrovský⁷, proto jsem se omezila pouze na tyto dvě období (učebnice z období totality, případně jejich porovnání s jiným obdobím by pak mohly být předmětem dalšího výzkumu). První kapitola se zabývá stručným nastíněním výzkumu učebnic v českém prostředí a úskalími historiografické práce a dále podává teoretický podklad pro počítačovou analýzu. Druhá kapitola se zaměřuje na analýzu učebnic z období první republiky, třetí potom analyzuje učebnice současné, přičemž úvodní části obou kapitol obsahují stručné představení autorů učebnic a jejich edičních řad.

³ Bolsheviks killed by the Czechoslovak Legion at Nikolsk Ussuriysky, 1918.

⁴ Mrtví příslušníci 8. regimentu československých legií po bitvě na ussurijské frontě. Jejich zohavená těla byla předmětem zprávy mezinárodní komise o bolševických ukrutnostech. Nikolsk Ussurijsk, červenec 1918.

⁵ К этой фотографии сделана не верная попись. Группа Владивостокская. Погибшие бойцы 8-го Чехословацкого полка после боя на Уссурийском фронте. Их обезображенные тела были предметом отчёта международной комиссии о зверствах большевиков. Никола-Уссурийск 1918 г. Здесь изображены чехословацкие воины 8-го полка возле тел погибших однополчан в бою под Никольск-Уссурийским перед похоронами в братской могиле. Мертвые - это чехословаки, а не большевики. JONES, C. William. Czechoslovaks_victims_of_Bolshveki_near_Vladivostok.jpg [online]. [cit. 14.11.2018] https://en.wikipedia.org/wiki/File:Czechoslovaks_victims_of_Bolshveki_near_Vladivostok.jpg

⁶ Byly použity učebnice uložené v Muzeu Komenského v Přerově a v Národní pedagogické knihovně v Praze.

⁷ Navíc je mnohem náročnější převádět do elektronické podoby starší učebnice – vzhledem k typu fontu, formátování a způsobu zvýraznění důležitých informací v podobě proložení písmen – vytvoření dalších korpusů by proto zabralo výrazně více času.

2 Interpretace historie

Historie je ve své podstatě vyprávěním událostí, které historie navíc třídí, zorganizuje, zjednodušuje a zkracuje. Tyto události jsou přitom vždy zachyceny nepřímo a neúplně pouze prostřednictvím dokumentů nebo svědectví. Dle terminologie francouzského naratologa Gerrarda Genetta diegesis, tedy narativní (nepřímou) nápodobu. Historické prameny tak většinou nezachycují historickou přítomnost přímo, ale pouze ji interpretují. Prací historika je pak tyto interpretace interpretovat, a to na základě objektivních, ale také subjektivních faktorů.

Umberto Eco rozlišuje interpretaci na interpretaci prvního stupně a interpretaci druhého stupně. Interpretace prvního stupně je typická pro přírodní vědy, které interpretují údaje. Humanitní vědec, ať už historik nebo sociolog, však interpretuje interpretace. Eco tento rozdíl vysvětluje na příkladu domorodé vesnice – zatímco přírodní vědec by popsal chování obyvatel, tj. to, co objekty jeho výzkumu dělají, humanitní vědec by se chování těchto obyvatel pokusil definovat a interpretovat klidně za pomoci jiných interpretantů, například chování objektu může být interpretováno na základě rozhovoru s tímto objektem. Tím se však dostáváme k nebezpečí, kterému je každý humanitní badatel vystaven. Vzhledem k výše uvedenému si totiž nemůže být jistý, jestli jsou další interpretace, které zvolil jako interpretanty studovaných interpretací, správné a dostaly se k němu nepokroucené.⁸

Za interpretaci se považuje nejen vyhodnocení získaných informací, ale počáteční selekce informací, při které historik vybere jen ty, které jsou pro jeho vyprávění podstatné. Johann Gustav Droysen považuje interpretaci za nevyhnutelnou z důvodu, že historické záznamy nejsou kompletní. Většinou totiž víme, co se stalo, ale dochované záznamy už nemusí odpovídat na otázku, proč se to stalo. Podle Droysena tak musí historik najít v minulých událostech skutečnosti, podmínky a okolnosti, bez nichž by se tyto události neuskutečnily.⁹

Jedním z prvních kritiků objektivity historiografických textů byl Leopold Ranke, který chtěl historii přeměnit v přísnou vědu pěstovanou odborně vyškolenými historiky. Ranke v historiografických dílech přísně odmítal jakékoli hodnotové soudy, historik podle něj neměl soudit minulost, ale pouze popsat to, co se stalo. Zároveň však odmítal i pozitivistický přístup, jenž se soustředil na pouhé shromažďování dat.¹⁰

Od koncem 20. století začal tento kritický proud sílit a jeho vyústěním by tzv. lingvistický obrat. Nejvýznamnějšími představiteli tohoto proudu jsou naratologové Roland

⁸ ECO, Umberto: *O zrcadlech a jiné eseje: znak, reprezentace, iluze, obraz*. Praha 2002, str. 427-429.

⁹ WHITE, Hayden: *Interpretace v historii*. In: *Tropika diskursu: kulturně kritické eseje*. Praha 2010, str. 69-104.

¹⁰ IGGERS, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivity k postmoderní výzvě*. Praha 2002, str. 28-29.

Barthes a Hayden White Barthes napsal v roce 1981 esej s názvem Diskurz historie, v níž si položil základní otázku pro studium vztahu mezi historickým a fikčním narativem - je vyprávění o minulých událostech nějakým specifickým rysem odlišné od imaginární narace, kterou známe například z eposu, románu nebo dramatu? A pokud ano, jaké místo v diskurzivním systému by měla zaujmout? Na tuto otázku odpovídá Barthes záporně. Historie si totiž narativ vypůjčila z fikce a v důsledku toho je historický narativ od toho fikčního nerozeznatelný.¹¹

Při svém hledání odpovědi pak přišel na několik zajímavých poznatků. Barthes na základě své analýzy struktury historické výpovědi tvrdí, že historický diskurz osciluje mezi dvěma póly. V tom prvním historie tíhne k metaforické formě a prolíná se s lyrikou a symbolismem, zatímco v té druhé nabývá metonymické podoby a podobá se eposu. Kromě toho Barthes mluví ještě o „třetí Historii“, která se snaží prostřednictvím struktury svého diskurzu reprodukovat strukturu rozhodnutí uskutečněných protagonistou v líčeném procesu.¹²

Barthes dále přichází s myšlenkou, že historik nesbírá fakta, ale signifikanty (označující), které dále organizuje a přiděluje jim význam za účelem ustavení pozitivního smyslu a vyplnění prázdnoty čisté souslednosti. Samotná fakta pak nenesou žádný význam, ale dodávají vyprávění legitimní hodnotu.¹³

Klíčový pohled na vyprávění o dějinách představil Hayden White, který je autorem knih *Metahistorie* a *Tropika diskurzu*. Zatímco v první z nich představuje možnosti podání historického narativu a dále rozebírá historiografii 19. století, druhé zmiňované dílo je sbírkou esejí, v nichž se zamýšlí nad jazykem, který dějepisci používají.

White ve své *Metahistorii* uvádí dvě úrovně konceptualizace historického díla. Jsou jimi kronika a příběh. Oba tyto typy vybírají a seřazují fakta, aby je zpřístupnily určitému publiku. Kronika je pouhým seřazením událostí podle toho, jak se na časové ose udály, zatímco příběh už disponuje jasně rozeznatelným začátkem, prostředkem a koncem. Učebnice dějepisu se pak řadí právě k příběhům. Stejná událost totiž může v různých příbězích sloužit různě. Jako příklad mohou posloužit učebnice dějepisu. V některých může být bitva u Moháče vnímána jako konec středověku či jako začátek raného novověku a v některých jen jako přechodná událost, protože za přechod mezi středověkem a novověkem považují události z druhé poloviny 15. století (dobyty Konstantinopole, objevení Ameriky Kryštofem Kolumbem). V kronikách by se bitva u Moháče uskutečnila jako součást řady událostí, nikoli jako prvek příběhu. Historik přisuzuje

¹¹ BARTHES, Roland – FULKA, Josef: „Diskurz Historie.” *Česká Literatura*, vol. 55, no. 6, 2007, pp. 815–828. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/42687353>.

¹² Tamtéž.

¹³ Tamtéž.

událostem z kroniky rozdílnou závažnost v závislosti na tom, jaké funkce jim přiřazuje v rámci příběhu.¹⁴

Uspořádání událostí do příběhu ale vzbuzuje otázky dvojího druhu. V první řadě jsou to otázky, jež určují vypravěčskou strategii historika a týkající se takových propojení událostí, které z nich dělají prvky rozvíjejícího příběhu. Patří sem otázky typu „Co se stalo potom?“, „Proč se to stalo takhle a ne jinak?“, „Jak se to stalo?“. Vyšší úroveň pak tvoří otázky týkající se struktury celé skupiny událostí chápané jako uzavřený příběh, jež vyžadují posouzení vztahu mezi daným příběhem a jinými příběhy. Jedná se o otázky typu „Co z toho plyne?“ nebo „Jaký to má vše smysl?“. White nachází 3 způsoby, jak tyto otázky zodpovědět a nazývá je a) vysvětlení prostřednictvím konstrukce zápletky, b) vysvětlení prostřednictvím argumentu a za c) vysvětlení prostřednictvím ideologické implikace.¹⁵

Vysvětlení prostřednictvím konstrukce zápletky spočívá v tom, že příběh dostává svůj význam prostřednictvím druhu vyprávěného příběhu. White se při určování způsobů konstrukce zápletky inspiroval *Anatomii kritiky* od Northropa Freye a rozeznává tak čtyři mody, a to komedii, tragédii, romanci a satiru. Romance je dramatickým příběhem triumfu dobra nad zlem, ctností nad neřestí, světla nad temnotou. Jejím opakem je satira, tedy drama rozvratu, které ovládá představa člověka jako vězně světa a poznáním, že lidské vědomí a vůle nikdy nemohou s konečnou platností překonat temnou sílu smrti. Komédie a tragédie naznačují alespoň částečné osvobození z rozpolceného stavu světa. Zatímco však komedie nabízí naději na dočasný triumf díky vyhlídce na příležitostné usmíření společenských a přírodních sil, tragédie poukazuje na ještě hrozivější stavy oddělení člověka od člověka.

Vysvětlení prostřednictvím formálního argumentu podává vysvětlení toho, co se v příběhu děje, tak, že se dovolává kombinačních zásad jako domnělých zákonů historického vědění. Existují čtyři formy historického vysvětlení, které Hayden White rozlišuje v návaznosti na analýzu Stephena Peppera v knize *Hypotézy o světě*, a to formistickou, organistickou, mechanistickou a kontextualistickou. Formistické vysvětlení se pokouší určit jedinečné vlastnosti předmětů (jednotlivci i kolektivy, jednotlivosti i univerzálie, konkrétní i abstraktní entity) ve zkoumaném historickém poli. Formisté poukazují na specifičnost jednotlivých předmětů v historickém poli nebo na rozmanitost jevů, které toto pole vykazuje. Organický výklad je reduktivnější; organisté se snaží zobrazit jednotlivosti v historickém poli jako součást syntetických procesů. Organisté míří k určení konečného smyslu a cíle, k němuž všechny procesy v historickém poli směřují. Mechanistické vysvětlení hledá kauzální zákony, které mají

¹⁴ WHITE, Hayden: *Metahistorie: historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno 2011, str. 14-20.

¹⁵ Tamtéž.

řídít dějiny podobně jako se fyzikální zákony řídí přírodu. Kontextuální vysvětlení se snaží vysvětlit události zasazením do jejich okolního kontextu. Kontextualisté tvrdí, že způsob, jakým se události projevily, je možné vysvětlit odkrytím vazeb na jiné události v daném historickém prostoru.¹⁶

Ideologická klasifikace, kterou White převzal o Karla Mannheima, zahrnuje 4 typy, a to konzervatismus, liberalismus, radikalismus a anarchismus. Tyto postoje se liší svým náhledem na současný stav společnosti. Zatímco konzervativci jsou s ním spokojeni a brání se jakýmkoli změnám, liberálové žádají postupné vylepšování společenského řádu a radikálové prosazují zásadní, revoluční změnu. Anarchisté odmítají stávající uspořádání společnosti a utopicky si idealizují minulost. Toto ideologické hledisko se promítá i do metodologie (například anarchisté inklinují k romanci, zatímco konzervatisté jsou zpravidla organicisty). Každý historik pak vlastní volbou zápletky, argumentu a ideologie vytváří svůj vlastní charakteristický styl.¹⁷

3 Učebnice jako specifický typ historiografické literatury

Učebnice jsou zvláštním typem historické literatury – didakticko-historický text, který je určen specifickému adresátovi v podobě žáka nebo studenta. Vzhledem k existenci povinné školní docházky je to také nejrozšířenější typ historické literatury. Obecně však bývají hodnoceny jako nižší typ historické literatury (populárně-naučná literatura), protože musí respektovat požadavky psychologie a pedagogiky a musí být přizpůsobeny své cílové skupině. Gracová a Beneš však toto řazení odmítají s poukazem na to, že populárně naučná literatura má méně komplikovanou strukturu.¹⁸

Učebnice je zdrojem poznání v jeho základech. Díky tomu se, společně se školním dějepisem obecně, obecně stávají nositeli a spolutvůrci historického vědomí ve společnosti.¹⁹ Učebnice tedy lze chápat jako jistý druh historického pramene, který podává určitý „schválený“ obraz minulosti. Každá dějepisná učebnice totiž ve větší či menší míře podléhá vzdělávací politice státu. Způsob konstrukce daného učiva a jeho uspořádání se pak odráží v tom, jaký obraz minulosti učebnice podávají.²⁰

¹⁶ Tamtéž, str. 26-40.

¹⁷ Tamtéž, str. 40-49.

¹⁸ BENEŠ, Zdeněk – GRACOVÁ, Blažena a kol.: *Sondy a analýzy. Učebnice dějepisu – teorie a multikulturní aspekty edukačního média* (dále jen *Sondy a analýzy*). Praha 2008, str. 5.

¹⁹ Tamtéž, str. 17-19.

²⁰ VACULÍK, Jaroslav – MIHOLA, JIŘÍ (ed.): *Místo historie a úloha učitele dějepisu při formování multikulturní společnosti: sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Brno 2003, str. 147.

V současné době sice používání učebnic v rámci dějepisné výuky ustupuje do pozadí a využívají je spíše učitelé, a i ti z nich vybírají pouze ty části, které považují za důležité či nějakým způsobem využitelné. Žáci pak po učebnicích sáhnou spíše v případě, že si po nemoci potřebují dostudovat nějakou látku.²¹ Zatímco dříve byly učebnice pro mnohé jediným zdrojem historického poznání, v současné době musí čelit konkurenci literatury, ale také filmů nebo třeba počítačových her.²²

Výzkum učebnic je v historickém bádání trend, který je v současné době velmi rozšířený a začíná se více prosazovat také v českém prostředí. O vzrůstající atraktivitě tohoto výzkumu ovšem hovoří rostoucí počet kvalifikačních prací, které se analýzou dějepisných učebnic zabývají.²³ V českém prostředí se výzkumem učebnic dlouhodobě zabývá Zdeněk Beneš, Blažena Gracová, Denisa Labischová nebo Magdalena Šustová. Zdeněk Beneš působí na Ústavu českých dějin při Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, a kromě výzkumu učebnic dějepisu se zabývá také problematikou didaktiky dějepisu a vztahem dějepisectví a historické paměti a historického vědomí.²⁴ Sám je také autorem několika dějepisných učebnic.

Těmto tématům se věnují také Blažena Gracová a Denisa Labischová z Ostravské univerzity²⁵, které se větší míře zabývají také obsahovému srovnáváním českých a zahraničních (zejména slovenských, polských a německých) učebnic dějepisu a historickým vědomím u

²¹ ČORNEJ, Petr: *Husitství v učebnicích dějepisu po roce 1989*. In: ČORNEJ, Petr: *Historici, historiografie a dějepis: studie, črty, eseje*. Praha 2016, str. 381-410.

²² ČINÁTL, Kamil: *Jak funguje komiks ve škole?* Dějiny a současnost, 2017, č. 5, str. 16-17.

²³ Tyto práce se zabývají především vývojem obrazu některého z období moderních dějin. Z těch vypracovaných v posledních letech, například: TUČEK, Marek: *Dějiny Spojených států amerických v učebnicích dějepisu mezi lety 1865-1953*. Olomouc 2018. (nepublikovaná diplomová práce), BERČÍKOVÁ, Jana: *Obraz Ruska v českých učebnicích dějepisu pro střední školy*. Brno 2018. (nepublikovaná diplomová práce), ze starších pak PEŘESTÁ, Markéta: *Obraz dekretů prezidenta republiky a odsunu německého obyvatelstva z ČSR v českých učebnicích dějepisu (1945–2015)*. Brno 2018. (nepublikovaná diplomová práce) nebo kvalifikační práce Dany Šmajstrlové (ŠMAJSTRLOVÁ, Dana: *Idea čechoslovakismu v dějepisných učebnicích z období první republiky (1918-1938)* (dále jen *Idea čechoslovakismu*). Olomouc 2016. (nepublikovaná diplomová práce) a ŠMAJSTRLOVÁ, Dana: *Bitva u Moháče a počátky vlády Habsburků. Srovnání českých a slovenských učebnic dějepisu pro střední školy*. Olomouc 2014. (nepublikovaná bakalářská práce). Tyto práce se obvykle zabývají porovnáním pohledů na nějakou historickou událost, zpravidla z období moderních dějin, v průběhu času. Oblíbeným tématem je také porovnání výkladu českých a cizojazyčných učebnic, ačkoli v zahraničí – mimo jiné například na Slovensku – jsou práce tohoto zaměření poměrně časté.

²⁴ Z novějších studií Zdeňka Beneše zabývajících se výzkumem učebnic můžeme jmenovat například BENEŠ, Zdeněk: *Socialismus. Jeho idea a jeho realita v českých učebnicích dějepisu*. In: *Obraz období "socialismu" v českých a polských učebnicích*. Ostrava 2016 s. 14-31; 202-223 nebo BENEŠ, Zdeněk: *Československo 1918-1938 v učebnicích dějepisu*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno 2011 [vyd. 2012], s. 147-152.

²⁵ Viz například GRACOVÁ, B. a LABISCHOVÁ, D.: *Současná teorie a praxe dějepisného vzdělávání na školách*. Pedagogická orientace. 2012, roč. 22, s. 516-543.; LABISCHOVÁ, D.: *Vytváření historického vědomí moderní společnosti*. Výuka a společenská funkce dějepisu. XI. Sjezd českých historiků. Olomouc, Česká republika. 2017.; LABISCHOVÁ, D., GRACOVÁ, B. a ZÁDRAPOVÁ, L. *Changes in European Consciousness within the Context of Education*. Ostrava 2013.

studující mládeže týkajícího se poměrně širokého spektra témat (mj. obraz jiných národů, vnímání československých prezidentů...²⁶).

Magdalena Šustová z Národního pedagogického muzea a knihovny Jana Ámose Komenského v Praze se zabývá především tím, jakým způsobem se dějepis vyučoval v minulosti. Šustová také editovala dva sborníky zaměřené na výuku dějepisu v historii. Jedná se o sborníky *Názorné vyučování a škola*.²⁷ a *Historický vývoj a současné trendy používání didaktických pomůcek*²⁸ a *Dějiny ve škole – škola v dějinách*²⁹, jehož součástí je také studie *Výklad první světové války v českých středoškolských učebnicích dějepisu První republiky od Václava Zdráhala a Obraz Slovanů a Germánů v prvorepublikových učebnicích dějepisu od Matouše Turka*.³⁰

4 Korpusy a digital humanities

Korpusem se rozumí obsáhlý a ucelený soubor elektronicky uložených jazykových dat v textové podobě. Výhodou těchto dat je, že jsou zachyceny ve svém přirozeném kontextu.³¹ Korpusy lze dále rozdělit na korpusy psaného a mluveného jazyka, na monolingvní a paralelní (korpusy jednoho jazyka a korpusy srovnávající určité texty v několika jazycích), obecné a specializované, anotované a neanotované a konečně také synchronní a diachronní.³²

Korpusová lingvistika částečně vychází ze strukturalismu. Počátky disciplíny samotné je pak možné spatřovat v 50. letech minulého století. Tehdy američtí strukturalisté (Harris, Hill, Fries) přišli s názorem, že pro popis určitého přirozeného jazyka postačí jako empirický základ právě korpus. Krátce nato však s kritikou korpusové lingvistiky vystoupil představitel generativní gramatiky Noam Chomsky, který prohlásil, že korpusy jsou neadekvátní a nepotřebné a odvrátil tak zájem od empiristického zkoumání jazykových jevů zpátky k

²⁶ Například GRACOVÁ, B.: *Obraz Lichtenštejnů v českých učebnicích dějepisu*. Časopis Matice moravské. 2012, roč. 131, č. supplement, s. 173-181.; GRACOVÁ, B.: *Beneš a jiní naši prezidenti. Z výzkumu znalostí české mládeže o československých prezidentech*. Acta Universitatis Carolinae. 2012, roč. 2012, č. Tomus LII, s. 311-320.; LABISCHOVÁ, D.: *Dějiny ženské emancipace v rakouských učebnicích dějepisu*. CIVILIA: Odborná revue pro didaktiku společenských věd. 2015, roč. 6, s. 4-20.; LABISCHOVÁ, D.: *Stereotyp Poláka ve vědomí české studující mládeže*. In: Česká a polská historická tradice a její vztah k současnosti. Praha 2003. s. 25-39.

²⁷ ŠUSTOVÁ, Magdalena: *Stalo se v zemi české. Jak se vyučoval dějepis*. Praha 2009.

²⁸ ŠUSTOVÁ, Magdalena (ed.): *Názorné vyučování a škola. Historický vývoj a současné trendy používání didaktických pomůcek*. Praha 2013.

²⁹ ŠUSTOVÁ, Magdalena (ed.): *Dějiny ve škole – škola v dějinách*. Praha 2010.

³⁰ Ani jeden z těchto autorů se však výzkumu učebnic dále nevěnoval. Václav Zdráhal pracuje v Západočeském muzeu v Plzni a zabývá se hlavně regionálními dějinami. Matouš Turek je doktorandem na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy a Univerzitě Renes 2 a zároveň působí na Ústavu pro českou literaturu a věnuje se dějinám středověku.

³¹ ČERMÁK, František: *Komputační lexikografie*. In: ČERMÁK, František – BLATNÁ, Renata (eds.): *Manuál lexikografie*. Praha 1995, str. 50–71.; ČERMÁK, František: *Korpus a korpusová lingvistika*. Praha 2017, str. 128-129.

³² POŘÍZKA, Petr: *Tvorba korpusů a vytěžování jazykových dat: metody, modely, nástroje*. Olomouc 2014, str. 10.

racionalismu založeném na instrospekci. Další vlna zájmu o korpusovou lingvistiku přišla v 60. letech, kdy na Brown University v USA (pod vedením H. Kučery a N. Francise) začal vznikat vůbec první počítačový korpus současné americké angličtiny Computational Analysis of Present-Day American English (jeho dokončení trvalo 20 let). Později se korpusová lingvistika rozrostla z USA také do jiných zemí. Roku 1994 byl v České republice založen Český národní korpus.³³

Historické prameny jsou v českém prostředí zkoumány zejména prostřednictvím kvantitativních metod. Prací, které by se zabývaly aplikací kvantitativních metod při výzkumu učebnic (ne nutně dějepisných), je poskrovnu a omezují se spíše na technické parametry textu (např. poměr obrázků a textu, porovnání délky jednotlivých kapitol apod.³⁴). Počítačová analýza textu prostřednictvím lingvistického softwaru však může odhalit další aspekty textu, které jsou při běžné kvalitativní analýze těžko postižitelné. Korpusová lingvistika má dva hlavní metodologické přístupy, a to corpus-based přístup a corpus-driven přístup.³⁵ V prvním případě jde o metodu, při které jsou korpusová data využita k ověření nějakých předem daných hypotéz, zatímco ve druhém případě je korpus jazykových dat východiskem pro vytváření hypotézy. Nutno podotknout, že mnohem obvyklejším je přístup corpus-driven.

Přístup ke korpusům se také může lišit v závislosti na tom, jestli texty zkoumáme z hlediska literární vědy, nebo z hlediska historie. Zatímco historie se zabývá spíše historickou realitou zkoumaných textů, tzn. že hledá jména osob, názvy míst, a data a tím pádem pracuje spíše s databázemi, literární vědu zajímá text samotný a pracuje především s ním.³⁶

Výhodou korpusové analýzy je fakt, že je možné zkoumat velké množství textů. Zatímco klasická kvalitativní analýza se snaží množství analyzovaných pramenů co nejvíce zúžit, v případě kvantitativního přístupu je tomu přesně naopak. Čím větší korpus získáme, tím větší výpovědní hodnotu bude mít. Díky tomu dává zkoumání historických pramenů, zejména

³³ CVRČEK, Václav: *Kvantitativní analýza kontextu*. Praha 2013, str. 13-17.

³⁴ Viz například bakalářská práce Josefa Tejkala na téma *Kvantitativní analýza jedné řady učebnic dějepisu* (TEJKAL, Josef: *Kvantitativní analýza jedné řady učebnic dějepisu*. Praha 2010. (nepublikovaná bakalářská práce)), v níž autor porovnání ediční řady učebnic pro 6.-9. třídu základní škol a odpovídající ročníky víceletých gymnázií od nakladatelství SPN z hlediska objemové a významové analýzy založené na kvantitativních metodách nebo 2 diplomové práce z Ostravské univerzity, které se zabývají frekvenční analýzou učebnic chemie – OPÁLKOVÁ, Miroslava: *Frekvenční analýza a srovnání učebnic chemie pro střední školy*. Ostrava 2009. (nepublikovaná diplomová práce) a KRUPOVÁ, Bohuslava: *Frekvenční analýza interdisciplinárních prvků v současných učebnicích chemie*. Ostrava 2007. (nepublikovaná diplomová práce).

³⁵ V současnosti se hovoří ještě o dvou okrajově využívaných přístupech, a to corpus-informed přístup (slouží například k vyhledávání vhodných jazykových případů) a corpus-assisted přístup (zkoumá proměny významů určitých pojmů na základě předem daných teoretických východisek a srovnání klíčových slov textů v různých časových intervalech. In: POŘÍZKA, P.: *c. d.*, str. 12 an.

³⁶ BOONSTRA, Onno – BREURE, Leen – DOORN, Peter: *Past, present and future of historical information science*. Amsterdam 2006, str. 36-37.

těch z období moderních dějin, čím dál větší smysl. Zatímco v případě starších dějinných období se historikové musí potýkat spíše s problémem nedostatku pramenů, čím novější historii zkoumáme, tím více naopak vyvstává opačný problém, a to sice velké množství pramenů, které je velmi obtížné analyzovat prostřednictvím klasických kvalitativních metod. Jak zmiňuje například David Berry, v posledních letech byla byly digitalizovány miliony knih, ke kterým se v následujících letech bezpochyby přidají další.³⁷ Digitalizovány jsou také noviny, obrázky a další historické dokumenty – ostatně právě učebnic, nejen dějepisných, ale také těch z ostatních předmětů, je v České republice dochováno velké množství.

Problémem je v současnosti fakt, že jen málo z nich je digitalizováno a přístupno v některém digitálním archivu. Pokud by však tyto učebnice byly převedeny do elektronické podoby, bylo by možné vytvořit velké korpusy, v nichž by bylo možné zkoumat například jazyk učebnic (používání ideologických výrazů), to, jakým způsobem (kolikrát se v textu vyskytují a v jakém kontextu se o nich píše) se vyjadřují o významných osobnostech, příslušnících různých národů atd.

Digital humanities mají potenciál tento problém vyřešit, pracují s co největším počtem pramenů. Výhod tohoto přístupu je hned několik – v první řadě není nutné všechny prameny číst. Možnosti tohoto softwaru dále umožňují mnohem snazší vyhledávání. Díky tomu všemu je možné odhalit skutečnosti, jež by bez využití počítačích metody byly postižitelné jen stěží, či dokonce vůbec. Zároveň je však třeba dodat, že výsledky kvantitativní analýzy je třeba prověřit analýzou kvalitativní, bez které by ztrácely smysl.

Přestože má užití počítačových metod v humanitních vědách své nesporné výhody (možnost práce s velkým množstvím pramenů, jednoduchá manipulace s nimi...), stále se nejedná o příliš rozšířený způsob práce v tomto odvětví, protože již vyžaduje nějakou úroveň technických schopností. Tím pádem se při využití těchto metod využívají interdisciplinární vědecké týmy.³⁸

Korpusová analýza se v humanitních vědách používá zejména v rámci filologických oborů, nejčastěji při analýze určitých jazykových jevů. Korpusová lingvistika se nicméně v českém prostředí musela vyrovnávat s řadou připomínek nebo přímo odmítavých stanovisek, z nichž část pramení z nepřesných představ o tomto odvětví.³⁹ V posledních letech se využití tohoto postupu praktikuje také v literární vědě a dalších oborech. Obecně však lze říci, že obor

³⁷ BERRY, David, M.: *Introduction: Understanding the Digital Humanities*. In: BERRY, David, M. (ed): *Understanding Digital Humanities*. Londýn 2012, str. 2.

³⁸ BERRY, David M – FAGERJORD, Anders: *Digital humanities: knowledge and critique in a digital age*. Cambridge 2017, str. 72.

³⁹ CVRČEK, Václav – KOVARIKOVA, Dominika: *Možnosti a meze korpusové lingvistiky*. Praha 2011, str. 113-133.

digital humanities není v České republice zatím příliš rozšířen, ačkoli v poslední době bylo uskutečněno několik kroků, které mají k rozvoji této disciplíny pomoci.⁴⁰

Ve světě jsou digitální archivy zahrnující korpusy historických pramenů rozšířenější. Průkopníkem v tomto odvětví byl jezuitský kněz Robert Busa, který po začal po druhé světové válce vytvářet projekt Index Thomisticus, jenž zahrnoval korpus všech děl Tomáše Akvinského. Projekt trval více než 60 let a jeho výsledkem bylo zpracování 22 milionů slov ve 23 jazycích.⁴¹ Z novějších výzkumů jmenujme například pracoviště The Centre for Editing Lives and Letters při University College od London, který ve spolupráci s John Hopkins University The Archaeology of Reading in Early Modern Europe v zkoumá dynamiku vývoje čtení a čtenářů v Evropě raného novověku. K tomuto účelu se chystá zpracovat korpus zahrnující 36 digitalizovaných tisků s ručně psanými poznámkami Johna Dee a Gabriela Harveyho.⁴²

Ke studiu historických pramenů v České republice by do určité míry mohl být využit korpus DIAKORP⁴³, který zahrnuje texty z 14. - 20. století a byl koncipován tak, aby umožnil zkoumání jazykového úzu v proměnách těchto sedmi století. DIAKORP je postupně rozšiřován, jeho současná verze (DIAKORP 6) obsahuje přes 3,4 milionů slov. Co se žánrového rozložení týče, nejvíce je zastoupena próza, dále pak poezie a odborná literatura (spisy o zemědělství, lékařství, astrologii...).

Ve své práci jsem se proto rozhodla vedle klasických kvalitativních metod využít také analýzu prostřednictvím elektronického jazykového korpusu vytvořeného z učebnicových textů. Nejprve byla provedena kvantitativní (korpusová) analýza (s corpus-driven přístupem), která spočívala ve vytvoření frekvenčních slovníků substantiv a adjektiv a také výpočtu tematické koncentrace textu (viz níže). Tyto kroky umožnily identifikovat dominantní témata, kterým se texty věnují a také postihnout kontext, v jakém se vyskytují. Na základě těchto

⁴⁰ V červenci 2019 požádalo Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy o vstup České republiky do konsorcia DARIAH ERIC (Digital Research Infrastructure for the Arts and Humanities), jehož posláním je podpora a rozvoj digitálního výzkumu v oblasti umění a humanitních věd a také rozvoj vzdělávacích činností v těchto oborech. ČR se na výzkumných aktivitách v rámci konsorcia bude podílet prostřednictvím vlastní výzkumné infrastruktury LINDAT/CLARIAH-CZ, jež sdružuje 11 výzkumných institucí z humanitních a uměleckých oborů (jedná se například o Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy nebo Ústav pro jazyk český). Zapojení do projektu přinese českým vědcům mimo jiné i možnost využívat digitální sbírky a další digitální nástroje z oblasti humanitních věd. O přijetí ČR do konsorcia bude rozhodnuto v listopadu 2019 na valné hromadě členů v Záhřebu. Dostupné z: <https://www.avcr.cz/cs/veda-a-vyzkum/socialne-ekonomicke-vedy/Ceska-republika-pozadala-o-clenstvi-v-konsorciu-DARIAH-ERIC/> [cit. 16. 7. 2019]

⁴¹ BURTON, D. M. "Automated Concordances and Word Indexes: The Fifties." *Computers and the Humanities* 15, no. 1 (1981) str. 1-14. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/30207364>.

⁴² Dostupné z: <http://www.livesandletters.ac.uk/projects/archaeology-reading-early-modern-europe>

⁴³ Dostupné z <http://www.korpus.cz>.

poznatků byly formulovány hypotézy, které byly posléze konfrontovány s kvalitativní analýzou. Z obou období byl vytvořen reprezentativní korpus a tyto korpusy byly následně porovnány.

Po vytvoření korpusu bylo stěžejním krokem vytvoření frekvenčních slovníků jednotlivých slovních druhů (především substantiv a adjektiv), na základě nichž bylo možné identifikovat tematické celky (tedy o čem se píše), které jsou pro dané učebnice dominantní (např. slova spojená s politikou, bojem atd.). K některým (v závislosti na jejich frekvenčním ranku – pořadí) z těchto slov (tzv. keywords) byly následně dohledány kolokace, tedy výrazy, s nimiž se obvykle pojí a byla porovnána jejich síla a frekvence (jak se o tom píše). U jednotlivých učebnic pak byla provedena frekvenční slovnědruhov a kolokační analýza. Díky tomu bylo možné vysledovat, v jakém kontextu se daná slova vyskytují, případně najít nějaká typická slovní spojení. Kromě nejméně frekventovaných tvarů jsem se zaměřila také na kontext, v jakém učebnice píše o osobnostech Velké války a významných mocnostech.

Cíle této práce jsou tedy v podstatě dva. V první řadě je to porovnání toho, jakým způsobem jsou prezentovány události Velké války ve středoškolských učebnicích z období první republiky a ze současnosti. K tomu bude využita jak kvalitativní analýza, tak také kvantitativní, přičemž svým způsobem je tato práce experimentem, který má zjistit, zda je možné (resp. příhodně) využít k tomuto porovnání také metody korpusové lingvistiky. Tato práce dále vychází z předpokladu, že korpusová analýza může být využita také při analýze historických pramenů a může se doplňovat s klasickou kvalitativní analýzou.

4.1 Vytvoření korpusu

Vzhledem k tomu, že byly všechny analyzované texty dostupné pouze v tištěné podobě, bylo třeba nejprve převést do elektronické podoby. K tomu posloužil volně přístupný OCR konvertor OCR Space⁴⁴, který vyfotografovaný text převedl na dokument ve formátu .txt. Úspěšnost konverze byla u tohoto freeware konvertoru překvapivá a pohybovala se zhruba kolem 90 %.⁴⁵ Následně musely všechny texty projít ruční korekcí. Při ní byl brán v potaz pouze samotný text učebnic bez popisků k obrázkům.

Finální soubory pak byly nejprve anotovány prostřednictvím programu MorphoDita. Anotace je v našem případě poziční a jejím výsledkem je třísloupcová vertikála (tabulka o třech sloupcích), která každému slovu přiřadí jeho lemma a také morfologické značky podle systému

⁴⁴ Dostupné z: <https://ocr.space/>

⁴⁵ OCR software měl největší problémy s rozlišením m a skupiny písmem rn, s rozlišením í a l a rozpoznáním velkého C a Č. Dalším problémem bylo, že software nerozumí formátování textu, což činilo problém zejména u současných učebnic obsahujících různé rámečky.

vyvinutého ČNK.⁴⁶ Bonito sice dokáže pracovat i s korpusem neanotovaným, ten nicméně nenabízí takové možnosti analýzy. MorphoDita zároveň provede také tokenizaci textu, tedy osamostatnění jednotlivých elementů.⁴⁷ Před samotným vytvořením korpusového souboru je pak třeba ještě převést zdrojovou vertikálu do korpusové databáze Bonita, tento krok jsem provedla prostřednictvím skriptu v dávkovacím souboru.

Při analýze byl použit software Bonito/Mantee, který má freeware licenci a řadí se mezi nejkompexnější programy svého druhu. Mezi nejčastěji používané nástroje pak patřilo vytvoření frekvenčního slovníku (Bonito umožňuje vytvořit nejen frekvenční slovník celého textu, ale také dílčí frekvenční slovníky například slovních druhů, lemmat nebo na základě zvolených morfologických atributů). Dále je možné sledovat disperzi hledaných výrazů (tj. jejich rozložení napříč celým textem). Dalším zajímavým nástrojem je kolokace a koligace. Kolokace je smysluplná kombinace slov (slovních spojení). Může přitom jít jak o ustálená slovní spojení, tak i náhodná spojení slov.⁴⁸ Vedle kolokace pak existuje také termín koligace. Koligace je specifickým druhem kolokace, která zohledňuje vztahy mezi lexikální jednotkou a gramatickou kategorií, případně textovou strukturou. Například některá adverbia se mohou pojít pouze s jedním slovesem z vidové dvojice – je možné napsat pořad skáče, ale slovní spojení pořad skočí je z gramatického hlediska nesmysl.

Manažer korpusového rozhraní (korpusová konkordace⁴⁹) ve svém okně zobrazí všechny doklady (výskyty) hledaného jevu společně s okolním kontextem. Uprostřed se nachází zvýrazněné klíčové slovo (KWIC) a uživatel má následně možnost zadat počet zobrazovaných pozic na pravé i levé straně klíčového slova. Pokud bychom tedy například vyhledávali klíčové slovo ITÁLIE a nastavili bychom počet zobrazovaných pozic vlevo od tohoto slova na hodnotu -5 (hodnoty nalevo se udávají v záporném čísle) a hodnotu vpravo na 5, bude program operovat pouze v mezích tohoto prostoru. Ve větě „Tehdy již bylo dohodnuto s Itálií, že přistoupí k Dohodě.“ by pak Bonito operovalo v následujícím kontextu – „Tehdy již bylo *dohodnuto s Itálií, že přistoupí* k Dohodě.“.

⁴⁶ Morfologické značky určují gramatické kategorie daného slova (např. číslo, pád, rod osoba, čas...). Anotace jednoho slova pak může vypadat například takto: *politického politický AAIS2----IA----*. První slovo je výraz v textu, druhý je jeho lemma (základní tvar), další značky – tagy – určují jeho slovní druh, pád, zda se jedná o sysémantikum nebo autosémantikum atd. Pomlčky pak znamenají volné pozice.

⁴⁷ Tokenizace je důležitá zejména proto, že osamostatňuje interpunkční znaménka, pakliže by nebyla provedena, program by větu „Kdo vyhrál?“ rozčlenil na segmenty „kdo“ a „vyhrál?“, sloveso by tak bylo chápáno jako jeden celek ve spojení s otazníkem.

⁴⁸ Kolokace pak mohou být volné (černý pes, půjčit si knihu), těsné (pasterizovat mléko, parkovat auto) nebo vlastní (Saudská Arábie).

⁴⁹ Konkordací se rozumí slovo a jeho bezprostřední kontext.

4.2 Frekvence

Vytvoření frekvenčního slovníku patří mezi základní kroky korpusové lingvistiky. Frekvencí se rozumí počet výskytu slova v určitém úseku textu.⁵⁰ Výhodou frekvence je, že s ní mohou pracovat i nelingvisté, protože práce s ní nevyžaduje žádné specifické jazykovědné znalosti. Nejjednodušší možností využití frekvenční analýzy je vytvoření frekvenčních slovníků jednotlivých slovních druhů. Pod pojmem frekvenční slovník se rozumí seznam všech slov, které jsou seřazeny podle toho, kolikrát se vyskytují v textu. Zejména u flektivních jazyků, k niž patří i čeština, však může být problém s tím, že každé slovo může nabývat hned několik různých tvarů. Například pokud bude slovo válka užito ve druhém pádě, bude uvedeno ve tvaru války. Tento problém řeší tzv. lemmatizéry, které všechny tvary jednoho slova automaticky sloučí do jeho základní podoby (lemmata).⁵¹ Ve frekvenčním slovníku jsou pak uvedena jen tzv. lemmata, která zahrnují dané slovo ve všech jeho výskytech.

Frekvenční analýza vychází z předpokladu, že nejfrekventovanější prvky v textu jsou indikátory dominantního prostředí a na základě nich je tedy možné detekovat dominantní témata textu (pro přesnější zjištění témat vyskytujících se v textu viz indexy tematická koncentrace, sekundární tematická koncentrace a proporcionální tematická koncentrace).⁵² Kromě frekvenčních slovníků celého textu je možné vytvářet také frekvenční slovníky jednotlivých slovních druhů nebo slovních tvarů a zjistit tak například poměr požívání číslovek (v našem případě konkrétněji letopočtů) v textu. Pro zjištění hlavních témat, jimž se text věnuje, jsou hlavní seznamy synsémantik, tedy slovní druhy, které mají nějaký význam (typicky substantiva, adjektiva, nebo slovesa).⁵³

Bonito/Mantee pracuje s pojmy absolutní frekvence a relativní frekvence. Absolutní frekvence vyjadřuje absolutní počet daného slova v korpusu. Relativní frekvence bere v potaz velikost textu, ve kterém se slovo nachází a je tak relevantnější pro použití v případě, že zkoumáme výskyt nějakého slova v různých dlouhých textech. Dalšími nástroji, jimiž Bonito disponuje, jsou asociační míry.

4.3 Asociační míry

V souvislosti s hledáním kolokací je vhodné vysvětlit asociační míry, tedy matematické metody, které lingvistický software pro určení kolokací využívá. Asociační míry se obvykle

⁵⁰ <https://www.czechency.org/slovník/FREKVENCE>

⁵¹ V případě substantiv se jedná o nominativ singuláru, v případě adjektiv nominativ singuláru maskulina a v případě sloves je to infinitiv.

⁵² HÁJEK, Martin: *Čtenář a stroj: vybrané metody sociálněvědní analýzy textů*. Praha 2014, str. 96.

⁵³ Opakem jsou autosémantika, tedy která získávají význam až ve spojení s nějakým jiným slovem, jedná se například o spojky nebo předložky.

omezují na dvoučlenné kolokace. Pracují s frekvencí celé kolokace, jejich jednotlivých členů (slov) a celkovou velikostí korpusu. Tyto veličiny pak dosadí do kontingenčních tabulek a podle určitého vzorce vypočítají výslednou hodnotu. Tato hodnota je vyjádřením asociace míry mezi danými výrazy, přičemž hodnota může nabývat kladného i záporného čísla. Mezi nejpoužívanější patří MI-score a t-score.

4.3.1 MI-score

MI-score (mutual information) měří sílu asociace mezi dvěma slovy. Jeho výsledná hodnota vyjadřuje podíl pravděpodobnostního výskytu těchto slov spolu a výskytu každého z nich nezávisle na sobě. MI-score tak nachází silné kolokace s velkou relativní frekvencí a využívá se tak pro hledání řidších až výjimečných kolokací. To znamená, že MI-score udává pravděpodobnost toho, že daná slova se vyskytnou vedle sebe (čím vyšší hodnota, tím je tato pravděpodobnost vyšší). Pokud bychom tedy v našem reprezentativním korpusu učebnic z první republiky vyhledali výraz *legie*, zjistili bychom, že nejvyšší hodnoty mají výrazy *cizinecký* (10,36), *statečně* (9.357) nebo *tvorit* (8.942) a v tomto případě se tedy jedná o těsné kombinace nebo přímo sousloví (v případě spojení *cizinecké legie*). Hodnoty MI-score nabývají převážně kladných hodnot, záporná hodnota značí vzájemné odpuzování jednotek. Tato míra vychází z teorie informace a pro jevy x a y je definována následujícím vzorcem:⁵⁴

$$I(xy) = \log_2 \frac{p(xy)}{p(x)p(y)}$$

kde $p(x)$ je pravděpodobnost jevu x (pravděpodobnost výskytu hledaného slova x), $p(y)$ je pravděpodobnost jevu y (pravděpodobnost výskytu hledaného slova y) a $p(xy)$ je pravděpodobnost, že jevy nastanou současně (pravděpodobnost výskytu slova y v kontextu slova x).

Pravděpodobnost slov v jazyce nám však není bezprostředně známa, a tudíž jejich hodnoty aproximujeme relativní frekvencí slova v korpusu, již vypočteme jako podíl zjištěné frekvence slova k celkové velikosti korpusu (N):

$$p(x) = f(x)/N$$

$$p(y) = f(y)/N$$

⁵⁴ POŘÍZKA, P.: c. d., s. 40 an.

$$p(xy) = f(xy)/N$$

kde $f(x)$, $f(y)$ je frekvence výskytu jevu (hledaného slova x nebo y), $f(xy)$ je frekvence souvýchytů jevů x a y a N je velikost korpusu (počet slov).

Po dosazení a úpravě vzorce je výpočet MI-score definován následovně:

$$MI(xy) = \log_2 \frac{\frac{f(xy)}{N}}{\frac{f(x)}{N} \frac{f(y)}{N}} = \log_2 \frac{N f(xy)}{f(x) f(y)}$$

4.3.2 T-score

Míra T-score bývá někdy označována jako míra kontrastu. Jeho hodnota vyjadřuje míru jistoty, s níž není daná kolokace dílem náhody, ale naopak pravidelným jevem. Oproti MI-score bere T-score v potaz také četnost výskytu a je závislé na velikosti korpusu. Čím vyšší je hodnota T-score, tím, nižší je pravděpodobnost, že se jedná o náhodné rozložení slov. Jako příklad můžeme opět užít výraz *legie* z korpusu prvorepublikových učebnic. Toto slovo dosahuje nejvyššího T-score s výrazy *československý* a *český*, jejich spojení tedy s velkou pravděpodobností není náhodné (oba výrazy mají zároveň poměrně vysoké MI-score, takže spíše hovoříme o dvojici na hranici těsné kombinace a slovního spojení). Výpočetní vzorec pak vypadá následovně:⁵⁵

$$T(xy) = \frac{f(xy) - \frac{f(x)f(y)}{N}}{\sqrt{f(xy)}}$$

kde f je frekvence výskytu jevu (hledaného slova), x je výraz x (slovo), y je výraz y (slovo) a N je velikost korpusu (počet slov). Míra kontrastu je založena na porovnání skutečné hodnoty frekvence bigramu $f(xy)$, od které je odečtena očekávaná frekvence, tedy součin frekvence slova x a pravděpodobnost slova y (pravděpodobnost slova x a pravděpodobnost slova y).

$$T(xy) = \frac{f(xy) - \frac{f(x)f(y)}{N}}{\sqrt{f(xy)}}$$

⁵⁵ POŘÍZKA, P.: *c. d.*, s. 42 an.

Předpokladem je, že kolokace xy může vzniknout tolikrát, kolikrát je v korpusu x krát pravděpodobnost, že se v okolí objeví slovo y .

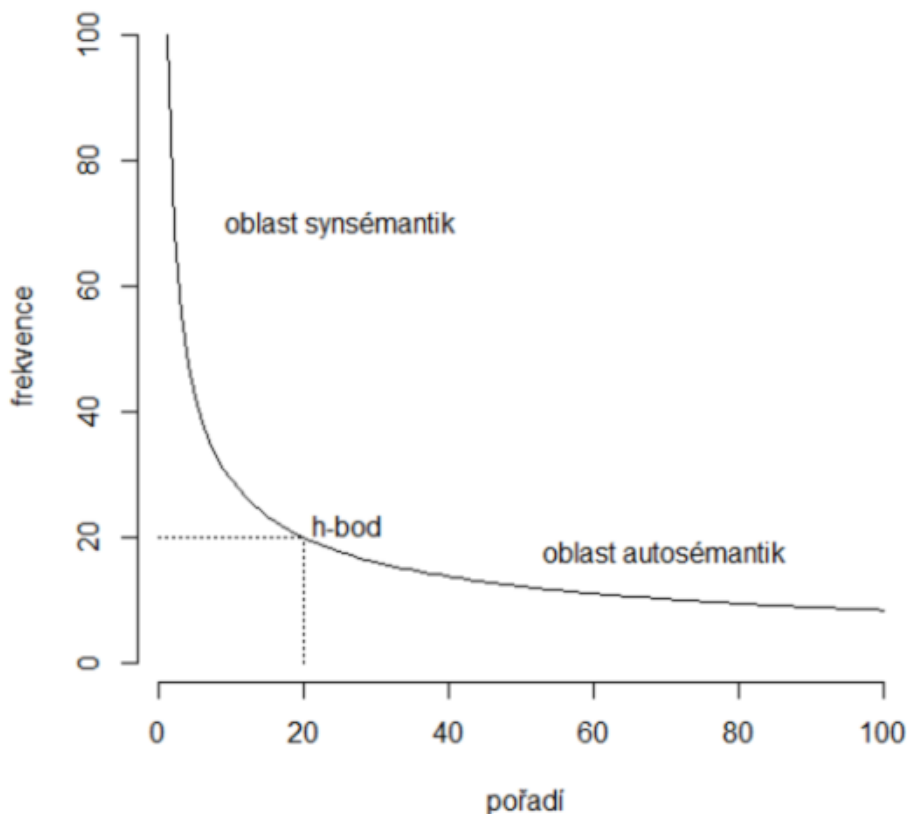
4.4 Indexy

Druhou metodou počítačové analýzy učebnicových textů bylo použití kvantitativních indikátorů, tedy indexů, které umožňují empiricky porovnávat získané hodnoty (i více hodnot). Pro získání kvantitativních indikátorů byl použit softwarový nástroj QUITA, který dokáže vypočítat široké spektrum indexů jako je například tematická koncentrace, entropie, průměrná délka tokenu a další. Pro potřeby této práce byly zohledněny následující indexy: počet tokenů, sekundární tematická koncentrace, a proporcionální tematická koncentrace.

4.4.1 Tematická koncentrace

Index tematické koncentrace textu vyjadřuje míru zaměřenosti textu na ústřední téma nebo témata. Princip měření TC je založen na h-bodu, který představuje hranici rozdělující synsémantika a autosémantika v textu. H-bod je indikátorem tematického zaměření textu. Jako tematicky neutrální texty jsou označovány ty, které mají v oblasti synsémantik nulový výskyt autosémantik a jako texty tematicky koncentrované jsou označovány ty texty, v jejichž oblasti synsémantik se autosémantikum vyskytne. Slova nad h-bodem by pak měla odrážet specifika daného textu – v našem případě jeho témata, proto se označují jako slova tematická.⁵⁶ Jako názorný příklad vybereme učebnici Josefa Pekaře Dějiny československé z roku 1938. Hodnota tematické koncentrace je 0,044781 a konkrétními slovy český, stát, Rusko, vojsko, válka, Rakousko, ruský, dohoda. Dá se tedy předpokládat, že Pekařova učebnice podává výklad o první světové válce zejména z pohledu českých dějin (tomu napovídají výrazy český a stát, ale v kontextu působení československých legií také výrazy vojsko a Rusko).

⁵⁶ ČECH, Radek: Tematická koncentrace textu v češtině. Praha 2016, str 14-15.

Pro výpočet h-bodu se využívá tematická váha (TW) autosémantika, která je definována vzdáleností autosémantika od h-bodu a jeho frekvencí a dále je normalizována sumou pořadí všech jednotek na h-bodem a nejvyšší frekvencí dané jednotky v textu:⁵⁷

$$TW = 2 \frac{(h - r')f(r')}{h(h - 1)f(1)}$$

kde h je h-bod, r' je pořadí jednotky nad h-bodem, f(r') je frekvence jednotky a f(1) je nejvyšší frekvence zvolené jednotky v textu. Vzorec výpočtu tematické koncentrace (TC) celého textu je pak dána součtem tematických vah:⁵⁸

$$TC = \sum_{r'=1}^T 2 \frac{(h - r')f(r')}{h(h - 1)f(1)}$$

⁵⁷ KUBÁT, Miroslav: *Kvantitativní analýza žánrů*. Ostrava 2016, str. 63-65.

⁵⁸ Tamtéž.

4.4.2 Sekundární tematická koncentrace

Další možností je výpočet sekundární tematické koncentrace textu (STC). Ten byl zaveden z důvodu, že při výpočtu tematické koncentrace (TC) se nad h-bodem často nevyskytují žádná autosémantika a výsledkem výpočtu je nulová hodnota TC. Sekundární tematická koncentrace tento nedostatek odstraňuje, protože při svém výpočtu násobí h-bod dvěma. Díky tomu výrazně zvyšuje pravděpodobnost výskytu tematických slov, ovšem zmíněný umělý zásah do výpočtu je vzhledem k tomu, že zasahuje do indexu vyjadřujícího určitou vlastnost textu značně problematický. Výsledný vzorec pro výpočet STC pak vpadá následovně.⁵⁹

$$STC = \sum_{r'=1}^{2h} 2 \frac{(2h - r')f(r')}{h(2h - 1)f(1)}$$

4.4.3 Proporcionální tematická koncentrace textu

Jako alternativní výpočet k TC a STC pak vznikl ještě třetí index, a to proporcionální tematická koncentrace (PTC), která umožňuje porovnávat i texty, v nichž je pouze jedno tematické slovo. Výpočet PTC je založen na proporci autosémantik nad h-bodem vůči frekvenci všech slov nad h-bodem:⁶⁰

$$PTC = \frac{1}{N_h} \sum_{r' \leq h} f(r')$$

Výstupem TC, STC a PTC jsou seznamy slov, obvykle především substantiv a adjektiv (v menší míře se zde mohou objevit také slovesa), které odráží témata, která se v daném textu opakují. Můžeme předpokládat, že v našem případě se bude jednat o slova spojená s bojem (válka, armáda, zbraně...), politikou (vláda, poslanec...) nebo českou otázkou a okolnostmi vzniku Československa. Srovnáním frekvenčního slovníku pak můžeme přesně zjistit, kolikrát se tyto výrazy v textu vyskytují, na jakém místě v textu (tzv. disperze výrazu) a v jakém kontextu. Například, jestli je jsou některé historické osobnosti vykresleny spíše v pozitivní nebo negativním světle, jestli je některým událostem věnováno více prostoru než jiným apod.

⁵⁹ Tamtéž, str. 67-68.

⁶⁰ Tamtéž, str. 71.

Je tak možné zjistit například to, jaký důraz učebnice kladou právě na již zmíněnou problematiku vzniku Československa a život českého národa v Rakousko-Uhersku – mimo jiné například vyhledáním výrazů český a československý a následným vyhledáním kontextu, v jakém se tato slova vyskytují. Analýza se samozřejmě nemusí omezovat pouze na slova z tabulek tematických koncentrací nebo předních příček frekvenčních seznamů, je možné v korpusu dohledat konkrétní slova (například významné osobnosti) a aplikovat výše zmíněný postup také na ně.

Na základě těchto poznatků je možné vytvářet hypotézy, které je však třeba následně prověřit také kvalitativní analýzou, protože kvantitativní metody mohou fungovat pouze jako nástroje.

5 Učebnice z období první republiky (1918-1938)

Školský systém po roce 1918 navazoval na rakousko-uherský systém, ačkoli se dočkal také několika významnějších změn (např. omezení vlivu církve na školu nebo zrušení celibátu učitelek). V dějepisu byl kladen důraz na národní dějiny a dějiny novější doby, vyzdvíženy byly zejména dějiny slovanských národů, období husitství a reformace. Naopak k výklad o habsburské dynastii a rakouských dějinách byl značně zúžen. Kromě toho měla být výuka více propojena s regionálními a kulturními dějinami.⁶¹

Krátce po vzniku nové republiky byly užívány staré učebnice, které byly upraveny pro potřeby nového státu, velmi brzy však začaly vznikat také učebnice nové. Oblíbenou učebnicí učebnic na školách gymnaziálního typu byla učebnice Josefa Pekaře Dějiny československé a také učebnice z edic od autorského kolektivu Jaroslava Bidla, Josefa Dobiáše a Josefa Šusty.⁶²

Co se týče středoškolské soustavy, existovaly střední školy všeobecné, kam patřila gymnázia, reálná gymnázia, reformní reálná gymnázia (studium na těchto školách bylo rozděleno do dvou čtyřletí), reálky a učitelské ústavy a dále střední školy odborné, kam spadaly například školy průmyslové nebo hospodářské. Zatímco všeobecné střední školy byly zakončeny maturitní zkouškou, odborné školy své absolventy obvykle připravovaly do praxe.⁶³

Středoškolské učebnice za první republiky podléhaly oficiálnímu schválení Ministerstva školství a národní osvěty. To, jak mají učebnice nově vypadat určoval výnos MŠNO z roku 1919 a hlavním požadavkem bylo, aby byly učebnice psány v duchu československé republiky, naopak texty, které se hlásily k tradici rakouské monarchie byly nežádoucí. Učebnicové texty tak musely projít recenzentním řízením, které bylo mnohdy velmi zdlouhavé.⁶⁴

5.1 Jaroslav Bidlo – František Hýbl – Josef Šusta – Josef Dobiáš

Ediční řada učebnic s názvem *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních* od autorů Jaroslava Bidla, Františka Hýbla, Josefa Šusty a Josefa Dobiáše, jenž ve 30. letech vystřídal Františka Hýbla měla celkem tři díly. První díl se zabýval staršími dějinami do středověku, druhý díl začínal středověkem a končil dobou osvícenství a konečně třetí díl byl zaměřen na

⁶¹ RÝDL, Karel – VALENTA, Josef – VÁŇOVÁ, Růžena: *Výchova a vzdělávání v českých dějinách*. IV. díl. 1. svazek. Problematika vzdělávacích institucí a školských reforem. Praha 1992, str. 222–223, 295–296; KOVAŘÍČEK, Václav – KOVAŘÍČKOVÁ, Iva: *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc 1989, str.13.

⁶² GRACOVÁ, Blažena a LABISCHOVÁ, Denisa: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Ostrava 2008, str. 20-21.

⁶³ ŠMAJSTRLOVÁ, D.: *Idea čechoslovakismu*, str. 22.

⁶⁴ STÁTNIK, Dalibor: *Boj o duši dítěte podle Ministerstva školství a národní osvěty*. In: ŠUSTOVÁ, Magdaléna (ed.): *Názorné vyučování a škola. Historický vývoj a současné trendy používání didaktických pomůcek*. Praha 2013, str. 105–125.

moderní dějiny. První vydání všech tří dílů vyšla ještě před vypuknutím první světové války. Ve druhé polovině 30. let vyšly všechny tři díly v úpravě pro reálky.

J. Bidlo (1858-1937) patřil mezi žáky Jaroslava Golla, ačkoli v 90. letech 19. století se jim začal názorově odcizovat. Studijní pobyt na Jagellonské univerzitě v Krakově v něm podnítl zájem o polskou historiografii, které se věnoval po celý zbytek života. Mezi jeho další badatelské zájmy patřily východoevropské a slovanské dějiny, věnoval se také pramennému výzkumu dějin jednoty bratrské v polských, švýcarských a pruských archivech. Přispíval do Českého časopisu historického, později do Muzejníku a Časopisu Matice moravské.⁶⁵

J. Dobiáš (1888-1972) vystudoval klasickou filologii na filozofické fakultě pražské univerzity. Zabýval se dějinami starověku, zejména pak římským dějinám v období helénismu, historii římské provincie syrské a době římského císařství v prvních staletích našeho letopočtu. Patřil také mezi významné regionální historiky. Byl také publikačně velmi činný a přispíval do řady odborných časopisů.⁶⁶

F. Hýbl (1875-1929) byl dalším absolventem pražské filozofické fakulty, kde „patřil k jednomu z nejlepších studentů prof. Jaroslava Golla“. Hýbl se zajímal starověké Řecko a Řím, jeho badatelskému zájmu se však těšila především historie slovanských národů, dějiny české, moravské a zejména pak bulharské. Po vysokoškolských studiích působil jako středoškolský profesor na Moravě a v Praze.⁶⁷

Josef Šusta byl absolventem filozofické fakulty české univerzity v Praze a Institutu pro rakouský dějezpyt ve Vídni. Od roku 1910 byl řádným profesorem na pražské univerzitě. Byl členem Královské české společnosti nauk a od roku 1939 až do své smrti byl prezidentem České akademie věd. Ohniska jeho badatelského zájmu byla poměrně různorodá, zaměřoval se na české dějiny středověku, protireformaci a vývoj mezinárodních vztahů na přelomu 19. a 20. století. Josef Šusta byl také hlavním redaktorem nedokončené syntézy českých dějin Dějiny lidstva od pravěku. Společně s Josefem Pekařem patřil mezi nejvýznamnější české historiky období první republiky.

Pro potřeby této práce byly analyzovány 4 učebnice z této ediční řady, a to druhé, třetí a čtvrté vydání třetího dílu původní řady a třetí díl upraveného vydání pro reálky. Událostem

⁶⁵ Biografický slovník českých zemí: Jaroslav Bidlo [online]. [cit. 2019-06-18]. Dostupné z: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/BIDLO_Jaroslav_17.11.1868-1.12.1937

⁶⁶ Biografický slovník českých zemí: Josef Dobiáš [online]. [cit. 2019-06-18]. Dostupné z: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/DOBI%C3%81%C5%A0_Josef_26.9.1888-20.1.1972

⁶⁷ http://abicko.avcr.cz/miranda2/export/sitesavcr/data.avcr.cz/abicko/2009/06/pdf/AB6_09_web.pdf [cit. 2019-06-18].

první světové války se věnoval třetí díl⁶⁸ (*Dějiny nového věku od roku 1648*). Ten poprvé vyšel v roce 1913, v roce 1921 vyšlo druhé přepracované vydání a v roce 1933 třetí⁶⁹. Na těchto učebnicích se vedle Bidla a Šusty podílel František Hýbl. V roce 1938 pak vyšlo čtvrté přepracované vydání⁷⁰ (s podtitulem *Dějiny nového věku od osvícenství*), na němž se místo Hýbla podílel Josef Dobiáš a v roce 1947 vyšel dotisk této učebnice. Ve 30. letech pak tyto učebnice vyšly také v úpravě pro reálky⁷¹.

Učebnice se rozsahem učiva příliš nelišily, nejobsáhlejší (z těch, které byly analyzovány pro potřeby této práce) bylo vydání z roku 1921. Učivo bylo probráno ve dvou obsáhlých kapitolách Průběh války a Výsledky války, v nichž jsou paralelně probírány obecné i národní dějiny. Výklad pak zabírá kolem 15-20 stran.

5.2 František Brdlík – František Šembera

F. Šembera (1842-1898) vystudoval filozofii na pražské univerzitě. Působil jako středoškolský profesor v Německém Brodě a Českých Budějovicích, později v Praze. Zabýval se staršími dějinami, především pak starověkým Řeckem a Římem.⁷² F. Brdlík (1855-1946) vyučoval na několika středních školách (mj. v Prostějově nebo v Praze na akademickém gymnáziu) a dlouhá léta zastával funkci ředitele gymnázia v Roudnici nad Labem. Kromě toho, že upravil Šemberovu učebnici, zpracoval také několik zeměpisných učebnic a napsal také knihu Průvodce po dějinách, o jejíž velké oblíbenosti svědčí fakt, že do jeho smrti vyšla ve čtyřech vydáních.⁷³

František Brdlík a František Šembera jsou autory ediční řady *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních*. Tato edice se skládá ze tří dílů. První díl s podtitulem *Věk starý* se zabývá staršími dějinami, druhý díl končí uzavřením vestfálského míru a třetí díl podává výklad od konce 30leté války po dobu přítomnou. V roce 1926 pak v rámci této edice vyšla také učebnice s podtitulem *Dějiny československé*, které pokrývají celé národní dějiny. Autorem prvních vydání všech tří dílů učebnic byl pouze František Šembera, později se k němu

⁶⁸ BIDLO, Jaroslav – HÝBL, František – ŠUSTA, Josef: *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 3. díl. Dějiny nového věku od roku 1648* (dále jen *Všeobecný dějepis*, 3. díl. 1921). 2. vyd. Praha 1921.

⁶⁹ BIDLO, Jaroslav – DOBIÁŠ, Josef – ŠUSTA, Josef: *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 3. díl. Dějiny nového věku od roku 1648* (dále jen *Všeobecný dějepis*, 3. díl. 1933). 3. vyd. Praha 1933.

⁷⁰ BIDLO, Jaroslav – DOBIÁŠ, Josef – ŠUSTA, Josef: *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 3. díl. Dějiny nového věku od osvícenství* (dále jen *Všeobecný dějepis*, 3. díl. 1938). 4. vyd. Praha 1938.

⁷¹ BIDLO, Jaroslav – HÝBL, František – ŠUSTA, Josef: *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 3. díl. Novověk od let sedmdesátých 19. stol až do doby současné* (dále jen *Všeobecný dějepis*, 3. díl. 1937). Praha 1937.

⁷² František Šembera (nekrolog). *Český časopis historický*, 4, 1898, č. 5, s. 349–350.

⁷³ Pešek, Josef: Úmrtí. František Brdlík (nekrolog). *Český časopis historický*, 42, 1936, č. 2, s. 430.

jako spoluautor připojil František Brdlík. Z této ediční řady bylo analyzováno třetí a čtvrté vydání třetího dílu učebnice s podtitulem *Dějiny věku nového od míru Westfálského až po dobu přítomnou*⁷⁴ a učebnice o československých dějinách s podtitulem *Dějiny československé*⁷⁵.

V případě učebnice první učebnice zabírá výklad o první světové válce necelé 4 strany a je zaměřen spíše obecněji. V *Dějínách československých* je více prostoru věnováno národním dějinám než válečným událostem. Kapitola nese název Světová válka. Vznik československého státu a má celkem 7 stran, v nichž je text rozčleněn do poměrně krátkých podkapitol (například na straně 95 je konec podkapitoly Náběr český za války, kapitoly Válečné události a Sibiřské legie a začátek podkapitoly Konec války).

5.3 Rudolf Dvořák – František Šujan

Rudolf Dvořák (1861-1919) se po svých studiích stal středoškolským profesorem. Nejprve působil v rodném Brně na I. českém gymnáziu a poté a II. vyšším gymnáziu ve Starém Brně. Od roku 1908 pak vyučoval na gymnáziu v Zábřehu, kde se také stal ředitelem. Co se jeho publikační činnosti týče, jeho nejvýznamnějším dílem jsou česky psané pěťisvazkové *Dějiny Moravy*.⁷⁶ Také František Šujan (1859-1944) působil jako středoškolský profesor, později jako ředitel II. české státní reálky v Brně. Již za svých studií na pražské univerzitě přispíval do několika časopisů (*Časopis moravského muzea*, *Český časopis historický*...). Zaměřoval se především na historii města Brna. Byl členem řady národních, kulturních i hospodářských spolicích a v rámci této spolkové činnosti také často přednášel.⁷⁷

Rudolf Dvořák a František Šujan jsou autory třídílné ediční řady dějepisných učebnic určených pro nižší třídy středních škol, na posledních vydáních druhého a třetího dílu se pak podílel také Antonín Novák. Tyto učebnice vycházely v letech 1894-1922 a každý díl se v tomto období dočkal osmi, respektive devíti vydání. Pro potřeby této práce byl analyzován třetí díl řady, konkrétně přepracované šesté vydání z roku 1920⁷⁸ (*Od míru vesfálského až po dobu*

⁷⁴ BRDLÍK, František – ŠEMBERA, František: *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních*. 3. díl. *Dějiny věku nového od míru Westfálského až po dobu přítomnou* (dále jen *Učebná kniha dějepisu*, 3 díl, 1920). 3. vyd. Praha 1920.; BRDLÍK, František – ŠEMBERA, František: *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních*. 3. díl. *Dějiny věku nového od míru Westfálského až po dobu přítomnou* (dále jen *Učebná kniha dějepisu*, 3 díl, 1923). 4. vyd. Praha 1923.

⁷⁵ BRDLÍK, František – ŠEMBERA, František: *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních*. *Dějiny československé*. Praha 1926.

⁷⁶ Encyklopedie dějin města Brna: Rudolf Dvořák [online]. [cit. 2019-06-18]. Dostupné z: https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=15041

⁷⁷ Encyklopedie dějin města Brna: František Šujan [online]. [cit. 2019-06-18]. Dostupné z: https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=389

⁷⁸ DVOŘÁK, Rudolf – ŠUJAN, František: *Dějepis pro nižší třídy škol středních*. 3. díl. *Od míru vestfálského až po dobu nejnovější* (dále jen *Dějepis pro nižší třídy*, 3. díl. 1920). 6. vyd. Praha 1920.

nejnovější) a osmé přepracované vydání podle nových osnov z roku 1923.⁷⁹ Oba se přitom liší nejen tím, že na sedmé vydání spolupracoval zmíněný A. Novák, ale také tím, že zatímco páté vydání obsahuje učivo od vestfálského míru po nejnovější dějiny, osmé vydání nese podtitul *Střední a nový věk od počátku 13. stol. po dobu nejnovější* a jeho výklad je tak oproti jeho předchůdci zhuštěný.

Obě vydání se příliš neliší, výklad o první světové válce je zde poměrně stručný a za ním následuje kapitola o T. G. Masarykovi. Výklad se zaměřuje spíše na obecně dějiny, ale prostor je věnován také problematice vzniku československého státu. I na tomto poměrně malém prostoru je ale patrný protiněmecký ráz učebnice (výsledek války je zde popsán jako „skvělý“ v kontextu toho, že české země byly „zachráněny a osvobozeny od jha rakouského“).

5.4 Josef Hrbek – Josef Vodehnal

Josef Hrbek (1883-1969) byl středoškolským profesorem. Vedle dějepisu se ve své pedagogické i publikační činnosti věnoval také zeměpisu.⁸⁰ Josef Vodehnal (1892-1971) také působil jako středoškolský profesor. Zabýval se českou literaturou a překlady, jeho největším badatelským zájmem však byla postava Jana Husa.⁸¹

Ve 30. letech vyšla ediční řada učebnic autorů Josefa Hrbka a Josefa Vodehnala. Řada nesla název *Vyšší dějepis pro vyšší třídy středních škol* a skládala se ze tří dílů, a to *Starý a střední věk do Karla Velikého*, *Střední a nový věk po osvícenství* a *Nový věk od osvícenství do doby přítomné*. Oba autoři byli také členy autorského kolektivu, jenž se podílel na tvorbě edice učebnic zaměřené na národní dějiny s názvem *Československé dějiny*. Tato řada obsahovala jen jeden díl s podtitulem *Učebnice pro nejvyšší třídu středních škol*, poprvé vyšla v roce 1937 a druhé přepracované vydání vyšlo roku 1948. S Hrbkem a Vodehnalem na učebnici spolupracovali také Václav Líva a Josef Plaček. Pro potřeby této práce byl využit třetí díl ediční řady *Vyšší dějepis...* z roku 1935⁸² a *Učebnice pro nejvyšší třídu středních škol*⁸³ z edice *Československé dějiny*.

Třetí díl *Všeobecného dějepisu pro vyšší třídy středních škol* je rozdělen do 5 tematických celků začíná kapitolou *Osvícenství, rokoko a fysiokratismus*. Zaměřuje se spíše

⁷⁹ DVOŘÁK, Rudolf – NOVÁK, Antonín – ŠUJAN, František: *Dějepis pro nižší třídy škol středních*. 3. díl. *Střední a nový věk od počátku 13. stol. po dobu nejnovější* (dále jen *Dějepis pro nižší třídy*, 3. díl. 1923). 8. vyd. 1923.

⁸⁰ <https://katalog.knihovna.jicin.cz/authorities/225404?locale=cs> [cit. 2019-06-18].

⁸¹

<https://biblio.hiu.cas.cz/authorities/597#!#%3Fid=NIYjOqCLSluQdigM0I0KNw&pageSize=30&sorting=default> [cit. 2019-06-18].

⁸² HRBEK, Josef – VODEHNAL, Josef: *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol*. 3. díl. *Nový věk od osvícenství do doby přítomné* (dále jen *Všeobecný dějepis*, 3. díl). Praha 1935.

⁸³ HRBEK, Josef a kol.: *Československé dějiny. Učebnice pro nejvyšší třídu středních škol*. Praha 1937.

především na obecné světové dějiny, samostatným českým dějinám je zde věnován prostor pouze ojediněle, například v kapitole o revolučních letech 1848-1849. Nejobsáhlejší je kapitola První světová válka a doba přítomná, která má 47 stran. Poměrně dost prostoru je zde věnováno objasnění mocenské situace před vypuknutím války (3 strany), zejména pak situaci na Balkáně a také zahraničnímu odboji za války (6 stran).

Československé dějiny se pak zaměřují především na dějiny národní. Výklad o první světové válce je v poslední kapitole učebnice s názvem Český a slovenský národ za první světové války ve svobodném státě. Větší část kapitoly (10 stran) přitom zabírá podkapitola Československo za vlády presidenta Osvoboditele, českým zemím za první světové války je věnováno stran pět.

5.5 Josef Klik

Josef Klik (1896-1965) byl středoškolským profesorem a žákem Josefa Pekaře. Zároveň byl redaktorem Českého časopisu historického a soustavně se zabýval historickou bibliografií (podílel se na redakci a vydával Bibliografii české historie).⁸⁴ Klik je autorem třídílné řady učebnic pro nižší třídy středních škol, která vycházela v letech 1936-1947. První díl se věnoval období starověku a středověku do konce 13 století, druhý díl pak navazoval na první a skončil dobou osvícenství a konečně třetí díl dovedl výklad až do autorovy současnosti. Třetí díl s podtitulem *Novověk od osvícenství až po naše časy. Opakování československých dějin*⁸⁵ se kromě světových dějin věnuje také stručnému shrnutí československých národních dějin. Poprvé byl vydán v roce 1937, roku 1947 pak vyšel částečně změněný dotisk pro školní rok 1947/1948 a přechodnou dobu.

Klikova učebnice začíná Velkou francouzskou revolucí a končí meziválečným obdobím, vydání z roku 1947 pak obsahuje také výklad o druhé světové válce a událostech bezprostředně navazujících.⁸⁶ Druhá část učebnice s podtitulem *Opakování českých dějin* připomíná některé významné události českých dějin v krátkých chronologických shrnutích. Druhá kapitola přitom představuje jakési shrnutí československých dějin, zbylých 16 se pak věnuje různým tématům, zejména pak styky s ostatními zeměmi.

Přechází jí několik kapitol, které se věnují politickému, hospodářskému a kulturnímu stavu českých zemí v rámci Rakousko-Uherska. Mocenská situace před válkou před

⁸⁴ TOMEŠ, Josef a kol.: Český biografický slovník XX. století. 1. díl. Praha – Litomyšl 1999, s. 72.

⁸⁵ KLIK, Josef: *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol*. 3. díl. *Novověk od osvícenství až po naše časy. Opakování československých dějin* (dále jen *Učebnice dějepisu*, 3. díl. 1938). Praha 1938.

⁸⁶ KLIK, Josef: *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol*. 3. díl. *Novověk od osvícenství až po naše časy. Opakování československých dějin*. (Dotisk). Praha 1947.

vyuknutím konfliktu je popsána v 18. kapitole Evropa před válkou. Kapitola o první světové válce je zařazena jako 23. a má 5 stran, na nichž je jsou popsány nejdůležitější válečné události a dva odstavce jsou věnovány také revoluci v Rusku. Další kapitola s názvem Československý boj za samostatnost pak probírá domácí a zahraniční odboj s důrazem na československé legie, jež z 10 stran zabírají skoro 4.

5.6 Jan Krezar – Jaroslav Vlach

Jan Vítězslav Krezar vyučoval dějepis a zeměpis na gymnáziích ve Dvoře Králové nad Labem a na pražském Smíchově. Byl autorem několika národopisných článků v časopisu *Národní politika* a k tomuto tématu vydal také několik publikací. Také Jaroslav Vlach vyučoval dějepis a zeměpis byl autorem několika publikací z těchto oborů.⁸⁷

Na edici učebnic pro nižší třídy středních škol pracoval Jaroslav Vlach zpočátku sám, na třetích a čtvrtých vydání se už podílel i Jan Krezar. První díl se zabývá dějinami starého věku a poprvé vyšel už v roce 1893, druhý díl s podtitulem *Střední věk* (v pozdějších vydáních *Dějiny středověku a novověku do vestfálského míru*) podává výklad o středověku a raném novověku. Třetí díl podávající výklad o dějinách nového věku vyšel poprvé v roce 1897, o 10 let později vyšlo druhé téměř nezměněné vydání a v roce 1922 vyšlo rozšířené třetí vydání (*Dějiny nového věku od míru vestfálského*⁸⁸), na němž se podíleli oba autoři, které bylo použito pro potřeby této práce.

Výklad o první světové válce v poslední, čtvrté části učebnice (*Dějiny nejnovější doby*) a je rozdělen do tří podkapitol (*Válka světová, Územní zisky v Evropě a Národ český za války světové*).

5.7 Josef Pekař

Josef Pekař patřil mezi hlavní představitele školy Jaroslava Golla. Vystudoval dějepis a zeměpis na české univerzitě v Praze. Od roku 1905 působil jako řádný profesor rakouských dějin tamtéž. Byl spoluredaktorem a později také vedoucím redaktorem Českého časopisu historického. V diskuzích a polemikách přinesl nové pohledy na klíčové události českých dějin v duchu vlastní kriticko-pozitivistické koncepce. Hlavním předmětem jeho vědeckého zájmu

⁸⁷ Jan V. Krezar (parte). *Národní listy*, č. 166, 18. 6. 1933, s. 7.; Úmrtí. *Národní politika*, č. 166, 18. 6. 1933, s. 3.; ŠMAJSTRLOVÁ, D.: *Idea čechoslovakismu*, str. 43.

⁸⁸ KRECAR, Jan – VLACH, Jaroslav: *Dějepis obecný pro nižší třídy středních škol*. 3. díl. *Dějiny nového věku od míru vestfálského*. 3. vyd. Praha 1922.

byly nejstarší české dějiny, husitské revoluce, historické souvislosti bitvy na Bílé hoře a hospodářské, sociální a kulturní dějiny českých zemí.⁸⁹

Na počátku 20. století se dostal do polemiky s Tomášem Garrigue Masarykem o smyslu českých dějin, ve které formuloval koncepci, podle které je osou českých dějin idea národních dějin. Josef Pekař se také publicistiky vyslovoval k aktuálním problémům nejen politického, ale také kulturního života, a to z konzervativních a vlastenecko-traditionalistických pozic. Před vypuknutím první světové války vystupoval proti německému šovinismu a pangermanismu, obhajoval české státní právo a myšlenku federalizace Rakousko-Uherska na základě historických zemí. Jeho učebnice Dějiny československé představuje syntézu českých dějin se zřetelem k dějinám Slovenska a Podkarpatské Rusi.⁹⁰

Josef Pekař se své učebnicové tvorbě zaměřoval výhradně na národní dějiny. Už v roce 1914 vydal učebnici *Dějiny naší říše. Se zvláštním zřetelem ke království v říšské radě zastoupeným. Pro nejvyšší třídy středních škol*. Ta byla roku 1921 vydána znova, tentokrát však s pozměněným názvem *Dějiny československé*.⁹¹ V roce 1937 učebnici přepracoval Josef Klik, druhé změněné a zkrácené vydání dostalo název *Dějiny československé pro nejvyšší třídu středních škol*.⁹²

Vydání z roku 1921 uzavírá kapitola o první světové válce, která se jmenuje Vznik československého státu a obsahuje 3 podkapitoly – Světová válka 1914-1918, Konec Rakousko-Uherska. Česká samostatnost a Prvá tři léta republiky československé. Nejvíce stran pak zabírá první zmíněná podkapitola, jejíž součástí je také výklad o československém odboji, který se prolíná s obecným výkladem o Velké válce.

Výklad upraveného vydání z roku 1937 je změněn, a především pak zkrácené. Název poslední kapitoly zůstal stejný, podkapitoly jsou už ovšem jen dvě s podtituly Boj za československou samostatnost a Budování státu, přičemž druhá je o polovinu delší než první.

5.8 Josef Pešek

Josef Pešek byl středoškolským profesorem, vyučoval mimo jiné na gymnáziu v Hradci Králové nebo na Akademickém gymnáziu v Praze. Byl autorem několika učebnic dějepisu a přispíval také do řady časopis, mj. Osvěta, Česká revue nebo Naše doba.⁹³ Josef Pešek je

⁸⁹ <https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/pekar.html> [cit. 2019-06-18].

⁹⁰ KUTNAR, F. – MAREK, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. 3. vyd. Praha 2009. str. 490–502.

⁹¹ PEKAŘ, Josef: *Dějiny československé. Pro nejvyšší třídy středních škol*. Praha 1921.

⁹² KLIK, Josef – PEKAŘ, Josef: *Dějiny československé pro nejvyšší třídu středních škol* (dále jen *Dějiny československé*). 2. vyd. Praha 1937.

⁹³ <http://badatelna.eu/fond/163011/> [cit. 2019-06-18].

autorem dvou řad dějepisných učebnic určených pro nižší třídy středních škol. První z nich vycházela v letech 1922-1923. První díl s názvem *Má vlast* vyšel roku 1922 a věnoval se národním dějinám, o pět let později se dočkal přepracovaného vydání *Z domova a ciziny. Má vlast*. Druhý díl edice pak byl zaměřen na světové dějiny středověku a starověku. Druhá Peškova edice vycházela v letech 1932-1933 a skládala se ze čtyř dílů. První díl se zaměřoval na „pověsti a obrazy z dějin národa československého“ a roku 1938 vyšlo jeho druhé pozměněné vydání, druhý díl podával výklad dějin starověku a středověku do počátku 14. století (také tento díl se dočkal druhého, tentokrát však zkráceného vydání, a to v roce 1939), třetí díl látku dovedl do konce 18. století. Poslední čtvrtý díl⁹⁴, jenž byl použit pro potřeby této práce, pojednával o dějinách nového věku od roku 1789 po autorovu současnost.

Výkladu o první světové válce je věnováno 17 stran, nutno však dodat, že text je doplněn řadou obrázků (na nichž jsou významné osobnosti, ale také kresby legionářů a mapa bojiště u Doss Alto a Zborova). Podkapitoly o domácím a zahraničním odboji se prolínají s výkladem o válce. Poslední třetinu učebnice pak zabírá část B s podtitulem *Nástin dějin československých*, která udává stručný přehled dějin českého (československého národa), v němž se také nachází okrajové zmínky o první světové válce.

5.9 Jaroslav Sochor

Jaroslav Sochor byl středoškolským profesorem, který se kromě výuky zabýval také metodikou výuky, přičemž sám několik metodik vydal.⁹⁵ Edice Jaroslava Sochora byla určena pro nižší třídy středních škol a první tři díly vyšly v letech 1934-1937. Z celkové koncepce se trochu vymyká první díl s podtitulem *Dějepisné cesty po československé republice*, další dva díly pak podávají výklad o českých i světových dějinách, a to od pravěku do roku 1300 a od vymření Přemyslovců do vynálezu parního stroje.

Všechny tři díly pak vyšly znovu dotiskem v letech 1946 a 1947, kdy měly sloužit jako učebnice pro školní rok 1946/1947 a pro dobu přechodnou. V roce 1947 pak vyšel také čtvrtý díl určený pro čtvrtou třídu středních škol⁹⁶, na němž se kromě Jaroslava Sochora podílel také Pavel Choc, s podtitulem *Od veliké revoluce dodnes*. První světovou válkou se zde zabývají

⁹⁴ PEŠEK, Josef: *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol*. 4. díl. *Obrazy z dějin nového věku od r. 1789 až po naše časy. Nástin dějin československých* (dále jen *Obrazy z dějin*). Praha 1933.

⁹⁵ MANDELOVÁ, Helena: „Úkolová škola“ Jaroslava Sochora. In: Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Řada společenských věd, č. 16. Brno 1997, str. 108–116.

⁹⁶ CHOC, Pavel – SOCHOR, Jaroslav: *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol*. 4. díl. *Od veliké revoluce dodnes* (dále jen *Od veliké revoluce*). Praha 1947.

dvě kapitoly; obecný výklad války podává kapitoly Světová válka (8 stran) a problematiku odboje pak probírá kapitola Masaryk vede náš odboj proti Rakousku (10 stran).

5.10 Hugo Traub

Hugo Traub po studijních na filozofické fakultě české univerzity v Praze působil jako středoškolský profesor v Brně a od roku 1905 jako docent historie na brněnské technice. Zaměřoval se především na českou politiku 19. století, speciálně pak na období revolučních let 1848-1849. Vydal několik populárně naučných prací, přispíval také do Ottova slovníku naučného, kam přispěl hesly z novodobých českých dějin.⁹⁷

Hugo Traub, byl jedním z neaktivnějších prvorepublikových autorů učebnic. V letech 1920-1923 vycházela jeho třídílná edice učebnic pro vyšší třídy středních škol, z níž byl pro potřeby této práce analyzován třetí díl s podtitulem *Nový věk od roku 1648 až po naše časy*. Edice určená pro nižší třídy středních škol měla dva díly, první z nich podával výklad starších dějin, druhý díl pak dějin středního a části nového věku. Oba díly vyšly ve 30. letech v přepracovaných vydáních. Traub napsal také řadu určenou pro reálky, reformní reálná gymnázia a gymnázia druhých typů, jež se skládala ze tří učebnic. První díl se věnoval československým dějinám, druhý a třetí pak podával výklad i o dějinách obecných od starého věku po novověk.

Druhý díl *Dějepis všeobecného pro reálky, reálná gymnázia a gymnázia druhých typů*⁹⁸ pokračuje ve výkladu o věku středním od období křížových výprav po dobu vlády Matyáše Korvína a jeho soupeření s Janem Zápolským. *Věk nový* pak otevírají zámořské objevy a končí mírovými jednáními po končení první světové války. Každé podkapitole jsou přitom věnovány maximálně tři stránky, takže se jedná o značně zhuštěný výklad, který se omezuje jen na nejdůležitější fakta.

Oproti tomu výklad *Dějepis všeobecného pro vyšší stupně středních škol*⁹⁹ je mnohem obsáhlejší učebním textem. Učebnice končí kapitolou o první světové válce, která je se svými 15 stranami patří k těm obsáhlejší v rámci analyzovaných učebnic z tohoto období. Je rozdělena do pěti kapitol – Období válečné do vystoupení Unie, Průběh války do konce

⁹⁷ TOMEŠ, Josef a kol.: Český biografický slovník XX. století. 3. díl. Praha – Litomyšl 1999, s. 370.

⁹⁸ TRAUB, Hugo: *Dějepis všeobecný pro nižší třídy škol středních*. 2. díl. Pro 3. třídu reálky i ref. reál. gymnasií a pro 4. tř. gymnasií druhých typů. *Střední věk od počátku 13. stol a všechen novověk* (dále jen *Dějepis všeobecný*). Brno 1924.

⁹⁹ TRAUB, Hugo: *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol*. 3. díl. *Nový věk od roku 1648 až po naše časy* (dále jen *Všeobecný dějepis*). Brno 1923.

Dosažení samostatnosti Československa a zánik Rakousko Uherska (nejdelší), Ujednání mírová a Po světové válce.

5.11 Kvantitativní analýza

Reprezentativní korpus učebnic z období první republiky obsahuje 12 učebnic a celkový počet znaků (tokenů) je 48 010. Do korpusu byly zahrnuty texty Vlacha a Krecara (1922), Brdlíka a Šembery (1926), Trauba (1923), Dvořáka a Šujana (1923), Sochora a Koce (1947), Peška (1933), Pekaře (1921), Pekaře a Klika (1937), Klika (1938), Hrbka a Vodehnala (1935) a Šusty, Dobiáše a Hýbla (1921, 1938). Učebnice byly vybrány, tak aby byly rovnoměrně zastoupeny učebnice z 20. i 30. let a aby byla celková délka korpusu přibližně stejně dlouhá jako v případě současných učebnic, jinak by srovnávací analýza nebyla průkazná. Softwarový nástroj QUITA pak vypočítal následující hodnoty tematické koncentrace (TC), sekundární tematické koncentrace (STC) a proporciální tematické koncentrace (PTC) – viz tabulky níže.

Z letného pohledu na tematicky nejkoncentrovanější slova se zdá, že prvorepublikové učebnice kladou velký důraz na vznik Československa a také na český odboj za první světové války (to lze usuzovat z postavení slova *český* – to se v období války mohlo vyskytovat pouze v souvislosti s domácím odbojem nebo s českým národem) a také český národ. S tím souvisí také umístění slova *Rakousko* na 6. místě níže zmíněných tabulek – dá se očekávat (a kolokace tohoto výrazu tomu skutečně napovídají), že Rakousko je zmiňováno právě v kontextu života českého národa v habsburském mocnářství. Poměrně vysoko se vyskytuje také výraz *vojsko*, to sice na první pohled může vyvolávat pocit, že toto slovo se nejčastěji bude vyskytovat v částech textů, jež se zabývají československými legiemi, pokud se však podíváme na kolokace tohoto výrazu, zjistíme, že jeho kolokace jsou spíše obecné (ve smyslu vojska jako takového při bojových operacích války).

Ze států se na vyšších příčkách objevuje ještě *Rusko* – patrně v souvislosti s ruskou revolucí a působením československých legií, Francie – opět se dá předpokládat, že dílem kvůli působení československých dobrovolců a dílem kvůli činnosti zahraničního odboje, a Německo. Z tabulek se také zdá, že prvorepublikové učebnice věnují poměrně dost prostoru popisu válečných operací (slova *válka*, *boj*, *fronta*, *armáda*). Z osobností je se do tabulek dostal pouze Tomáš Garrigue *Masaryk* (a americký prezident Wilson v případě STC – zde je uvedeno také jméno Karel, to však patří dvěma osobám, a to císaři Karlu I. a Karlu Kramáři), dá se tedy očekávat, že na osoba a činnost prvního československého prezidenta je v učebnicích kladen větší důraz.

h1 = učebnice kladou největší důraz na vznik Československa

h2 = postava T. G. Masaryka je líčena jako důležitá osobnost

h3 = učebnice věnují velký prostor popisu válečných operací

h4 = ruské revoluce nejsou důležitým tématem

Tabulka hodnot TC reprezentativního korpusu učebnic z období první republiky.

Lemma	Index	Averaged-		Frequency	Type	TV
		Rank	Rank			
český	10		10	385	ADJECTIVE	0,004618
válka	11		11	382	NOUN	0,004517
stát	14		14	332	VERB	0,003756
vojsko	19		19	280	NOUN	0,002929
Rusko	23		22	262	NOUN	0,002607
Rakousko	24		24	258	NOUN	0,002479
československý	25		25	244	ADJECTIVE	0,002303
r	27		27	231	NOUN	0,002101
vláda	28		28	205	NOUN	0,00183
národ	29		29	204	NOUN	0,001786
Německo	32		32	199	NOUN	0,00164
německý	36		36	172	ADJECTIVE	0,001301
ruský	37		37	168	ADJECTIVE	0,001242
Francie	39		39	156	NOUN	0,0011
národní	40		40	151	ADJECTIVE	0,001039
mír	41		41	142	NOUN	0,000953
den	43		43	138	NOUN	0,000879
Němec	44		44	136	NOUN	0,000843
mocnost	45		45	128	NOUN	0,000771
boj	47		47	122	NOUN	0,000694
rada	48		48	121	NOUN	0,000667
rakouský	50		50	117	ADJECTIVE	0,000605
Srbsko	51		51	114	NOUN	0,00057
ústřední	52		52	113	ADJECTIVE	0,000546
země	55		54,5	109	NOUN	0,00048
Masaryk	57		56,5	107	NOUN	0,000435
Uhersko	58		58,5	106	NOUN	0,000395
počátek	59		58,5	106	NOUN	0,000395
velký	60		60	105	ADJECTIVE	0,000364
říjen	61		61	103	NOUN	0,00034
francouzský	62		62,5	102	ADJECTIVE	0,00031
dohoda	63		62,5	102	NOUN	0,00031
strana	66		66,5	97	NOUN	0,000229

fronta	67	66,5	97	NOUN	0,000229
armáda	68	66,5	97	NOUN	0,000229
Rus	69	69	93	NOUN	0,00018
celý	70	70	92	ADJECTIVE	0,000162
rok	71	71,5	91	NOUN	0,000137
nový	72	71,5	91	ADJECTIVE	0,000137
Čech	74	74	87	NOUN	9,40E-05
zahraniční	75	75	86	ADJECTIVE	7,82E-05
císař	76	76,5	85	NOUN	5,56E-05
Anglie	77	76,5	85	NOUN	5,56E-05
poslanec	79	78,5	84	NOUN	2,63E-05

Tabulka hodnot STC reprezentativního korpusu učebnic z období první republiky.

Lemma	Index	Averaged- Rank	Frequency	Type	TV
český	10	10	385	ADJECTIVE	0,002458
válka	11	11	382	NOUN	0,002422
stát	14	14	332	VERB	0,002063
vojsko	19	19	280	NOUN	0,001681
Rusko	23	22	262	NOUN	0,001539
Rakousko	24	24	258	NOUN	0,001494
československý	25	25	244	ADJECTIVE	0,001403
r	27	27	231	NOUN	0,001308
vláda	28	28	205	NOUN	0,001152
národ	29	29	204	NOUN	0,001138
Německo	32	32	199	NOUN	0,001085
německý	36	36	172	ADJECTIVE	0,000909
ruský	37	37	168	ADJECTIVE	0,00088
Francie	39	39	156	NOUN	0,000804
národní	40	40	151	ADJECTIVE	0,000772
mír	41	41	142	NOUN	0,00072
den	43	43	138	NOUN	0,000688
Němec	44	44	136	NOUN	0,000672
mocnost	45	45	128	NOUN	0,000627
boj	47	47	122	NOUN	0,000588
rada	48	48	121	NOUN	0,000578
rakouský	50	50	117	ADJECTIVE	0,000549
Srbsko	51	51	114	NOUN	0,00053
ústřední	52	52	113	ADJECTIVE	0,00052
země	55	54,5	109	NOUN	0,00049
Masaryk	57	56,5	107	NOUN	0,000472
Uhersko	58	58,5	106	NOUN	0,000459

počátek	59	58,5	106 NOUN	0,000459
velký	60	60	105 ADJECTIVE	0,000448
říjen	61	61	103 NOUN	0,000435
francouzský	62	62,5	102 ADJECTIVE	0,000424
dohoda	63	62,5	102 NOUN	0,000424
strana	66	66,5	97 NOUN	0,000387
fronta	67	66,5	97 NOUN	0,000387
armáda	68	66,5	97 NOUN	0,000387
Rus	69	69	93 NOUN	0,000361
celý	70	70	92 ADJECTIVE	0,000353
rok	71	71,5	91 NOUN	0,000344
nový	72	71,5	91 ADJECTIVE	0,000344
Čech	74	74	87 NOUN	3,19E-04
zahraniční	75	75	86 ADJECTIVE	3,12E-04
císař	76	76,5	85 NOUN	3,03E-04
Anglie	77	76,5	85 NOUN	3,03E-04
poslanec	79	78,5	84 NOUN	2,92E-04
vojenský	84	84	77 ADJECTIVE	0,00025
vítězství	85	85	76 NOUN	0,000244
útok	86	86	70 NOUN	0,000221
část	87	87	69 NOUN	0,000215
červenec	88	88	68 NOUN	0,000209
konec	89	90	67 NOUN	0,000201
politický	91	90	67 ADJECTIVE	0,000201
prohlásit	93	94,5	64 VERB	0,000179
doktor	94	94,5	64 NOUN	0,000179
veliký	97	97,5	63 ADJECTIVE	0,000169
válečný	98	97,5	63 ADJECTIVE	0,000169
úspěch	99	100	62 NOUN	0,000159
právo	100	100	62 NOUN	0,000159
uherský	101	100	62 ADJECTIVE	0,000159
světový	102	102,5	61 ADJECTIVE	0,00015
samostatný	104	104	59 ADJECTIVE	0,000142
doba	105	105	58 NOUN	0,000137
dohodový	106	106	57 ADJECTIVE	0,000132
Karel	108	108	56 NOUN	0,000125
spojenec	109	108	56 NOUN	0,000125
listopad	110	110	55 NOUN	0,000118
postavení	111	111,5	54 NOUN	0,000112
říšský	112	111,5	54 ADJECTIVE	0,000112
září	114	114,5	52 NOUN	0,000102
Paříž	117	118,5	51 NOUN	9,11E-05
Slovák	118	118,5	51 NOUN	9,11E-05
nepřítel	119	118,5	51 NOUN	9,11E-05

dát	120	118,5	51	VERB	9,11E-05
květen	124	124	47	NOUN	7,30E-05
samostatnost	125	126	46	NOUN	6,76E-05
Čechoslovák	126	126	46	NOUN	6,76E-05
t	127	126	46	NOUN	6,76E-05
postup	130	132	45	NOUN	5,47E-05
Praga	131	132	45	UNKNOWN	5,47E-05
Wilson	132	132	45	UNKNOWN	5,47E-05
dostat	133	132	45	VERB	5,47E-05
projev	134	132	45	NOUN	5,47E-05
březen	136	132	45	NOUN	5,47E-05
zástupce	137	140,5	44	NOUN	3,76E-05
svět	138	140,5	44	NOUN	3,76E-05
legie	139	140,5	44	NOUN	3,76E-05
zajatec	140	140,5	44	NOUN	3,76E-05
obyvatelstvo	142	140,5	44	NOUN	3,76E-05
snaha	143	140,5	44	NOUN	3,76E-05
hranice	144	140,5	44	NOUN	3,76E-05
bojovat	145	146,5	43	VERB	2,58E-05
žádat	146	146,5	43	VERB	2,58E-05
jiný	149	150,5	42	ADJECTIVE	1,81E-05
jaro	150	150,5	42	NOUN	1,81E-05
území	151	150,5	42	NOUN	1,81E-05
revoluce	153	155	41	NOUN	9,84E-06
Amerika	154	155	41	NOUN	9,84E-06
cizina	157	155	41	NOUN	9,84E-06
odpor	158	159	40	NOUN	2,82E-06
voják	159	159	40	NOUN	2,82E-06
trůn	160	159	40	NOUN	2,82E-06

Tabulka hodnot PTC reprezentativního korpusu učebnic z období první republiky.

Lemma	Index	Averaged- Rank	Frequency	Type	TV
český	10	10	385	ADJECTIVE	385
válka	11	11	382	NOUN	382
stát	14	14	332	VERB	332
vojsko	19	19	280	NOUN	280
Rusko	23	22	262	NOUN	262
Rakousko	24	24	258	NOUN	258
československý	25	25	244	ADJECTIVE	244
r	27	27	231	NOUN	231
vláda	28	28	205	NOUN	205

národ	29	29	204 NOUN	204
Německo	32	32	199 NOUN	199
německý	36	36	172 ADJECTIVE	172
ruský	37	37	168 ADJECTIVE	168
Francie	39	39	156 NOUN	156
národní	40	40	151 ADJECTIVE	151
mír	41	41	142 NOUN	142
den	43	43	138 NOUN	138
Němec	44	44	136 NOUN	136
mocnost	45	45	128 NOUN	128
boj	47	47	122 NOUN	122
rada	48	48	121 NOUN	121
rakouský	50	50	117 ADJECTIVE	117
Srbsko	51	51	114 NOUN	114
ústřední	52	52	113 ADJECTIVE	113
země	55	54,5	109 NOUN	109
Masaryk	57	56,5	107 NOUN	107
Uhersko	58	58,5	106 NOUN	106
počátek	59	58,5	106 NOUN	106
velký	60	60	105 ADJECTIVE	105
říjen	61	61	103 NOUN	103
francouzský	62	62,5	102 ADJECTIVE	102
dohoda	63	62,5	102 NOUN	102
strana	66	66,5	97 NOUN	97
fronta	67	66,5	97 NOUN	97
armáda	68	66,5	97 NOUN	97
Rus	69	69	93 NOUN	93
celý	70	70	92 ADJECTIVE	92
rok	71	71,5	91 NOUN	91
nový	72	71,5	91 ADJECTIVE	91
Čech	74	74	87 NOUN	87
zahraniční	75	75	86 ADJECTIVE	86
císař	76	76,5	85 NOUN	85
Anglie	77	76,5	85 NOUN	85
poslanec	79	78,5	84 NOUN	84

5.11.1 Bidlo (1921)¹⁰⁰

Deset nejfrekventovanějších substantiv této učebnice vypadá následovně:

¹⁰⁰ Co se týče vydání učebnice z let 1933, 1938 a 1947 příliš změn se v nových vydáních neuskutečnilo.

Frekvenční slovníky i tematické koncentrace učebnic jsou si velmi podobné, proto jsem se rozhodla jejich hlubší analýzu neprovádět, stejně jako v případě učebnice J. Klika z roku 1947 a druhých vydáních učebnic H. Trauba.

rok 53x, *válka* 51x, *vojsko* 49x, *vláda* 32x, *Rusko* 30x, *mír*, *mocnost* 26x, *Rakousko-Uhersko*, *Německo* 23x, *strana*, *Srbsko* 21x, *Němec* 20x, *postavení*, *stát* 19x.

Ve frekvenčním seznamu se vyskytují hned tři státy. *Německo* a *Rakousko* mají shodnou frekvenci a mají vzájemně také vysoké MI-score, takže se v textu často vyskytují v blízkosti. Nutno však dodat, že *Německo* bývá označováno také souhrnným výrazem *Němci*, jinak by jeho frekvence byla vyšší (tato synekdocha se ostatně vyskytuje prakticky u všech států – což dává tušit, že se autoři tímto způsobem pokusili abstraktní názvy států poněkud zosobnit). Vyšší frekvence *Srbska* je dána atentátem na Františka Ferdinanda d'Este, rozložení výrazu totiž není rovnoměrné a téměř výhradně se nachází v 1/3 textu. Nejfrekventovanější název státu, *Rusko*, pak možná trochu překvapivě žádné specifické kolokace nemá (píše se o něm v obecné souvislosti s politickými a vojenskými událostmi války). Poněkud překvapivý je fakt, že osobnost T. G. Masaryka se v textu objevuje pouze 3x.

Z adjektiv je nejfrekventovanější slovo *český* vyskytující se jednak v souvislosti s českými vojáky v rámci legií (častější) a jednak ve spojení s politikou a českým národem. Oproti tomu slovo *československý* je až na šesté příčce s více než o polovinu menší frekvencí (35x vs. 14x), to se pojí obvykle opět s vojskem, ale také se pochopitelně často objevuje v sousloví *Československá národní rada*. V jednom případě pak učebnice hovoří o „*národu československém*“.

V textu se také 6x objevuje výraz *slovanský* (je to informace o slovanském sjezdu, ve zbylých případech pak označení slovanského národa nebo slovanského obyvatelstva). Z frekvenčních seznamů substantiv a adjektiv nelze usuzovat, že by tato učebnice podávala obraz první světové války nějak přehnaně nacionalisticky. Národnostní otázka a útlak slovanských národů v Rakousko-Uhersku Maďary a Němci se objevuje pouze na dvou místech.

Nejfrekventovanějším letopočtem je pak rok 1917 (22x), na dalších příčkách jsou léta 1918 (18x) a 1916 (15x). S menším odstupem pak následuje rok 1915 (10x) a 1914 (8x). Rok 1918 se nejčastěji pojí s událostmi z ledna tohoto roku (sjezd poslanců v Praze a Wilsonových 14 článků), ve většině ostatních případů se jedná o kolokace v souvislosti s posledními armádními operacemi války. Není překvapením, že rok 1917 je většinou zmiňován v kontextu událostí ruských revolucí. Kolokace zbylých let války se pak v žádných zvláštních kolokacích nevyskytují.

5.11.2 Pešek (1933)

Seznam prvních deseti nejfrekventovanějších adjektiv se sice na prvních třech příčkách moc neliší od ostatních učebnic, na dalších pozicích však už ano:

rok 39x, válka 34x, vojsko 28x, Rusko 23x, národ 22x, stát, den 19x, císař 16x, doktor 15x, země, mocnost 12x, Němec, Rakousko 11x.

Za zmínku stojí, že pod pojmem *vojsko* se myslí vojsko dohodové, rakouské nebo německé, pro československé legie se častěji užívá výraz československá armáda. Slovo *národ* je používáno výhradně v souvislosti s českým národem (případně ještě československým), v jiných kontextech se zde neobjevuje. Poměrně vysoko se v žebříčku objevuje slovo *den*. Ve většině případů ve spojení s nějakým konkrétním datem a vzhledem k tomu, že se vždy jedná o stěžejní události (2. července 1917 – bitva u Zborova, 28. června – atentát na Františka Ferdinanda, 28. července – vypovězení války Srbsku...), dá se předpokládat, že se takto autor snaží zdůraznit danou událost.

Trochu překvapivě se na přední pozice dostaly také výrazy *císař* a *doktor*. V prvním případě se jedná o označení panovníků Německa a Rakousko-Uherska (větší frekvenci má císař Vilém, ovšem jeho jméno je zmiňováno hlavně se začátkem války, v dalších částech učebnice už podstatně méně). Titulem *doktor* pak bývají označováni členové odboje – E. Beneš, M. R. Štefánik, K. Kramář nebo A. Rašín (Masaryk je označován jako profesor Masaryk), patrně aby jim to dodalo větší vážnosti, navíc v období první republiky byly akademické tituly chápány jinak než dnes. Pešek přitom dává přibližně stejný prostor všem členům odboje. V seznamu 10 nejfrekventovanějších substantiv jsou pouze 2 státy, a to *Rusko* a *Rakousko* (další v pořadí by bylo *Německo* s 10 výskyty).

Nejfrekventovanějším adjektivem je slovo *český*, hned v závěsu je ovšem slovo *československý* (26x vs. 25x). V obou případech má nejčastější kolokaci podle hodnoty T-score slovo *národ*. V případě druhého zmiňovaného slova jsou pak časté také kolokace s československými legiemi. Třetí nejfrekventovanější adjektivum *rakouský* se v textu nevyskytuje tak často (14 výskytů) a jeho nejčastější kolokace jsou se slovy *německý* a *vojsko*.

Letopočtů v textu není mnoho, nejfrekventovanějším z nich je rok 1918 (13x), rok 1917 má o jeden výskyt méně (12x). S velkým odstupem pak následuje rok 1916 (4x) a roky 1914 a 1915 mají shodně 3 výskyty. Rok 1917 je podle předpokladu spojen s ruskými revolucemi, ale také s událostmi v českých zemích (amnestie Karla I., manifest českých spisovatelů...). Obecně lze říci, že v případě obou těchto let jsou události rozloženy rovnoměrně a žádné se nedostává více prostoru na úkor jiných. Události prvních 3 válečných let nejsou tak dopodrobna datovány, Pešek zde používá spíše souhrnná označení události roku 191x. Z toho lze soudit, že autor považuje za důležitější právě události posledních dvou let konfliktu.

5.11.3 Pekař (1921)

Už frekvenční seznam substantiv napovídá, že Pekařova učebnice se od ostatních bude v mnohém odlišovat:

Rusko 55x, *stát* 42x, *válka*, *vojsko* 40x, *Rakousko* 36x, *dohoda* 35x, *Francie* 31x, *Čech* 30x, *armáda* 29x, *den* 28x, *vláda*, *rok* 27x.

Podle zkušeností s předchozími učebnicemi by se mohlo zdát, že Rusko bude obvykle zmiňováno v souvislosti s válečnými operacemi, nicméně ve skutečnosti je nejčastější kolokací slovo *český* a píše se nejčastěji o činnosti zahraničního odboje (ať už vojenského či politického) v Rusku. Témata jako ruské revoluce nebo působení Ruska ve válce jsou až dalšími v pořadí. S podobnými kolokacemi se objevuje také *Francie*, jejíž výskyt mezi nejfrekventovanějšími substantivy je spíše výjimkou. Silný nacionální charakter učebnice dává tušit také slovo *Čech*, jenž je v žebříčku substantiv sedmé. Vzhledem k těmto zjištěním mi přišlo příhodné podívat se na frekvenci a kolokaci výrazů *Němec* a *Maďar*. Oba výrazy jsou si nejtýpějšími kolokacemi, *Němec* se v textu vyskytuje 20x, *Maďar* sice pouze 10x, nicméně v porovnání s ostatními učebnicemi je to nejvyšší frekvence tohoto výrazu.

Za největší osobnost učebnice se dá považovat T. G. *Masaryk*, jehož jméno je zde zmíněno 20x (s přehledem nejvyšší frekvence – pro srovnání jméno *Beneš* a *Dürich* se zde objevuje 10x, jméno M. R. *Štefánika* dokonce jen 6x). Poměrně často je zmíněn také císař *Karel I.*, a to jak v kontextu jeho kroků na poli domácí politiky, tak i v kontextu mírových vyjednávání. Další státníci jsou jmenováni pouze okrajově a car *Mikuláš II.* není v textu zmíněn vůbec.

Akcent na češtví je nejpatrnější při pohledu na frekvenční seznam adjektiv. Na prvním místě je totiž výraz *český* se 143 výskyty – pro srovnání, další v pořadí *ruský* a *německý* mají 38, respektive 33 výskytů a adjektivum *československý* pouze 18. Nejčastějšími kolokacemi tohoto výrazu jsou pak slova *vojsko*, *poslanec* a *rada*. Oproti tomu výraz *československý* se nejčastěji pojí s výrazy *stát*, *vláda* nebo *národ*.

Poněkud překvapivý je pohled na výskyt letopočtů. Nejfrekventovanějším je rok *1917* (21x), následován rokem *1915* (19x) a rokem *1916* (16x). Rok *1918*, který v drtivé většině ostatních učebnic zabírá první nebo nejhůře druhou příčku, je zde až čtvrtý (15x) a poslední je rok *1914* (10x). Rok 1918 je spojen především s úspěchy českého zahraničního odboje – pouze ve 4 případech není tento rok zmíněn právě v souvislosti s odbojem nebo událostmi v českých zemích (jedná se o uzavření brestlitevského míru, německé ofenzivy z jara 1918, úvodnímu nadpis kapitoly a datum úmrtí historika J. Klecandy). Také v případech ostatních letopočtů je patrné zaměření spíše na české země a zahraniční odboj, například rok 1917 odkazuje na

události v Rusku pouze v souvislosti s březnovou revolucí, rok 1914 je nejčastěji spojen s činností T. G. Masaryka atd.

5.11.4 Klik (1938)¹⁰¹

Deset nejfrekventovanějších substantiv učebnice J. Klica z roku 1938 vypadá následovně:

stát 31x, *válka* 30x, *Slovák* 24x, *Rusko* 23x, *vojsko* 22x, *Čech* 20x, *boj*, *rok* 18x, *Němec*, *vláda* 15x, *Francie* 14x, *národ* 13x

Pro tuto učebnici je specifické užívání slovního spojení *Čechové a Slováci* – Klik tedy klade důraz nejen na český národ, ale zdůrazňuje také ten slovenský (slovenský element je v ostatních učebnicích trochu skrytý pod společným pojmem *československý*). To dokazuje také to, že nejfrekventovanějším adjektivem je slovo *československý* (s 31 výskyty), oproti tomu slovo *český* se zde objevuje pouze 8x, a dvakrát z toho se jedná o součást sousloví *Česká družina*. Podobně je také slovo *národ* použito v takovém kontextu, aby bylo explicitně jasné, že se jedná o oba národy – český i slovenský.

Výraz *boj* má trochu překvapivě nejvyšší T-score i MI-score se slovy *svoboda*, *samostatnost* a *československý*, vyskytuje se tak v souvislosti s bojem (ať už tím skutečným zásluhou legionářů, nebo v přeneseném slova smyslu) o vznik samostatného Československa. V kontextu bojových operací první světové války se toto slovo vyskytuje jen v několika málo případech. Slovo *vojsko* se nejčastěji používá k označení čsl. legií, pro označení jednotek ostatních států se spíše používá slovo *armáda*.

Francie za tak vysoké umístění vděčí tomu, že ji Klik několikrát zmiňuje jednak jako místo činnosti zahraničního odboje a jednak jako místo, kam se po uzavření brestlitevského míru měli dostat legionáři z Ruska, Francie jako taková (coby účastník války) je tedy zmíněna v zhruba polovině z těchto případů.

Klik ve své učebnici nezmiňuje moc osobností, nejčastěji *Masaryka* (8x), dále pak prezidenta *Wilsona* (6x). Masarykovi spolupracovníci jsou pouze jmenováni, podobně jako panovníci jednotlivých států.

Text Klikovy učebnice obsahuje na svou délku poměrně málo letopočtů. Frekvence jednotlivých let války vypadá následovně: *1918* (8x), *1917* (7x), *1914* (6x), *1916* (5x) a *1915* (3x). Časové údaje jsou udávány pouze orientačně, přesnými daty v textu jsou pouze 28. červen a 28. červenec 1914 a 7. listopad a 2. červenec 1917.

¹⁰¹ Vydání z roku 1947 je prakticky totožné.

5.11.5 Pekař a Klik (1937)

Druhé, Klikem přepracované, vydání Pekařovy učebnice obsahuje poměrně dost slov se stejnou frekvencí výskytu, proto také je seznam deseti nejfrekventovanějších substantiv jeden z nejdelších:

boj 25x, vojsko 23x, stát 19x, Rusko 18x, vláda, Čechoslovák, den, válka 17x, národ 16x, země, Rakousko 14x, sbor, počátek, říjen 13x, poslanec, Masaryk 12x, právo, doktor, Čech, rada, dohoda 11x.

Na první pohled je patrné, že se tento seznam od původní učebnice liší. Text je kratší, proto také frekvence slov nejsou tak vysoké. Z prvních dvou nejfrekventovanějších substantiv lze usuzovat, že bojová stránka války je v této učebnici upřednostněna. Tyto výrazy jsou ovšem nejčastěji skloňovány souvislosti s působením československých, zejména pak ruských legií, válečné operace, do nichž se legie nezapojily jsou zmíněny spíše okrajově (také řada ostatních výrazů týkajících se boje jako je fronta nebo armády se nejčastěji vyskytují v kolokaci s výrazy *československý, legie* apod.).

Také o *Rusku* se ve většině případů zmiňuje v souvislosti se vznikem legií a zahraničním odbojem. Soustředění se na situaci Čechů a českých zemí je patrné také z dalších slov – *Masaryk, říjen* (téměř ve všech případech se jedná o události října 1918), *Čech, rada* (Československá národní rada), *poslanec* (ve všech případech výskytu tohoto slova se myslí čeští poslanci) nebo *sbor* (československý armádní).

Došlo také k redukci výrazu *československý*, ačkoli stále se jedná o adjektivum, které je s přehledem zmiňováno nejčastěji (70 výskytů). Velmi často se v textu vyskytuje také slovo *český* (33 výskytů), a to v souvislosti s českou politikou a domácím odbojem.

Oproti prvnímu vydání učebnice došlo také k redukci letopočtů. Nejfrekventovanější je rok *1918* (11x), následován lety *1917* (10x), *1915* (9x) a *1916* (8x), rok *1914* má menší odstup (4x). Události jednotlivých let jsou pak rovnoměrně rozprostřeny. Přesné datum je uváděno také v případě méně významných událostí.

5.11.6 Sochor a Choc (1947)

Nejfrekventovanější substantiva učebnice Sochora a Klika příliš nevybočují z těch ostatních:

rok 31x, válka 33x, Rakousko 21x, Německo 17x, člověk, boj 15x, Francie, národ 14x, armáda 13x, fronta 12x, Rusko, odboj 11x, stát, práce 10x.

Rakousko a Německo mají vzájemně nejsilnější kolokaci (tato provázanost je patrná také v kolokacích adjektiv *rakouský* a *německý*), zatímco *Rusko* a *Francie* se častěji objevují v kontextu činnosti zahraničního odboje než v případě vlastního působení ve válce. Samotné *Německo* je pak popisováno v negativním světle; učebnice poukazuje na jeho zbrojení a fakt, že Rakousko-Uhersko doslova přinutilo k vyhlášení války proti Srbsku. V případě *Rakouska* pak nejsou překvapivé také kolokace se slovy *národ*, *Srbsko*, *Masaryk* a *Wilson* – z čehož se dá soudit, že rakouské mocnářství je, narozdíl od Německa, zmiňováno spíše v souvislosti s českým odbojem a vznikem Československa než v souvislosti s válkou a bojem.

Jako u jedné z mála učebnic je zde explicitně zmíněno slovo *odboj*, a to hned jako 9. nejfrekventovanější adjektivum. Jeho kolokace zahrnují výrazy *domácí*, *zahraniční*, *Masaryk*, *činnost*, *vést* a *práce*. Právě jméno Tomáše Garrigue *Masaryka* se v textu objevuje nejčastěji ze všech členů domácího i zahraničního odboje, ostatní osobnosti jsou v podstatě pouze jmenovány.

Nejfrekventovanějším adjektivem je slovo *velký*, nicméně nemá žádnou specifickou kolokaci (jedná se například o výrazy *kapitál*, *zbrojení* nebo *útok*). Naopak poměrně nízká je frekvence výrazů *český* (7x) a *československý* (5x).

Letopočty nejsou v této učebnici příliš frekventované, nejčastěji je v textu zmíněn rok *1918* (9x), dále pak *1914* (8x), *1916* a *1917* (7x) a 3 se v textu vyskytuje letopočet *1915*. Konkrétní data jsou uvedena výjimečně a jedná se zejména o události významné pro české dějiny.

5.11.7 Krecar a Vlach (1922)

V učebnici Krecara a Vlacha je nejfrekventovanějším substantivem slovo *národ*, s menším odstupem pak následuje *Německo*, na třetím místě je pak už „typické“ slovo *válka* (*vojsko* a *rok* mají frekvenci ještě nižší):

národ 31x, *Německo* 24x, *válka* 19x, *Rusko* 18x, *Rakousko* 17x, *stát*, *vojsko* 15x, *rok*, *vláda*, *Srbsko*, *mír* 13x, *právo* 12x, *republika*, *rada* 11x, *země*, *Francie*, *Masaryk*, *říjen*, *země* 10x.

Nejfrekventovanější substantivum *národ* má nejčastější kolokaci s nejfrekventovanějším adjektivem *český*¹⁰², které se jinak pojí také se slovem *poslanec*, kolokace s výrazy týkajícími se československých vojenských jednotek jsou méně početné. Z předchozího seznamu se zdá, že tato učebnice je zaměřena spíše na politiku než na válečnou

¹⁰² *Československý* se v textu vyskytuje 13x.

stránku konfliktu.¹⁰³ Výrazy *republika* a *země* nemají žádné specifické kolokace a jsou užity v kontextu vzniku nových republik a zemí. Slovo *právo* se zde objevuje v souvislosti práv národů v Rakousko-Uhersku na samostatné státy, zejména je pak pochopitelně myšleno právo českého a slovenského národa na vlastní stát.

Co se týče států v tomto seznamu, opět je možné konstatovat, že *Německo* se v tetu obvykle vyskytuje v blízkosti Rakousko-Uherska, a především pak v souvislosti událostí na začátku války (vyhlášení války Srbsku a vstup na území Belgie). V případě *Ruska* a *Francie* se píše spíše o vlastních záležitostech těchto států než o působení československého odboje v těchto zemích. Zajímavý je také výskyt adjektiva *habsburský* (v textu 6x), jež dává evokovat neoblíbenost habsburské monarchie a habsburských panovníků, viz věty „(...) *cizině vojsko – české legie – a pomocí jejich jak neohrožený rytíř vysvobodil zajatou princeznu československou z drápů dvojhlavého orla habsburského*“ nebo „*ohlásil sesazení dynastie habsburské: "spadly těžké okovy rakouského a maďarského nátlaku*“.

V případě letopočtů jsou na prvních dvou místech roky 1918 (10x) a 1917 (7x), s odstupem pak roky 1914 a 1916 (obojí 4x) a rok 1915 (3x).

5.11.8 Traub (1923)

Frekvenční seznam 10 nejfrekventovanějších substantiv učebnice je následující:

vláda 22x, *válka* 21x, *Rusko* 20x, *Němec*, *rok*, 15x, *země*, *vojsko* 12x, *stát*, *Srbsko* 12x, *dohoda*, *národ* 11x, *fronta*, *rada* 10x, *Německo*, *Francie*, *mír* 9x, *boj*, *Anglie*, *počátek* 8x, *strana*, *jaro*, *Rakousko*, *Čech*, *Masaryk*, *moc*, *armáda* 7x.

O *Rusku* a *Francii* se píše spíše v kontextu působení československých legií, případně zahraničního odboje politického. Naopak v případě *Německa*, *Srbska* a *Rakouska* se píše o tom, jak se tyto země chovaly ve válce, případně jak vypadala jejich vnitropolitická situace. V případě *Německa* pak opět dochází k tomu, že namísto výrazu *Německo* je použit výraz označující příslušníky státu – tedy *Němci* – pravděpodobně kvůli většímu zoosobnění.

Slovo *vláda* se nejčastěji (zhruba v 1/3 případů) objevuje v kontextu ruských revolucí, kolokace s ruskými revolucemi mají také další výše uvedená slova, z čehož se dá usuzovat, že právě tomuto tématu je v učebnici věnováno poměrně dost prostoru.

Zajímavý je také pohled na frekvenční seznam adjektiv, první příčky totiž obsadila adjektiva *místní* – *ruský*, *československý*, *německý* (14x), *český* (13), *rakouský* (11x). Jejich

¹⁰³ Dále o tom svědčí i frekvenční slovník adjektiv – slovo *říšský* se v textu vyskytuje 9x, výrazy jako *rakouský*, *ruský* a *maďarský* se pak velmi často objevují v kontextu vzniku nových států nebo činností tamních vlád.

kolokace jsou však očekávatelné (*německý* a *rakouský* se objevují ve společném kontextu, československým je myšlen stát nebo armáda atd.).

Traubova učebnice patří k těm, které obsahují menší počet letopočtů. Těch válečných (kromě let 1914-1918 je v textu 2x zmíněn také rok 1912) zde pouze 33, konkrétní rozložení pak vypadá následovně: 1918 (11x), 1917 (8x), 1914 (6x) roky 1915 a 1916 s pak v textu vyskytují shodně 4x. Ani v jednom případě ovšem není ve spojitosti s letopočtem uvedeno přesné datum, vždy se jedná pouze o orientační časový údaj (např. jako 1918, podzim 1915). Přesné datum Traub udává jen v několika málo případech, ne vždy se přitom jedná o významné události (vedle 18. října, 28. října a 30. října učebnice uvádí také například 12. listopad coby den vyhlášení rakouské republiky).

5.11.9 Dvořák, Šujan (1920)

Vzhledem k tomu, že korpus obsahuje pouze 655 substantiv, v následujícím seznamu jsou uvedeny jen ty, jejichž frekvence je minimálně 6, což znamená, že zabírají zhruba 1 % procent textu:

Německo 22x, *válka* 21x, *národ* 18x, *Rusko* 11x, *Masaryk*, *Francie* 9x, *Rakousko* 8x (*Rakousko-Uhersko* 5x), *spojenec*, *svět*, *Amerika* 7x, *stát*, *Anglie*, *samostatnost*, *rok* 6x.

Oproti jiným učebnicím je zde patrný vyšší výskyt slova *Amerika*, které je jinde spíše výjimkou, protože se o USA hovoří spíše jako o Spojených státech (ty se zde vyskytují 4x), nebo Unii. Nejedná se však – jak by se mohlo na první pohled zdát – o kontext vstupu USA do války, ale činnost československých krajanů ve Spojených státech a také činnost T. G. Masaryka. Co se týče kolokací ostatních států, nejfrekventovanější *Německo* má silnou kolokaci s výrazy *válka* a *Rakousko-Uhersko*. Kolokace se slovem *válka* může navozovat domněnku, že je Německo militantním až agresivním státem, tento dojem podporuje také širší kontext vět, v nichž se toto slovo vyskytuje. *Rusko* a *Francie* jsou zmiňovány jak v souvislosti s činností českého a československého odboje, tak i v kontextu války samotné, a to ve zhruba stejném poměru. Tato učebnice jako jedna z mála používá pro označení československých vojáků spíše výraz *legionáři* než *vojsko*, *armáda* aj.

Válečné letopočty se v učebnici vyskytují celkem 11x, přičemž zcela chybí rok 1915, roky 1914, 1916 a 1917 jsou zmíněny pouze jednou (v souvislosti s atentátem na Františka Ferdinanda d'Este, vyjednáváním zahraničního odboje ve Francii, respektive bitvou u Zborova), a rok 1918, jenž je zároveň nejfrekventovanější číslovkou 8x a jenž je spojován především s událostmi týkajícími se českých a československých záležitostí.

Vydání učebnice z roku 1921 je stejné jako vydání první. Přepřacované osmé vydání z roku 1923 (s podtitulem Střední a nový věk od počátku 13. stol. po dobu nynější), se dočkalo spíše kosmetických úprav – pro srovnání uvádím seznam nejfrekventovanějších substantiv: *válka* 25x, *Německo* 23x, *národ* 19x, *Rusko* 12x, *stát*, *Masaryk*, *Francie* 10x, *Rakousko* 8x, *spojenec*, *svět*, *Rakousko-Uhersko*, *Amerika*, *vojsko* 7x, *boj*, *samostatnost*, *prezident* 6x.

5.11.10 Traub (1924)

Vzhledem k tomu, že text z této učebnice patří k těm nejkratším, byl výňatek z frekvenčního slovníku redukován na 5 nejfrekventovanějších výrazů:

válka 11x, *Německo* 10x, *Itálie*, *rok*, *část*, *dohoda*, *národ* 6x, *strana*, *boj*, *Turecko* 5x, *Bulharsko*, *Evropa* 4x.

Samotné *Německo* v této učebnici není prakticky vůbec spojováno s Rakousko-Uherskem a z ústředních mocností tak stojí v popředí (*Rakousko-Uhersko* je zmíněno pouze 2x). Překvapivě vysoko se umístila *Itálie*, jež ovšem za třetí místo vděčí zejména tomu, že se nejprve přidala na stranu Trojspolku a posléze přešla k Trojdohodě. Dá se říci, že také *Turecko* a *Bulharsko* jsou uváděny buď v kontextu spojeneckých smluv a toho, na čí straně daná země bojovala, případně v souvislosti s poválečným uspořádáním světa. Mocnosti jako *Francie* nebo *Rusko* se do výše uvedeného seznamu nedostaly, protože je jejich frekvence nižší, opět se pak nachází nejčastěji v kontextu předválečných smluv nebo vzniku spojeneckých aliancí na začátku války.

Z osobností je zmíněn pouze prezident *Wilson*, v textu tedy nenajdeme zmínky o předních osobnostech československého odboje. Tato data lze interpretovat tak, že je Traubova učebnice jednak velmi stručná a taky obecná – okolnostem vzniku Československa se učebnice prakticky nezabývá (frekvence slova *český* je 2, *československý* se v textu neobjevuje vůbec).

Nejfrekventovanějšími letopočty jsou roky *1914* (4x) a *1918* (3x), roky *1916* a *1917* se v textu objevují pouze jednou a rok *1915* chybí zcela. Tyto letopočty se přitom týkají pouze obecných událostí jako je například vstup USA do války nebo vypuknutí války – události českých dějin pak nejsou v tomto případě uvedeny vůbec. Přesná data uváděna nejsou, maximálně je upřesněn měsíc.

5.11.11 Šembera a Brdlík (1920)

Ve frekvenčním seznamu substantiv je hned 7 států, vůbec poprvé se mezi nejfrekventovanějšími výrazy objevuje také *Anglie*:

Německo, válka 14x, *Francie* 10x, *vojsko* 9x, *Rakousko, Srbsko* 8x, *země, Rusko, Anglie, rok* 7x, *den* 6x, *čin, stát, Itálie, moře, mocnost* 4x.

Tato skutečnost může poukazovat na to, že je učebnice zaměřena obecně a výklad války je zde spíše popisný. Kolokace zmíněných výrazů tuto tezi potvrzuje – názvy států zde reprezentují jejich vlády a popisují jejich kroky ve válce. Československý odboj a vznik Československa je spíše méně důležitým tématem, učebnice podává hlavně obecný popis války.

Nejfrekventovanějším adjektivem je sice výraz *československý* (9x), ten se ovšem ve více než polovině případů vztahuje k československým legiím (5x), až na druhém místě je československá *vláda* a *stát* (obojí 2x). Vedle zahraničního odboje vojenského je zmíněna také činnosti T. G. *Masaryka*, E. *Beneš* a Milana Rastislava *Štefánika* (jedná se o nejčastěji zmiňované osobnosti), českému odboji domácímu není prostor věnován prakticky vůbec.

V textu se objevuje 11 letopočtů z období války, jejich frekvenční distribuce je pak následující: 1914 (5x), 1918 (3x), 1917 (2x), 1915 (1x) Přesné datum se pak objevuje u 28. června, 28. července, 14. a 28. října, 11. listopadu (a 11. ledna 1920), navíc je zdůrazněno slovem *den*.

5.11.12 Hrbek Vodehnal (1935)

Učebnice Hrbka a Vodehnala z roku 1935 se svým frekvenčním slovníkem substantiv příliš neliší od ostatních učebnic, výjimkou je pouze druhé místo výrazu *mocnost*:

rok 54x, *mocnost* 34x, *válka* 28x, *vojsko* 25x, *Rusko, stát* 21x, *vláda* 20x, *počátek* 18x, *monarchie, říjen* 16x, *národ* 14x, *den* 13x

Z frekvenčního seznamu substantiv je patrné, že Hrbek s Vodehnalem mnohem častěji používají – na rozdíl od drtivé většiny ostatních učebnic – označení ústřední *mocnosti* (slovo *mocnost* má nejsilnější kolokace právě s adjektivem *ústřední*, obě slova se vedle sebe objevují v 29 případech). Oproti tomu výraz *Německo* je užit pouze 10x (*Rakousko* pak 5x). Tím pádem se zde *Německo* nedostává tolik do popředí. Navíc zde nemůžeme mluvit ani o explicitním sepjetí Německa a Rakouska, kolokace těchto slov (ani adjektiv *německý* a *rakouský*) se v textu nevyskytují.

V případě *Dohody* se častěji používají označení jako dohodové státy, dohodové mocnosti nebo spojenci. I v tomto případě se však častěji užívá souhrnného označení než jmenovité uvádění daných států. Slovo *národ* se ve většině případů pojí s výrazem *český*, v menší míře pak s výrazem *rakouský*, z čehož se dá soudit, že pro Hrbka a Vodehnala je důležitým tématem také národnostní otázka. Tomu nasvědčuje také fakt, že nejfrekventovanějším adjektivem je slovo *český* s 34 výskyty (jeho nejsilnější kolokací je právě

spojení se slovem *národ*) a *československý*, jež se zde objevuje 22x (to se pojí především s výrazem *vojsko*).

Učebnice uvádí 36 letopočtů z válečných let. Nejfrekventovanější je rok 1917 (18x), dále pak roky 1916 a 1918 (12x), 1915 (7x) a 1914 (4x). Oproti jiným učebnicím jsou častěji uváděny bitvy a jiné válečné operace, a to i na mimoevropském bojišti. V textu se také objevuje více přesných datových údajů, a to především v souvislosti s událostmi října roku 1918. Dá se však říci, že události zmíněné v kontextu těchto dat jsou vyvážené a nedochází k výraznému protěžování například politických záležitostí nad vojenskými operacemi nebo jasnou preferenci událostí týkajících se českých dějin.

5.11.13 Hrbek Vodehnal (1937)

Učebnice Hrbka a Vodehnala z roku 1937 je o více než polovinu kratší, než v případě vydání z roku 1935. Frekvenční slovník substantiv dokazuje, že toto vydání se oproti staršímu dočkalo řady změn a dále napovídá, že v tomto případě bude větší důraz kladen na české dějiny: *rok* 20x, *den* 13x, *Masaryk* 12x, *válka* 11x, *stát*, *národ* 10x, *poslanec* 9x, *rada*, *říjen* 8x, *Čech* 7x, *fronta odboj*, *boj*, *počátek*, *vojsko* 6x.

Výrazy *Masaryk*, *národ*, *poslanec*, *říjen* a *odboj* vzbuzují domněnku, že se budou objevovat zejména v souvislosti s odbojem nebo vznikem Československa. Pokud se podíváme na jejich kolokace, je tato domněnka potvrzena (například v případě poslanců se mluví výhradně o českých poslancích v říšské radě, národem je myšlen buď český národ, nebo slovanské národy v rámci Rakouska-Uherska a vojskem jsou myšleny výhradně československé legie).

Také *Rusko* a *Francie* jsou zmiňovány především v souvislosti s činností československého odboje. *Rakousko* a *Německo* nejsou v textu příliš frekventovanými výrazy, v tomto případě je dokonce Rakousko frekventovanějším výrazem než Německo, což se dá vzhledem k výše zmíněnému předpokládat.

Nejfrekventovanějšími substantivy jsou *český* (27x) a *československý* (22x). V textu se také 2x, vyskytuje výraz *slovenský* (slovenská otázka, slovenský živel a slovenské organizace v USA).

Vzhledem ke kratší délce textu zde není přítomnost mnoho letopočtů, konkrétní frekvenční rozložení letopočtů z období války vypadá následovně: 1918 (9x), 1917 (6x), 1914 (4x), 1916 (3x), 1915 (2x). Ve naprosté většině případů jsou tyto letopočty zmíněny v souvislosti s činností zahraničního nebo domácího odboje, případně se situací v českých zemích během války. Obecným válečným událostem je oproti tomu věnováno minimum prostoru.

Na většině učebnic z období první republiky je patrný důraz na odboj, především pak zahraniční, a okolnosti vzniku Československého státu. O tom svědčí zejména vysoký výskyt adjektiv *československý* a *český*. V tomto ohledu vybočuje učebnice Josefa Pekaře z roku 1921, v níž se výraz *český* vyskytuje 143x, tedy více než 4x více než oproti adjektivům na dalších příčkách.¹⁰⁴ Výrazy *český* a *československý* se pak nejčastěji nachází v kontextu s československými legiemi. Největší prostor v učebnicích dostávají československé legie v Rusku, dále pak ve Francii, jednotky v Itálii a Srbsku tak často zmíněny nejsou.¹⁰⁵

Velké množství učebnic má mezi nejfrekventovanějšími substantivy názvy států. Ve většině případů se však vyskytují v souvislosti s činností zahraničního odboje a nikoli coby účastníci války jako takoví (patrné je to pak především v případě Francie). Pro označení států se ve velké míře namísto názvu daného státu užívá označení pro jeho obyvatele, patrné je to hlavně v případě Německa. Poměrně malý prostor pak dostávají Spojené státy americké, jež jsou opět zmiňovány především v souvislosti s činností zahraničního odboje.

Kromě již zmíněné učebnice Josefa Pekaře se v některém aspektu od ostatních výrazněji odlišuje také text Josefa Klika, který vedle českého národa zmiňuje také ten slovenský. Zatímco ostatní učebnice hovoří o českém národu nebo o Čechách – případně o československém národu nebo o Čechoslovácích; tyto výrazy se začínají objevovat cca v poslední čtvrtině textů –, Klik téměř vždy mluví o „Čechách a Slovácích“.

Výklad první světové války v duchu národních dějin je však patrný také na dalších místech. Z osobností je nejčastěji zmiňován Tomáš Garrigue Masaryk a dále pak jeho další spolupracovníci ze zahraničního odboje.¹⁰⁶ Také letopočty a tím spíše přesná data se vyskytují v kontextu událostí důležitých pro české dějiny. Obecněji zaměřenými učebnicemi jsou pouze texty H. Trauba z roku 1924 a druhé vydání učebnice Hrbka a Vodehnala z roku 1937. Co se týče rozdílů mezi vydáními, tak velké rozdíly se objevují jen zmíněného Hrbka s Vodehnalem a dále pak u Dějin československých přepsaných J. Klikem.

¹⁰⁴ Upravené vydání J. Klikem z roku 1938 tento výraz redukuje na 70, to je však stále druhý nejvyšší počet frekvence nějakého autosémantika v analyzovaných textech.

¹⁰⁵ Učebnice uvádí také jména velitelů legionářských jednotek působících v Rusku.

¹⁰⁶ Z panovníků jsou nejčastěji zmíněni Karel I. a František Josef a car Mikuláš, to je však vzhledem k okolnostem pochopitelné. Císaře Viléma II. zmiňuje méně než polovina učebnic.

5.12 Kvalitativní analýza

5.12.1 Vypuknutí války

Většina učebnic se shoduje na tom, že ke konfliktu se schylovalo už delší dobu a hlavním viníkem, který chtěl vítěznou válkou posílit své postavení, bylo Německo. Dvořák a Šujan uvádí, že hospodářsky silné Německo chtělo získat světovou nadvládu na úkor svého rivala Anglie. Nenadálý hospodářský rozvoj zapříčinil, že se Německo stalo zpupným a cítilo se ohroženo na západě Francií a na východě Slovany, proto se připravovalo na konflikt, díky němuž by získalo nadvládu nad celým světem.¹⁰⁷ V podobném duchu o Německu hovoří také Traub, jenž píše, že Němci zbrojili, aby „zabezpečili mečem v ruce panství nad světem, ne-li politické, tak alespoň hospodářské“.¹⁰⁸ Bidlo, Dobiáš a Šusta z tohoto modelu mírně vybočují, protože uvádí, že nejrozhodněji se k válce klonilo Rakousko-Uhersko, ale nebylo si jisté, jestli mu v případě konfliktu pomůže Německo.¹⁰⁹

V případě Německého císařství pak vystupuje do popředí osobnost Viléma II., který byl dle Hrbka a Vodehnala „Pruský sebevědomý panovník, militaristického vzhledu“, jehož výroky znepokojovaly evropskou veřejnost.¹¹⁰ Šembera a Brdlík zmiňují, že Německo bylo militantním státem už od samotného vzniku Německého císařství, Vilém byl však představitelem německých snah ovládnout svět – „Chtěl ovládat celý svět v domnění, že k tomu jest národ německý určen a on „Bohem Němců“ povolán k provedení díla tohoto“.¹¹¹ Vliv Viléma II. na vyhlášení ultimáta je explicitně vyjádřen v učebnicích Bidla a Šusty, Pešek pak přímo uvádí, že Rakousko-Uhersko vešel do války právě německý císař.¹¹²

Balkánské války pak napjatou situaci ještě vyostřily tím, že jejich výsledek přímo ohrožoval Německo rakouské zájmy na Balkáně, z těchto válek navíc vzešel posílen další konkurent obou států, a to Rusko. Rakousko-Uhersko navíc na Balkáně razilo protislovanskou politiku, která aktivizovala radikální vlastenecky smýšlející vrstvy obyvatelstva. Poslední kapkou pak byly vojenské manévry v Srbsku, jichž se účastnil i následník trůnu František Ferdinand d'Este, na kterého byl při této příležitosti spáchán atentát.

¹⁰⁷ DVOŘÁK, R. – ŠUJAN, F.: *Dějepis pro nižší třídy*, 3. díl. 1920. str. 81.

¹⁰⁸ TRAUB, H.: *Dějepis všeobecný*, 2. díl., str. 169.

¹⁰⁹ BIDLO, J. – HÝBL, F. – ŠUSTA, J.: *Všeobecný dějepis*, 3. díl. 1933. str. 210.; BIDLO, J. – DOBIÁŠ, J. – ŠUSTA, J.: *Všeobecný dějepis*, 3. díl. 1938. str. 136.; BIDLO, J. – DOBIÁŠ, J. – ŠUSTA, J.: *Všeobecný dějepis*, 3. díl. 1947. str. 138.

¹¹⁰ HRBEK, J. – VODEHNAL, J.: *Všeobecný dějepis*, 3. díl. str. 159. Osobnost Viléma II. je zde dána do kontrastu s kancléřem Otto von Bismarckem. Bismarck se snažil s Ruskem udržovat dobrou vůli a brzdil tak soupeření na Balkáně. Ke srovnání Viléma a Bismarcka se uchyluje také Josef Pešek (PEŠEK, J.: *Obrazy z dějin*, str. 72-73.) a i z jeho srovnání vychází Bismarck v lepším světle – Pešek cituje Bismarckův výrok „My Němci se bojíme Boha, ale pak už ničeho na světě!“ a dodává, že Vilém II. na kancléře žárlil, a proto ho propustil.

¹¹¹ BRDLÍK, F. – ŠEMBERA, F.: *Učebná kniha dějepisů*, 3. díl. 1920, str. 90.

¹¹² PEŠEK, J.: *Obrazy z dějin*, str. 73.

Atentátníci jsou označováni jako „*mladiství členové tajného spolku „Sjednocení nebo smrt“*“,¹¹³ „*studenti srbské národnosti*“¹¹⁴, „*nedostudovaní, chudobní a chorobní mladíci*“.¹¹⁵ Jména atentátníků se objevují pouze u Hrbka s Vodehnalem, kteří vedle Gavrila Principa jmenují také Nedeljka Čabrinovice.¹¹⁶

Rakousko-Uhersko na popud Německa (Viléma II.) zaslalo Srbsku nespelnitelné ultimátum a následně mu vyhlásilo válku. Motivace Německa ke vstupu do konfliktu je patrná z předchozích odstavců, co se týče motivace Rakousko-Uherska, autoři nejčastěji uvádějí, že habsburské mocnářství věřilo v posílení své pozice na Balkáně a v podrobení neněmeckých a nemadarských národů v soustátí. Oproti tomu ostatní státy neměly k válečnému konfliktu důvod.

Už z úvodního odstavce kapitoly o balkánských válkách je jasné, jaký postoj tito autoři zauímají. Uvádí, že za balkánských válek „*Německo a Rakousko-Uhersko podporovalo sveřepé Turky, kdežto vzdělaný svět klonil se na stranu utiskovaných národů křesťanských*“.¹¹⁷ V jedné z dalších podkapitol se pak dokonce píše, že „*Německo bojuje za kořist a ujařmení lidstva, kdežto ostatní hlavně po vstupu USA do války bojují za svobodu, právo a lidskost*“ (Šujan a Dvořák 1921, 89-90).¹¹⁸

Právě učebnice Šujana a Dvořáka patří k těm, které se profilují i po stránce národnostní a Němci a Maďaři jsou zde prezentováni negativně, naopak slovanský element je chápán jako pozitivní. Druhou učebnicí, v nichž se projevují prvky panslavismu a negativní hodnocení Němců a Maďarů a jsou zde ještě silnější, je učebnice Dějiny československé, které napsal Josef Pekař a druhé vydání přepracoval Josef Klik. Pekař s Klikem poukazují na politické boje mezi Němci a Čechy, které podle nich vzbuzovaly v cizině dojem o vnitřním rozvratu monarchie. Představitelé domácí politiky doufali, že bude dosaženo kompromisu, ale „*rozpínavost Maďarů a Němců spojená s nenávistí ke všemu slovanskému to zhatila*“.¹¹⁹ Tato nenávist se pak podle autorů projevovala ve vnitřní politice (útisk), ale i v zahraniční (vypuknutí balkánských válek).

¹¹³ BIDLO, J. – DOBIÁŠ, J. – ŠUSTA, J.: *Všeobecný dějepis*, 3. díl. 1938. str. 137.

¹¹⁴ KLIK, J.: *Učebnice dějepisu*, 3. díl. 1938, str. 85.

¹¹⁵ PEŠEK, J.: *Obrazy z dějin*, str. 73.

¹¹⁶ HRBEK, J. – VODEHNAL, J.: *Všeobecný dějepis*, 3. díl. str. 177.

¹¹⁷ DVOŘÁK, R. – ŠUJAN, F.: *Dějepis pro nižší třídy*, 3. díl. 1920. str. 89-90.

¹¹⁸ DVOŘÁK, R. – ŠUJAN, F.: *Dějepis pro nižší třídy*, 3. díl. 1923. str. 148-149. Celá věta zní: „*Národové čím dál jasněji viděli, že Německo se spojenci bojuje za špatnou věc, za kořist a ujařmení lidstva, kdežto kdežto protivníci, zvláště zasáhnutím Ameriky do války, čím dál jasněji dokazovali, že bojují za svobodu, právo a lidskost*“. V prvních dvou vydání učebnice však tato věta mnohem expresivněji: „*Nic nepomohla prodejná žurnalistika, nepomohly jalové řeči biskupů a duchovenstva, národy viděly, že Německo bojuje za kořist a ujařmení lidstva, kdežto ostatní hlavně po vstupu USA do války bojují za svobodu, právo a lidskost*.“ DVOŘÁK, R. – ŠUJAN, F.: *Dějepis pro nižší třídy*, 3. díl. 1920. str. 89-90.

¹¹⁹ KLIK, J. – PEKAŘ, J.: *Dějiny československé*, str. 132.

Slované se v důsledku této politiky Rakousko-Uherska stále více rozcházeli s habsburskou monarchií a první světová válka – na které měli Němci a Maďaři největší vinu – postavila národy rakouského soustátí před novou situací.¹²⁰

V několika učebnicích je Rakousko-Uhersko explicitně pojmenováno jako utlačitel národů. Například Dvořák a Šujan uvádí, že Rakousko-Uhersko český národ „*ujařmovalo*“ už dlouho pod válkou.¹²¹ V celkovém protiněmeckém a protimaďarském duchu pokračuje také Sochor s Chocem: „*Jak teď Rakousko pykalo za svou násilnickou politiku minulých let, za všechny křivdy a násilí! Utrpení všech našich potlačených malých lidí i útlak, jimž trpěl národ od Bílé hory přes Komenského, Havlíčka, až do války: vše to dávalo nám sílu a tím oslabovalo moc císařství*“.¹²²

Výrazně protiněmecky se profiluje také učebnice Hugo Trauba pro vyšší třídy gymnázia. Podle něj se Habsburkové dostali na trůn svobodnou volbou, ale posléze zradili přísahu, že budou dbát na práva českého národa. Jejich vláda byla dle Trauba nepřetržitou řadou zločinů a křivd, která českému národu vzala svobodu náboženského vyznání, zbavila jej státních práv a vydala napospas germanizaci. „*Rakousko se stalo vězením národa a hrobem jeho svobody, proto lid jako jeden muž toužil po tom, aby se zbavil násilnické vlády Habsburkův, postaviv se celo duší svou na stranu Dohody*“.¹²³ Nutno podotknout, že výše zmíněné učebnice si svůj protiněmecký ráz zachovávají ve svém celkovém vyznění.

5.12.2 Československé legie

Československým legiím věnují větší či menší pozornost všechny analyzované učebnice. Co se týče vojáků bojujících v rámci rakousko-uherské armády, učebnice se shodnou na tom, česká společnost válku nevívala s nadšením a vojáci ke svým plukům rukovali proto, že museli. Své povinnosti si nicméně plnili. K dezercím či dobrovolnému zajetí sice tu a tam docházelo, nejednalo se však o nikterak masovou záležitost. Řada autorů pak uvádí, že k většímu počtu těchto přechodů začalo docházet až poté, co se rakouská vláda začala na české společnosti dopouštět řady represivních opatření (cenzura tisku, zákaz činnosti českých spolků...) a armádní úřady nezačaly vojáky nemaďarské a nerakouské národnosti prohlašovat za nespolehlivé a nezačaly s nimi krutě nakládat.¹²⁴ Následkem toho bylo přeběhnutí k nepříteli častějším jevem.

¹²⁰ KLIK, J. – PEKAŘ, J.: *Dějiny československé*, str. 132-133.

¹²¹ DVOŘÁK, R. – ŠUJAN, F.: *Dějepis pro nižší třídy*, 3. díl. 1920. str. 91.; DVOŘÁK, R. – NOVÁK, A. – ŠUJAN, F.: *Dějepis pro nižší třídy*, 3. díl. 1923. str. 149.

¹²² CHOC, P. – SOCHOR, J.: *Od veliké revoluce*, str. 99.

¹²³ TRAUB, H.: *Všeobecný dějepis*, 3. díl. str. 170-171.

¹²⁴ DVOŘÁK, R. – NOVÁK, A. – ŠUJAN, F.: *Dějepis pro nižší třídy*, 3. díl. 1923. str. 149.

Většina národa po vypuknutí války chovala sympatie ke státům Dohody, protože věřila, že vyhraná válka by Rakousko-Uhersko posílilo natolik, že by tím byla šance na větší svobodu v rámci monarchie, případně na vlastní stát navždy zhcena (Bidlo, Šusta, Dobiáš 1921).¹²⁵ Svě sympatie k Dohodě pak řada vojáků dokazovala právě tím, že se rozhodla dezertovat. Někteří autoři zdůrazňují také fakt, že Češi a Slováci nechtěli svůj vlastní stát zadarmo, ale hodlali si jej vybojovat se zbraní v ruce – právě prostřednictvím zahraničních jednotek. Tím je také vysvětlena motivace „přeběhlíků“, nejsrozumitelněji tuto problematiku vysvětluje Klik, který poznamenává, že čsl. jednotky v Rusku se utvářely převážně ze starousedlíků, kteří hned na počátku války poznali, že pokud má být národ svobodný, tak si svobodu musí sám dobýt zbraní, vstoupili tedy do vojska, aby šli bojovat za vzdálenou vlast.¹²⁶

Nejvíce prostoru je věnováno legionářům bojujícím v ruských legiích, Klik i Hrbek a Vodehnal se v úvodu podkapitoly o legionářích zmiňují o velké slavnosti ku příležitosti svěcení praporu ruských legií v Kyjevě roku 1914.¹²⁷ Jako největší a nejslavnější bitva je prezentována bitva u Zborova, v níž českoslovenští legionáři vyznamenali velkým hrdinstvím a tento „znamenity“ úspěch dopomohl k tomu, že dohodové mocnosti začaly brát myšlenku samostatného Československa vážně. Vyzdvihována je také sibiřská anabáze legionářů. Hrdost na vojenské úspěchy Čechoslováků se projevuje také v tom, že několik učebnic (například Hrbek a Vodehnal) uvádí také jména velitelů jednotlivých armádních skupin legií v Rusku.

Dalším velkým úspěchem ruských legionářů byla vítězná bitva u Bachmače, v níž porazili německé vojsko. V případě bitev na jiných frontách než východní, je většinou uváděna bitva u Arrasu, na Piavě nebo u Doss Alto. Bidlo, Hýbl a Šusta vyzdvihují také statečnost legionářů (a jejich věrnost myšlence samostatného státu) na italské frontě, kde řada vojáků padla do rakouského zajetí a jako zrádci byli popraveni provazem.

V souvislosti s tématem legií překvapí, že zde není tolik kladen důraz na propojení se sokolskou organizací (pozn. pod čarou – kecy z Vávry). Pouze Hrbek s Vodehnalem ve svých učebnicích píše, že základem roty Nazdar v rámci francouzských legií byli členové pařížského Sokola. S československými legiemi je naopak spojován T. G. Masaryk, který osobně navštívil legionáře v Rusku a pomohl ke zvýšení počtu dobrovolců, Sochor a Choc uvádí, že mezi legionáři v Rusku byl „milován jako otec“.¹²⁸

¹²⁵ BIDLO, J. – DOBIÁŠ, J. – ŠUSTA, J.: *Všeobecný dějepis*, 3. díl. 1921. str. 137.

¹²⁶ KLIK, J.: *Učebnice dějpisu*, 3. díl. 1938, str. 98.

¹²⁷ KLIK, J.: *Učebnice dějpisu*, 3. díl. 1938, str. 98.; HRBEK, J. – VODEHNAL, J.: *Všeobecný dějepis*, 3. díl. str. 187.

¹²⁸ CHOC, P. – SOCHOR, J.: *Od veliké revoluce*, str. 103.

5.12.3 Zahraniční odboj

Činnost zahraničního odboje zahrnuje odboj politický i vojenský, přičemž se oba vzájemně prolínají. Vůdčí roli zde pak hraje T. G. Masaryk, který je vykreslován jako vzdělaný člověk, který uměl řadu jazyků, přednášel na univerzitě a díky jeho politické i akademické činnosti byl známý po celém světě. Některé učebnice uvádí, že s myšlenkou osamostatnění národa Masaryk pracoval už jako poslanec v říšské radě. Jeho motivace, proč se rozhodl bojovat za vznik samostatného Československého státu, ovšem nijak rozebrána není, patrně proto, že autoři prvorepublikových učebnic to nepovažovali za nutné, vzhledem k tomu, že se jednalo o události, které měli všichni stále v živé paměti. Poněkud pateticky působí také věta Hugo Trauba z jeho Dějepisů pro vyšší třídy gymnázií: „*Masaryk byl postaven na čelo revolučního boje národa československého vůlí velikého dějinného okamžiku*“.¹²⁹

Obraz „tatička Masaryka“ buduje učebnice Sochora a Choce, v níž je první prezident ČSR vykreslen téměř jako pohádkový hrdina. Autoři zde vyzdvihují Masarykovy osobnostní rysy, jeho znalosti a schopnosti předvídat dávají přímo jako vzor pro žáky, kteří s učebnicí budou pracovat.¹³⁰ Masaryk byl podle nich člověkem vysokých mravních hodnot, který svůj život zasvětil službě národu a lidstvu, zároveň ale jeho ideály nebyly odtrženy od reality a on sám neměl rád plané snění. Nechybí zde ani spojení s obyčejnými lidmi. „*Masaryk sledoval, s jakým odporem rukují čeští vojáci do rakouské armády a dozvěděl se od nich, co má sám dělat*“, tato věta je navíc uvedena výmluvným nadpisem „*Masaryk se učil i u prostých lidí*“.¹³¹

Jako nejbližší spolupracovník Masaryka je označován Edvard Beneš (coby pilný a pracovitý Masarykův žák), dále také Milan Rastislav Štefánik (astronom a učenec).¹³² Okruh spolupracovníků zahraničního odboje je dále doplněn o zahraniční sympatizanty v podobě francouzského dějepisce Arnošta Denise a anglického novináře Stetona Watsona. V menší míře je uváděn také Josef Dürych. Jako neaktivnější člen odboje je přitom prezentován Masaryk, třebaže některé učebnice dávají Štefánikovu zásluhu v tom, že zprostředkoval setkání s francouzským ministrem Briandem. Více či méně jsou popsány Masarykovy cesty do zahraničí zpočátku války, hlavní těžiště však tkví v tom, jaký vliv měl na amerického prezidenta Woodrowa Wilsona. Významnou pomocí pro zahraniční odboj pak byla finanční pomoc krajanů žijících v zahraničí, především pak v USA.

¹²⁹ TRAUB, H.: *Všeobecný dějepis*, 3. díl. str. 176.

¹³⁰ CHOC, P. – SOCHOR, J.: *Od veliké revoluce*, str. 99.

¹³¹ Tamtéž.

¹³² Na vzdělání členů odboje kladou učebnice zvláštní důraz, o tom svědčí také vysoké postavení slova doktor ve frekvenčních seznamech substantiv (viz kvantitativní analýza).

Domácímu odboji je věnován menší prostor, v některých učebnicích má ovšem svou vlastní kapitolu. Autoři v první řadě poukazují na represivní opatření, která vůči českým politikům a české společnosti obecně podnikala rakouská vláda¹³³ - až to působí jako kdyby chtěli menší aktivitu domácího odboje v porovnání s tím zahraničním nějakým způsobem omluvit. Diskuze o porovnání činnosti domácího a zahraničního odboje se pravděpodobně po skončení války vedly, protože Sochor s Chocem v samotném závěru kapitoly uvádí, že pokud čtenáři někdy uslyší spory o tom, zda byl zahraniční odboj důležitější než domácí, mají odpovědět, že oba byly důležité – vzájemně se podporovaly a usnadňovaly si práci.¹³⁴

5.12.4 Charakteristika a výsledek války

Samotným bojům je v učebnici věnováno poměrně dost prostoru, nicméně s přihlédnutím k faktu, kolik nových technologických vymožeností v oblasti zbraní válka přinesla se učebnice těmto novinkám příliš nevěnují. Některé učebnice dokonce nové zbraně v samotném textu nezmiňují vůbec. Učebnice se věnují především pozemním operacím, okrajově potom bojům na moři. Boje ve vzduchu pak nejsou důležitým tématem ani pro jeden z analyzovaných textů. Z nových technologií jsou pak především uváděna letadla, ponorky, tanky a samozřejmě pak bojové plyny.

Podrobněji jsou popisovány operace na východní frontě, i přesto, že na západní frontě se uskutečnila řada významných bitev (Verdun – ten je ze západních bitev popisován nejčastěji a nejpodrobněji, Somma, Cambrai...), jsou pouze zmíněny bez nějakých dalších podrobností, což se dá vyložit tak, že autoři považovali za důležitější východní frontu, patrně částečně také proto, že na ní bojovalo více Čechoslováků, ať už v uniformách rakousko-uherské armády nebo československých legií. Někteří autoři se pak neomezují pouze na evropská bojiště, ale dávají, byť menší, prostor také bojům na Blízkém východě (např. Bidlo a Šusta nebo Traub).

V případě učebnic, jež se více zaměřují na československé dějiny, je patrné, že Velkou válku vykládají jako souboj dobra a zla, konkrétně se jedná o učebnice Dvořáka a Šujana, Hugo Trauba, Pekaře, Klika a Peška. Jako zlo jsou v tomto případě chápány ústřední mocnosti reprezentované především Rakousko-Uherskem (v němž Němci a Maďaři po léta utlačovaly slovanské národy) a Německo (které se chtělo ujmout světové vlády). Tyto učebnice se často uchylují k expresivním vyjádřením, například „*Když střelami vojsko nehynulo tak rychle, jak*

¹³³ Učebnice s výjimkou té od Sochora a Chocem uvádí, že v zemi zavládl chaos a lidé po vypuknutí války nevěděli o dělat. Sochor a Choc však poukazují na činnost národních buditelů, četbu spisovatelů a výchovu národního vědomí v Sokole, díky čemuž každý poctivý člověk věděl, co je třeba. In: CHOC, P. – SOCHOR, J.: *Od veliké revoluce*, str. 98.

¹³⁴ CHOC, P. – SOCHOR, J.: *Od veliké revoluce*, str. 107.

si přála krvelačnost Německa, počalo se proti právu mezinárodnímu užívati otravných plynů.“¹³⁵ nebo „Proto jakož i pro pikle a úklady Němců ve Spojených státech Unie, která zachovala dosud neutralitu, přistoupila vlivem ušlechtilého prezidenta Woodrowa Wilsona k Dohodě“.¹³⁶ Šujan s Dvořákem pak vítězství Dohody prezentují jako světový zápas, ve kterém „prozřetelnost boží opět jasně ukázala, že v rozvoji lidstva vždy, třeba po dlouhých a velikých překážkách, dobro vítězí nad zlem“.¹³⁷

Traub výsledky války prezentuje spíše ve světle nově vzniklého československého státu. Zatímco na počátku války byl český národ krutě pronásledován a očekával smutnou budoucnost, nakonec všechno dobře dopadlo a české země byly zásluhou nejen vyhrané války, ale také činností zahraničního odboje zachráněny a osvobozeny od „jha habsburského“.¹³⁸ Dvořák a Šujan uvádí také čísla obětí (vyčíslení pro každý stát zvlášť) a komentují to slovy, že tento „skvělý výsledek světové války“ lidstvo draze zaplatilo. Dále dodává, že bylo zpuštěno území několika států, válka stála všechny státy ohromné finanční náklady a došlo také k mravnímu úpadku společnosti.¹³⁹ Lze však říci, že z vyznění prvorepublikových autorů byl přínos první světové války pozitivní, a to díky vzniku samostatného českého státu, rozpadu Rakousko-Uherska a oslabení Německa. Jako velké pozitivum je spatřován také vznik Společnosti národů.

5.12.5 Revoluce v Rusku

Revoluce v Rusku jsou součástí výkladu téměř všech učebnic (vyjma učebnice H. Trauba z roku 1924). V některých z nich jsou revoluční události rozepsány podrobněji a ve větší míře se věnují také situaci mezi březnovou a listopadovou revolucí, jinde se jedná spíše o konstatování, že v Rusku proběhl převrat a na ten následně navázal brest-litevský mír. Výklad tohoto tématu se každopádně hodně prolíná s působením československých legií.

Občanská válka pak není příliš rozvedena – tento termín ostatně používá pouze Pekař a Klik, kteří zároveň dodávají, že se Masaryk rozhodl pro neutralitu legií v rámci ruských občanských válek z důvodu, že se obával, že by tato (v této době fakticky jediná) československá jednotka byla ničena v bojích za cizí zájmy.¹⁴⁰ K problematice bojů legionářů s bolševiky na transsibiřské magistrále pak učebnice uvádějí, že se bolševická vláda obávala

¹³⁵ DVOŘÁK, R. – ŠUJAN, F.: *Dějepis pro nižší třídy*, 3. díl. 1920. str. 90.

¹³⁶ TRAUB, H.: *Všeobecný dějepis*, 3. díl. str. 173.

¹³⁷ Tamtéž, str. 91.

¹³⁸ TRAUB, Hugo: *Dějepis všeobecný*, 2. díl., str. 91.

¹³⁹ DVOŘÁK, R. – ŠUJAN, F.: *Dějepis pro nižší třídy*, 3. díl. 1920. str. 91.

¹⁴⁰ KLIK, J. – PEKAŘ, J.: *Dějiny československé*, str. 139.

cizího dobře organizovaného a vyzbrojeného vojenského tělesa na svém území, a proto se legionáře rozhodla odzbrojit.

Většina učebnic se shodně na tom, že hlavním impulzem ke změně režimu byla špatná ekonomická situace Ruska, která se promítala také do zásobování armády, jež trpěla zejména nedostatkem střeliva. S tím kontrastuje tvrzení Klika, který uvádí, že v zemi bylo všeho dostatek, pouze „zlořády“ ve státní správě způsobovaly, že ruská vojska byla špatně zásobena a navzdory své „příkladné statečnosti“ se dožívala krutých porážek.¹⁴¹

Car Mikuláš II. je pak popisován jako slabý panovník, jehož autoritu navíc podřývala jednak osobnost – dle Hrbka a Vodehnala „démonického mnicha“¹⁴² – Řehoře Rasputina a jednak také samotný dvůr. Například Traub uvádí, že dvůr byl „prolezlý němectvím“ a „vláda s úplatnou byrokracií“ se obávaly o své postavení, a proto se rozhodly jednat o separátním míru.¹⁴³ O změnu, či spíše „nápravu“ se pak pokusily vlastenecké kruhy ruské společnosti, kterým se skutečně podařilo cara sesadit, nicméně vzhledem k tomu, že chtěly pokračovat ve válce, neměly širokou podporu nižších vrstev obyvatelstva, jež hmotnou nouzí strádaly nejvíce.

Pro tyto vrstvy společnosti pak byla velmi atraktivní hesla nejradikálnějšího křídla, strany bolševiků, která usilovala revoluci a diktaturu proletariátu. Převzetí moci je pak označováno jako diktatura proletariátu.¹⁴⁴ Průběh samotné revoluce není nijak popsán (to ostatně platí také pro revoluci březnovou), učebnice pouze konstatují, že došlo k převratu a poté popisují kroky, které bolševici po převzetí moci udělali. Došlo ke zrušení soukromého vlastnictví, vyvlastnění půdy sedlákům, doly a další průmyslové podniky přešly do rukou státu. Učebnice tyto kroky nazývají jako diktaturu proletariátu. A dodávají, že odpůrci nového režimu byli nemilosrdně potlačováni.¹⁴⁵

O tom svědčí také slovník, jaký autoři používají. Velmi expresivně se o událostech v Rusku vyjadřuje Traub ve své učebnici z roku 1923. Zde bolševiky označuje jako „radikální živly“¹⁴⁶ a k diktatuře proletariátu uvádí, že se jedná o „znásilnění národa jednou stranou“¹⁴⁷ a k zavraždění cara Mikuláše uvádí, že carská rodina byla „zavražděna najatou soldateskou“.¹⁴⁸

¹⁴¹ KLIK, J.: *Učebnice dějepisu*, 3. díl. 1938, str. 88.

¹⁴² HRBEK, J. – VODEHNAL, J.: *Všeobecný dějepisu*, 3. díl. str. 167.

¹⁴³ TRAUB, H.: *Všeobecný dějepis*, 3. díl. str. 173.

¹⁴⁴ KLIK, J.: *Učebnice dějepisu*, 3. díl. 1938, str. 88.; HRBEK, J. – VODEHNAL, J.: *Všeobecný dějepis*, 3. díl. str. 168.

¹⁴⁵ KLIK, J.: *Učebnice dějepisu*, 3. díl. 1938, str. 169.; TRAUB, H.: *Všeobecný dějepis*, 3. díl. str. 174.; BIDLO, J. – DOBIÁŠ, J. – ŠUSTA, J.: *Všeobecný dějepis*, 3. díl. 1938. str. 144.

¹⁴⁶ TRAUB, H.: *Všeobecný dějepis*, 3. díl. str. 173.

¹⁴⁷ Tamtéž, 173-174.

¹⁴⁸ Tamtéž, 173.

Jako osobnosti revoluce jsou uváděni Vladimír Lenin a Lev Trocký, učebnice věnující se podrobněji také období mezi oběma ruskými revolucemi pak uvádí také knížete Lvova a A. Kerenského (např. Bidlo a Šusta).

5.12.6 Závěr

Z kvalitativní analýzy vyplývá, že hypotézy h1 a h2 byly pravdivé. Vznik Československa a kroky domácího i zahraničního odboje je velkým tématem učebnic a prolíná se velkou částí textů. Je patrné, že se autoři učebnic snažili válku vykreslit zejména v duchu národních dějin, někde navíc s akcentem na slovanskou sounáležitost. Do popředí pak zřetelně vystupuje příběh o zlém Rakousku, které utlačovalo menšinové národy¹⁴⁹ ve své monarchii (což je ostatně podle výkladu učebnic i hlavní důvod vzniku konfliktu – chování Rakousko-Uherska na Balkáně). Na druhé straně pak stojí demokratické státy v čele se Spojenými státy americkými a prezidentem Wilsonem, právě USA pak vyvolává dojem garanta světové míru a demokratických principů obecně (opět to vzhledem k meziválečné situaci není nepřekvapivé). Válka je tedy chápána jako boj dobra se zlem buď tedy v kontextu souboje absolutistické X demokratické státy nebo v užším slova smyslu souboj Němců a Čechů.

Tomáš Garrigue Masaryk je rozhodně nejvíce zmiňovanou osobností učebnic, prostor je dán nejen jeho činnosti v rámci zahraničního odboje, ale je také líčen jako vzdělaný a rozvážný člověk, a především díky jeho práci bylo nakonec dosaženo uznání vzniku Československa. Vyzdvižení jeho schopností místy nabírá až mýtických rozměrů. Vznik ČSR je nicméně prezentován tak, že za ním stojí kombinace více faktorů – jednak zahraniční odboj reprezentovaný Masarykem a jeho spolupracovníky, ale také činností československých legií a domácího odboje (ať byl jakkoli potlačován).

Souhlasit se dá také s hypotézou h3 – učebnice se ale zmiňují především o bitevních operacích na východní frontě a úspěchům československých legií, operacím na ostatních frontách není věnováno tolik prostoru (jednou z bitev, která je více popsána je námořní bitva u Jutska (Skagerraku), která byla největší námořní bitvou Velké války). Ruské revoluce jsou uvedeny ve všech učebnicích, ačkoli v některých je jim věnováno opravdu minimum prostoru. Navíc jsou upozaděny činností československých legií v Rusku.

Březnová revoluce je popsána spíše kladně. Oproti tomu bolševická revoluce je hodnocena spíše negativně jednak z důvodu, že uzavřením brestlitevského míru došlo k oslabení dohodových států, a naopak posílení Německa. V nepříliš pozitivním světle je pak

¹⁴⁹ Poukázání na útlak českého národa ze strany Němců je přítomen ve všech textech, na druhé straně maďarský útlak Slováků není tematizován vůbec.

prezentován i carský režim, což ovšem u prvorepublikových učebnic není takovým překvapením. Vzhledem k tomu, že se Češi a Slováci po moha letech dostali z područí Habsburků, je pochopitelné, že autoři učebnic nahlíží na absolutistické režimy s despektem. Car a jeho dvůr je popisován jako slabý a země za jeho panování trpěla nedostatkem, který válka ještě umocnila (pozn. pod čarou – jak to bylo ve skutečnosti). Únorová revoluce a činnost Prozatímní vlády je hodnocena v pozitivnějším duchu, patrně proto, že se nesla v demokratickém duchu. Naopak bolševická revoluce a zejména pak některé kroky bolševiků jsou kritizovány.

Pokud bychom na učebnice použili teorii H. Whitea, výklad první světové války zde odpovídá způsobu vyprávění romace. Velká válka je vnímána jako událost, která přinesla pozitivní změny. Jednak pochopitelně to, že vznikl samostatný československý stát, ale také proto, že se rozpadlo Rakousko-Uhersko a vliv Německa v Evropě byl silně omezen, a navíc vznikla také Společnost národů, která měla být v budoucnosti garantem toho, aby už nikdy k žádnému konfliktu podobných rozměrů nedošlo. Tento výklad je nepochybně dán hlavně tím, že prvorepublikové učebnice vyšly ještě v době, kdy svět nevěděl o tom, že první světová válka ve skutečnosti žádné problémy nevyřešila a za několik let později přijde ještě jeden konflikt světových rozměrů.

6 Učebnice po roce 1989

Po listopadu 1989 logicky vyvstala potřeba vydat nové komunistickým výkladem nezátížené učebnice (nejen) dějepisu. Autoři prvních polistopadových učebnic si kladli za cíl opustit schematický výklad minulosti a objasnit jevy a události, které komunistický režim buď propagandisticky zkreslil, nebo je zamlčoval úplně. Učebnice však bohužel vznikaly ve chvatu způsobeném společenskou poptávkou a tlakem ze strany nakladatelství, která ve vydávání učebnic spatřovala nový podnikatelský záměr. Svoboda ve vydávání učebnic byla do poloviny 90. let tak volná, že souhlas ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy získaly i jinak ideologicky a politicky sporné texty.¹⁵⁰

Je obtížné určit, jaké učebnice se na dnešních středních školách používají či spíše do jaké míry se stále ještě využívají. V posledních letech se – zejména díky nástupu internetu – setkáváme spíše s tím, že vyučující využívají jiné alternativní metody, nejčastěji v podobě powerpointové prezentace, případně svým studentům kopírují materiály z různých učebnic. Petr Čornej ve své studii tvrdí, že dnes je učebnice určena spíše vyučujícímu než studentům, kteří po ní sáhnou pouze v případě, že jsou nemocní a potřebují se doučit učivo, na něž ve škole chyběli.¹⁵¹

V současné době neexistuje žádná ucelenější studie o používání učebnic ve výuce dějepisu. Poslední větší průzkum proběhl v roce 2008 v rámci Plzeňského kraje a týkal se jak základních, tak středních škol. Z jeho šetření vyplynulo, že nejoblíbenější učebnicí na středních školách a gymnáziích zůstává ediční řada nakladatelství SPN, a to Dějepis pro střední a odborné školy od Petra Čorneje a kolektivu a čtyřdílný Dějepis pro gymnázia a střední školy od téhož autorského kolektivu. Průzkum dále zjistil, že třetina používaných učebnic (zde bohužel nelze přesně určit poměr mezi základními a středními školami) je starší 15 let a polovina starší 10 let. Jako nejčastější důvod, proč dané učebnice učitelé využívají pak byla uvedena možnost, že „jiná (učebnice) ve škole není“.¹⁵²

Podobné závěry lze vyvodit i ze studie Blaženy Gracové a Denisy Labischové, která se pokusila pomocí dotazníkového šetření zmapovat aktuální podobu výuky dějepisu.¹⁵³ Jako zdaleka nejpoužívanější učebnice se opět ukázala ediční řada SPN Dějepis pro gymnázia a

¹⁵⁰ ČORNEJ, Petr: *Husitství v učebnicích dějepisu po roce 1989*. In: ČORNEJ, Petr: *Historici, historiografie a dějepis: studie, črty, eseje*. Praha 2016, str. 381-410.

¹⁵¹ Tamtéž.

¹⁵² HUDECOVÁ, Dagmar: *Používání učebnic dějepisu v praxi* [online]. [cit. 2019-04-20]. Dostupné z: https://clanky.rvp.cz/wp-content/uploads/prilohy/7237/vyhodnoceni_pruzkumu.pdf

¹⁵³ Studie B. Gracové a D. Labischové stejně tak jako studie Pedagogického centra v Plzni vznikly před realizací projektů financovaných z Evropského sociálního fondu, které školám umožnily nákup nových pomůcek – mimo jiné také učebnic.

střední školy, s menším odstupem se pak opět umístil Dějepis pro střední odborné školy od téhož vydavatele. Do žebříčku se dostaly také tři učebnice vydavatelství SPL-Práce, a to České dějiny II. od Roberta Kvačka, České dějiny I. (1997) od Zdeňka Beneše a J. Petráně a Dějepis 1+2 od Zdeňka Beneše a Vlastimila Nálevky.

6.1 SPN – Soukromé pedagogické nakladatelství

Po listopadu 1989 mělo vůdčí postavení na trhu učebnic Státní pedagogické nakladatelství. To však svou činnost ukončilo v roce 1993 a místo něj vzniklo Soukromé Pedagogické nakladatelství, které funguje do dnešních dní. Ve svém portfoliu má původní české učebnice. Učebnice pro základní školy jsou zastoupeny v metodických a obsahových řadách pro všechny předměty vyučované na základní škole. Nabídka učebnic pro školy střední se pak zaměřuje především na humanitní obory. Dějepis je zde zastoupen čtyřdílnou řadou Dějepis pro gymnázia a střední školy – první díl se věnuje dějinám pravěku a starověku, druhý díl středověku a počátku raného novověku, třetí díl začíná osvícenským absolutismem a končí první světovou válkou a konečně čtvrtý díl se věnuje dějinám 20. století. Kromě toho se v portfoliu SPN nachází také Dějepis pro střední odborné školy (v roce 2014 vyšlo 3. vydání), který shrnuje učivo od pravěku do konce 90. let a autorsky jej zpracoval kolektiv pod vedením Petra Čorneje.

Pro potřeby této práce posloužily učebnice Dějepis pro gymnázia a střední školy 3¹⁵⁴ a Dějepis pro střední odborné školy.¹⁵⁵ Autorem koncepce celé řady je Petr Čornej, třetí díl pak zpracoval PhDr. Milan Hlavačka, CSc, a v současné době je v prodeji jeho 2. vydání. V obou případech jsou české a světové dějiny probírány paralelně. Výklad je doplněn fotografiemi, ilustracemi, mapami a dalšími textovými doplňky například v podobě citací z pramenů.¹⁵⁶

Dějepis pro střední odborné školy deklaruje, že se zaměřuje více na moderní dějiny a staršímu období, jako je pravěk a starověk, věnuje jen nezbytné minimum prostoru. Téměř 50 % textu je věnováno dějinám 19. a 20. století. Vzhledem k omezenému rozsahu je faktografická část redukována. Oproti „gymnaziální“ řadě je tato učebnice jen text bez doplňků v podobě medailonků nebo citací z pramenů. První světové válce jsou věnovány 4 strany, skoro polovinu prostoru pak zabírá výklad revoluce v Rusku.

¹⁵⁴ HLAVAČKA, Milan a ČORNEJ, Petr: *Dějepis pro gymnázia a střední školy* (dále jen *Dějepis pro gymnázia...*). Praha 2001.

¹⁵⁵ ČORNEJ, Petr: *Dějepis pro střední odborné školy: české a světové dějiny* (dále jen *Dějepis pro SOŠ*). 2. vyd. Praha 2008.

¹⁵⁶ SPN – pedagogické nakladatelství [online]. [cit. 2019-04-14]. Dostupné z: <http://naseucebnice.cz/>

V *Dějepis pro gymnázia a střední školy 3* je kapitola o první světové válce zařazena jako poslední a má 14 stran rozdělených do 4 tematických celků (vypuknutí války, průběh války, ruské revoluce a vítězství Dohody a české země za první světové války. Nejvíce prostoru je přitom věnováno průběhu konfliktu a jeho vojenským operacím. Naopak revoluce v Rusku jsou poněkud upozaděny, únorová i říjnová má pouze jeden odstavec, druhou polovinu této kapitoly navíc tvoří informace o vstupu USA do války a ukončení války.

6.2 Fortuna

Nakladatelství FORTUNA vzniklo v roce 1990 jako jedno z prvních soukromých polistopadových nakladatelství učebnic. Kromě učebnic FORTUNA vydává také cvičebnice, pracovní sešity, příručky pro učitele a další praktické pomůcky pro výuku. Ve svém portfoliu má zastoupeny jak učebnice pro základní školy, tak pro střední školy. Koncem 90. let vyšly v tomto nakladatelství dvě dvoudílné řady učebnic dějepisu pro střední školy. První z nich se zaměřovala na české dějiny a skládala se z dílů *Dějiny českých zemí I.*, jež svůj výklad začínají pravěkem a končí polovinou 18. století, a *Dějiny českých zemí II.*¹⁵⁷, které končí vznikem samostatného státu. Dějinné události jsou zde zasazeny do kontextu českých dějin (ve smyslu co se u nás souběžně dělo/jaký dopad měly dané události na české země). Autory obou učebnic byli Josef Harna a Rudolf Fišer. Doc. PhDr. Josef Harna, CSc. se zaměřoval na moderní politické a kulturní dějiny, zejména pak na dějiny Československa v období do roku 1948. PhDr. Rudolf Fišer, CSc. vystudoval dějepis a český jazyk na Univerzitě Jana Evangelisty Purkyně v Brně (dnešní Masarykova univerzita), působil jako učitel dějepisu a posléze i zástupce ředitele na Gymnáziu v Třebíči. Zabýval se středověkými dějinami a regionálními dějinami Třebíče.

Učebnice *Dějiny českých zemí II.* se výkladem první světové války zabývají zejména v kontextu českých zemí. Z událostí, které se českých zemí přímo nedotýkaly, respektive neodehrávaly se zde, je více rozvedena politická situace na konci 19. a počátku 20. století a také atentát v Sarajevu. Dále se učebnice věnuje vnitropolitické situaci v Rakousko-Uhersku (ekonomická a politická situace) reakci české politiky na válku a také činnosti zahraničního odboje. Všem zmíněným pasážím je věnován zhruba stejný prostor. Výklad je pak doplněn fotografiemi a ilustracemi.

¹⁵⁷ HARNA, Josef a FIŠER, Rudolf: *Dějiny českých zemí. Díl 2., od poloviny 18. století do vzniku České republiky* (dále jen *Dějiny českých zemí*). Praha 1998.

Druhá řada se zaměřovala na světové dějiny a skládá se z dílů *Světové dějiny I.* (Vratislav Čapek a Jaroslav Pátek) a *Světové dějiny II.*¹⁵⁸ (Vratislav Čapek). Profesor PhDr. Vratislav Čapek, CSc. se zaměřuje na novější světové dějiny, didaktiku dějepisu a dějiny výuky dějepisu. Napsal několik článků a studií týkajících se problematiky vyučování dějepisu. Jeho kolega profesor PhDr. Jaroslav Pátek, CSc. se vedle didaktiky dějepisu zabýval zejména dějinami vědy a techniky, podnikáním a československým bankovníctvím a dějinami zemědělství a potravinářského průmyslu. Tato ediční řada má mnohem obecněji zaměřený výklad a dějinám českých zemí zde není věnováno příliš prostoru; zmíněny jsou pouze případy, kdy události v českých zemích sehrály nějaký význam i v rámci dějin světových.

Výklad o první světové válce je zařazen do druhé poloviny druhého dílu této řady a zabírá 8 stran textu a další 2 strany pramenů v podobě různých tabulek, úryvků dopisů z fronty a dalších doplňků. Kapitola je uvedena nastíněním mocenské situace před začátkem války, oproti většině ostatních učebnic je zde dán větší prostor popisu ekonomických dopadů na válčící strany. České dějiny jsou zmíněny pouze v souvislosti se zahraničním odbojem a vznikem samostatného českého státu. Celá kapitola je jednodušší a není členěna do podkapitol, jednotlivé tematické celky jsou od sebe odděleny jen odskočením řádku, což velmi znesnadňuje orientaci v textu.

V současné době však FORTUNA však tyto tituly nemá ve své nabídce. Naopak jsou v jejím eshopu k dispozici dvě přehledové učebnice, a to Přehled učiva k maturitě a Příjímáčí zkoušky z dějepisu na VŠ.¹⁵⁹

6.3 SPL-Práce

Významným nakladatelem je také nakladatelství SPL-Práce, jež se specializuje na učebnice pro základní i střední školy a na odbornou literaturu pro pedagogy. V 90. letech začalo toto nakladatelství vydávat šesti dílnou ediční řadu dějepisných učebnic (dnes označovanou jako Klasická dějepisná řada) skládající se z dílů Dějiny pravěku a starověku, Dějiny středověku, Dějiny novověku a Dějiny 20. století¹⁶⁰, které zpracoval Jan Kuklík starší a Jak Kuklík mladší. Profesor PhDr. Jan Kuklík, CSc. vystudoval český jazyk a historii na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, na něž také habilitoval a byl jmenován profesorem. Zaměřoval se na československé dějiny 20. století. Kromě univerzity Karlovy působil také na Filozofické a Pedagogické fakultě UJEP v Ústí nad Labem. Jeho syn, Jan Kuklík mladší, je český právník

¹⁵⁸ ČAPEK, Vratislav: *Světové dějiny II – Dějiny lidských civilizací od poloviny 17. století po současnost* (dále jen *Dějiny lidských civilizací...*). Praha 1993.

¹⁵⁹ Nakladatelství FORTUNA [online]. [cit. 2019-04-14]. Dostupné z: <http://fortuna.cz/>

¹⁶⁰ KUKLÍK, Jan, KUKLÍK, Jan: *Dějiny 20. století* (dále jen *Dějiny 20. století*). Praha 1995.

zabývající se dějinami angloamerického práva a právními dějinami Československé republiky. Mezi jeho další předmět zájmu patří dějiny druhého odboje a komunistického Československa.

Vedle této na sebe navazující řady pak stojí *České dějiny I.* a *České dějiny II.*¹⁶¹ Druhá zmíněná učebnice podává výklad o období od konce 18. století do konce 90. let a jejím autorem je Robert Kvaček. Profesor PhDr. Robert Kvaček, CSc. se specializuje na období 19. a 20. století. Kromě učebnice *České dějiny II.* se v roce 2008 podílel také na výukovém DVD *Obrazy z dějin českých 1914 až 2004.*

Autoři v metodických pokynech avizují, že jednotlivé kapitoly jsou časově i tematicky koncipovány jako širší celky vzhledem k tomu, že se danou problematiku snaží vyložit v co nejširších souvislostech. Problematice českých zemí a vzniku Československa se Kuklík a Kuklík prakticky nevěnují. Oproti ostatním učebnicím věnují větší prostor (celou stránku) vysvětlení fungování válečné ekonomiky a větší prostor v porovnání s dalšími analyzovanými texty zabírá také podkapitola o výsledcích války. Jazyk učebnice má složitější syntax a místy připomíná spíše odbornou monografii nežli středoškolskou učebnici.

Předchozí řady se zaměřují spíše na gymnázia (nová ediční řada přímo deklaruje, že vyhovuje RVP GV), nakladatelství má však ve svém portfoliu také dvoudílnou učebnici pro střední odborné školy *Dějepis pro střední odborné školy díly 1. a 2.* V roce 2009 pak vyšla učebnice *Dějepis pro střední školy 1+2*¹⁶² od Zdeňka Beneše a Vladimíra Nálevky, která shrnuje poznatky z obou dílů do jedné publikace.¹⁶³ Profesor PhDr. Zdeněk Beneš, CSc. se své badatelské činnosti se zaměřuje na české dějiny raného novověku a historiografii. Je také předsedou oborové rady Didaktika dějepisu, Filozofická fakulta UK v Praze a členem stálé pracovní skupiny Oborové didaktiky Akreditační komise České republiky. Profesor PhDr. Vladimír Nálevka, CSc. působil na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, spolupracoval s Českým rozhlasem a Českou televizí. V rámci popularizační činnosti se věnoval moderním dějinám, jeho akademická specializace pak byla problematika mezinárodněpolitických dějin a vývoj v Latinské Americe.

Vzhledem k tomu, že aktualizované vydání shrnuje poznatky z obou starších dílů řady do jedné publikace, došlo k určitému zjednodušení a zkrácení učiva. Kapitola o první světové válce začíná rovnou atentátem na Františka Ferdinanda d'Este a předchází jí kapitola o kolonialismu, což nepovažujeme za nešťastnější řešení, protože tak učebnice ztrácí tematickou

¹⁶¹ KVAČEK, Robert: *České dějiny II* (dále jen *České dějiny II.*). Praha 2002.

¹⁶² BENEŠ, Zdeněk, NÁLEVKA, Vladimír: *Dějepis pro střední školy 1+2* (dále jen *Dějepis pro střední školy...*). Praha 2009.

¹⁶³ SPL-Práce [online]. [cit. 2019-04-14]. Dostupné z: <http://www.spl-prace.cz/>

i chronologickou ucelenost. Samotný výklad zabírá 5 stran a jedná se jen o nastínění těch nejdůležitějších událostí války bez většího vysvětlení. Součástí kapitoly je také odstavec o bolševické revoluci v Rusku, tomuto tématu je však podrobněji věnována samostatná kapitola. Stejně tak má svou vlastní kapitolu také první československý odboj.

6.4 Didaktis

Nejmladším nakladatelstvím je Didaktis, které vzniklo v červnu roku 1996. Didaktis se kromě učebnic pro základní a střední školy zaměřuje také na různé cvičebnice a sešity testových úloh pro přijímací řízení na střední školy a přípravu k maturitě. Učebnicová řada Dějepis pro střední školy vznikla v roce 2014 a zaštiťuje ji Filozofická fakulta Masarykovy univerzity. Dějepis pro střední školy je přitom jednou z vlajkových lodí Didaktisu. Vydavatelství na svém webu avizuje, že se jeho dějepisná řada snaží využívat nejnovější poznatky a postupy historické vědy. Zároveň se věnuje opomíjeným, ale zásadním tématům sociálních, kulturních a hospodářských dějin, podává nedogmatický obraz minulosti a snaží se sledovat dlouhodobé dopady událostí a na první pohled skryté souvislosti. Řada se skládá ze čtyř dílů – Starší dějiny pro SŠ – první část zahrnující pravěk, starověk a raný středověk, Starší dějiny pro SŠ – druhá část zabývající se obdobím pozdního středověku a raného novověku, Dějiny 19. století pro SŠ pokrývající období „dlouhého“ 19. století a konečně Dějiny Moderní doby, které začínají první světovou válkou a končí událostmi po roce 2001.¹⁶⁴ Poslední dvě zmiňované učebnice mají také vlastní pracovní sešit a průvodce pro učitele.¹⁶⁵

Grafické zpracování učebnice se v mnohém vymyká ostatním zkoumaným učebnicím. Obsahuje totiž řadu tabulek a jiných grafických prvků, které sice na první pohled zaujmou, zároveň však působí trochu přelácaně. Na učebnici Dějiny Moderní doby se podílel kolektiv autorů - Mgr. Jan Čurda, Mgr. Petr Dvořák, Mgr. Petr Hušek, Mgr. Jitka Jindřišková, Mgr. Václav Kaška, Ph.D., Mgr. Ondřej Kolář, Ph. D., Mgr. Jiří Němec, Ph. D. a Mgr. Tomáš Pánek.

Učivo o první světové válce zasahuje do čtyř kapitol, a to Evropa v předvečer konfliktu, Dopady první světové války a Vznik Československé republiky (zde je zahrnuta i problematika domácího a zahraničního odboje) a Ruské revoluce a občanská válka. Všechny kapitoly jsou přibližně stejně dlouhé a mají 4-6 stran. Výklad doplňují obrázky, vysvětlivky i citace z pramenů.

¹⁶⁴ ČURDA, Jan a kol.: *Moderní dějiny pro střední školy* (dále jen *Moderní dějiny*). Brno 2014.

¹⁶⁵ Didaktis [online]. [cit. 2019-04-14]. Dostupné z:

<https://www.didaktis.cz/?middle=p%3A17592186435721&sys=dsh%3A17592186438501> [cit. 2019-04-14]

Další edicí je *Odmaturuj!*, která má pomoci maturantům při přípravě na maturitní zkoušky a přijímací zkoušky na vysokou školu. Do edice patří také učebnice *Odmaturuj z dějepisu I* a *Odmaturuj z dějepisu 2*¹⁶⁶, přičemž druhý díl, jehož autory jsou PhDr. Alena Štěpánková a Mgr. Zdeněk Šašinka, začíná napoleonskými válkami. Obsah učiva je oproti předchozí edici velmi zhuštěný, stále se nicméně – oproti *Dějepis v kostce* – jedná o souvislý a provázaný výklad.

Kapitola o první světové válce otevírá velký tematický celek s názvem *Nejnovější dějiny*. Samotnému konfliktu je věnováno 8 stran, tedy o stránku méně, než průměrně připadá na jednu kapitolu. Zároveň je však třeba dodat, že ruská revoluce je probírána ve zvláštní kapitole (4 strany). Vzhledem k nutnosti zhutnit výklad učebnice zmiňuje jen ty nejdůležitější události. Důležité pasáže v textu jsou zvýrazněny, podél levého okraje každé stránky je pak informační panel, v němž jsou doplňkové informace (např. vysvětlení pojmů) a obrázky. Velmi stručně jsou zde shrnuty hlavní příčiny války (širší kontext mezinárodní politické situace nicméně přináší přecházející kapitoly) a bojové operace na všech čtyřech frontách. Následuje podkapitola o domácím a zahraničním odboji (včetně československých legií; jejich působení v ruské občanské válce je ale popsáno až v podkapitole o ruské revoluci), přičemž problematika toho domácího je spíše jen lehce načrtnuta. Před shrnutím celé kapitoly se ještě nachází podkapitola *Společensko-kulturní pozadí*, což není úplně obvyklé – ostatní učebnice si ovlivnění společensko-kulturního života první světovou válkou příliš nevšímají.

6.5 Fragment

Svým účelem velmi podobná ediční řadě *Odmaturuj!* je ediční řada nakladatelství *Fragment v Kostce*. Ta nabízí přehledné shrnutí učiva všech všeobecných středoškolských předmětů. *Dějepis v kostce* má dva díly a jeho autorkou je Marie Sochrová, která se zároveň podílela i na tvorbě *Literatury v kostce* a *Českého jazyka v kostce*. *Dějepis II.*¹⁶⁷ v *kostce* podává výklad od období raného novověku do konce 20. století. Jako jediná z učebnic není psána soustavným textem, ale heslovitě v odrážkách, přičemž místy je text nepřehledný a občas zmatený. *Dějepis v kostce I.* i *II.* je součástí edice *V kostce*, která uceleně podává celé středoškolské učivo až k maturitní zkoušce. Díky tomu, že text neobsahuje obrázky, není psán souvisle a byl zvolen menší font, je informačně poměrně obsáhlý.

¹⁶⁶ ŠTĚPÁNKOVÁ, Alena – ŠAŠINKA, Zdeněk: *Odmaturuj! z dějepisu 2* (dále jen *Odmaturuj...*). Brno 2006. *Odmaturuj!*

¹⁶⁷ SOCHROVÁ, Marie: *Dějepis II. v kostce: pro střední školy: [novověk, dějiny nové doby]* (dále jen *Dějepis II.*). Praha 2008. *Maturita v kostce*.

6.6 Scientia

Posledním nakladatelstvím, jehož učebnice je v této analýze zastoupena, je Scientia. Také toto vydavatelství má ve svém portfoliu učebnice pro základní školy, učebnice pro školy střední pak zastupuje Dějepis pro střední a odborné školy od Vratislava Čapka a Jaroslava Pátka.¹⁶⁸ Tato učebnice zahrnuje celé středoškolské učivo, takže výklad o první světové válce, jenž zabírá 8 stran, je značně zestručněn. Čapek s Pátkem se více než na popis válečných událostí zaměřují na činnost domácího a zahraničního odboje a vznik Československa.

6.7 Kvantitativní analýza

Reprezentativní korpus byl vytvořen z celkem 10 učebnic, nakonec do něj nebyla zahrnuta učebnice od vydavatelství Didaktis (Čurda a kol. 2014), protože všechny ostatní učebnice (někdy i mnohonásobně) převyšovala svým rozsahem (přes 15 000 znaků). Následně byl korpus vložen do lingvistického programu QUITA, jenž vypočítal jeho tematické koncentrace. Hodnoty TC, STC a PTC se na prvních příčkách neměnily, na nižších už však ano, proto jsou níže uvedeny tabulky všech tří hodnot. Na základě slov z těchto seznamů jsem formulovala následující hypotézy:

h1= Německo hraje v konfliktu vůdčí roli a často bývá spojováno v kontextu s RU

h2= podle kolokací bývá adjektivum německý hodně používáno v souvislosti s bojem, budí ta dojem agresivního a militantního státu

h3 = o ruská revoluce je spíše okrajovým tématem

h4 = více než na válečnou stránku je kladem důraz na politiku

h5 = WWI není líčena v kontextu národních dějin na vznik Československa není kladen velký důraz

Lemma	Index	Averaged-Rank	Frequency	Type	TV
válka	6	6	788	NOUN	0,010361022
stát	9	9	400	VERB	0,005043262
rok	13	13	333	NOUN	0,003958601
Německo	16	16	272	NOUN	0,003086476
Rusko	18	18	253	NOUN	0,002779738
německý	20	20	244	ADJECTIVE	0,002592957

¹⁶⁸ ČAPEK, Vratislav – PÁTEK, Jaroslav: *Dějepis pro střední odborné školy: základní směry dějinného vývoje (dále jen Dějepis pro střední odborné školy)*. Praha 2001.

český	22	22	233	ADJECTIVE	0,002392127
fronta	24	24	228	NOUN	0,002258661
Rakousko	25	25	218	NOUN	0,002120332
armáda	29	29	180	NOUN	0,001621049
strana	32	32	176	NOUN	0,001489924
dohoda	34	34	167	NOUN	0,001353576
velký	36	36	159	ADJECTIVE	0,001231457
ruský	37	37	150	ADJECTIVE	0,001134734
československý	38	38	148	ADJECTIVE	0,001092947
vláda	39	39,5	140	NOUN	0,000996044
nový	40	39,5	140	ADJECTIVE	0,000996044
Francie	41	41,5	139	NOUN	0,000938857
Uhersko	42	41,5	139	NOUN	0,000938857
národní	43	43	138	ADJECTIVE	0,000894819
revoluce	46	46	131	NOUN	0,000778644
země	48	48	125	NOUN	0,000697951
světový	51	51	121	ADJECTIVE	0,000610235
válečný	52	52	118	ADJECTIVE	0,000573851
mocnost	54	54	113	NOUN	0,000508829
Evropa	55	55	112	NOUN	0,000484153
boj	57	57	111	NOUN	0,000439845
vojsko	58	57	111	NOUN	0,000439845
mír	60	60,5	104	NOUN	0,000346544
politický	61	60,5	104	ADJECTIVE	0,000346544
vojenský	62	62	102	ADJECTIVE	0,000312322
národ	63	63	100	NOUN	0,000288186
politika	64	64	98	NOUN	0,000264771
USA	66	66	96	UNKNOWN	0,000224785
jednotka	67	67,5	94	NOUN	0,000194706
západní	70	70	91	ADJECTIVE	0,000147515
situace	71	71	89	NOUN	0,000128243
monarchie	72	72,5	86	NOUN	0,000100685
začít	73	72,5	86	VERB	0,000100685
další	74	74	85	ADJECTIVE	7,65E-05
rada	75	76	81	NOUN	4,38E-05
bolševik	76	76	81	NOUN	4,38E-05
Němec	77	76	81	NOUN	4,38E-05
milión	78	78,5	79	NOUN	7,11E-06

Tabulka TC reprezentativního korpusu současných učebnic.

Lemma	Index	Averaged-Rank	Frequency	Type	TV
válka	6	6	788	NOUN	0,005359
stát	9	9	400	VERB	0,002667
rok	13	13	333	NOUN	0,00216

Německo	16	16	272	NOUN	0,001728
Rusko	18	18	253	NOUN	0,001585
německý	20	20	244	ADJECTIVE	0,001507
český	22	22	233	ADJECTIVE	0,001418
fronta	24	24	228	NOUN	0,001367
Rakousko	25	25	218	NOUN	0,001297
armáda	29	29	180	NOUN	0,001039
strana	32	32	176	NOUN	0,000992
dohoda	34	34	167	NOUN	0,000927
velký	36	36	159	ADJECTIVE	0,000868
ruský	37	37	150	ADJECTIVE	0,000812
československý	38	38	148	ADJECTIVE	0,000795
vláda	39	39,5	140	NOUN	0,000742
nový	40	39,5	140	ADJECTIVE	0,000742
Francie	41	41,5	139	NOUN	0,000725
Uhersko	42	41,5	139	NOUN	0,000725
národní	43	43	138	ADJECTIVE	0,00071
revoluce	46	46	131	NOUN	0,000656
země	48	48	125	NOUN	0,000615
světový	51	51	121	ADJECTIVE	0,000579
válečný	52	52	118	ADJECTIVE	0,00056
mocnost	54	54	113	NOUN	0,000526
Evropa	55	55	112	NOUN	0,000516
boj	57	57	111	NOUN	0,000502
vojsko	58	57	111	NOUN	0,000502
mír	60	60,5	104	NOUN	0,000454
politický	61	60,5	104	ADJECTIVE	0,000454
vojenský	62	62	102	ADJECTIVE	0,000438
národ	63	63	100	NOUN	0,000425
politika	64	64	98	NOUN	0,000412
USA	66	66	96	UNKNOWN	0,000395
jednotka	67	67,5	94	NOUN	0,000381
západní	70	70	91	ADJECTIVE	0,000358
situace	71	71	89	NOUN	0,000346
monarchie	72	72,5	86	NOUN	0,000329
začít	73	72,5	86	VERB	0,000329
další	74	74	85	ADJECTIVE	0,000319
rada	75	76	81	NOUN	0,000297
bolševik	76	76	81	NOUN	0,000297
Němec	77	76	81	NOUN	0,000297
milión	78	78,5	79	NOUN	0,000281
voják	80	80	78	NOUN	0,000272
říjen	81	81,5	76	NOUN	0,00026
Masaryk	82	81,5	76	NOUN	0,00026
bitva	83	83	75	NOUN	0,000252
centrální	84	84	74	ADJECTIVE	0,000245

Británie	85	86	73 NOUN	0,000235
francouzský	86	86	73 ADJECTIVE	0,000235
východní	88	88,5	72 ADJECTIVE	0,000224
odboj	89	88,5	72 NOUN	0,000224
vyhlásit	90	90	71 VERB	0,000216
Itálie	91	92	69 NOUN	0,000204
rakouský	92	92	69 ADJECTIVE	0,000204
území	93	92	69 NOUN	0,000204
dohodový	95	96	67 ADJECTIVE	0,000186
část	96	96	67 NOUN	0,000186
Srbsko	97	96	67 NOUN	0,000186
konec	98	98,5	66 NOUN	0,000176
svět	100	100	65 NOUN	0,000169
listopad	101	101	64 NOUN	0,000163
konflikt	102	102	63 NOUN	0,000158
síla	103	103	62 NOUN	0,000153
uherský	104	104,5	61 ADJECTIVE	0,000146
sociální	105	104,5	61 ADJECTIVE	0,000146
americký	106	106,5	60 ADJECTIVE	0,000138
vést	107	106,5	60 VERB	0,000138
život	109	109	59 NOUN	0,000129
r	112	112,5	57 NOUN	0,000116
společnost	113	112,5	57 NOUN	0,000116
zahraniční	114	115	56 ADJECTIVE	0,000108
spojenec	115	115	56 NOUN	0,000108
vzniknout	116	115	56 VERB	0,000108
císař	117	117,5	55 NOUN	9,97E-05
občanský	119	121	54 ADJECTIVE	8,94E-05
hlavní	121	121	54 ADJECTIVE	8,94E-05
ofenzíva	123	121	54 NOUN	8,94E-05
Turecko	124	124,5	53 NOUN	7,94E-05
Čech	125	124,5	53 NOUN	7,94E-05
takzvaný	126	127,5	52 ADJECTIVE	7,10E-05
červenec	128	127,5	52 NOUN	7,10E-05
celý	129	127,5	52 ADJECTIVE	7,10E-05
ztráta	130	132,5	51 NOUN	5,82E-05
člověk	131	132,5	51 NOUN	5,82E-05
velmoc	132	132,5	51 NOUN	5,82E-05
britský	133	132,5	51 ADJECTIVE	5,82E-05
většina	134	132,5	51 NOUN	5,82E-05
útok	138	140	49 NOUN	3,95E-05
změnit	139	140	49 VERB	3,95E-05
Lenin	140	140	49 NOUN	3,95E-05
prezident	141	140	49 NOUN	3,95E-05
počátek	142	140	49 NOUN	3,95E-05
Karel	143	140	49 NOUN	3,95E-05

den	145	144,5	48	NOUN	2,90E-05
srpen	146	147,5	47	NOUN	2,21E-05
doba	147	147,5	47	NOUN	2,21E-05
obyvatelstvo	148	147,5	47	NOUN	2,21E-05
květen	149	147,5	47	NOUN	2,21E-05
legie	152	153	46	NOUN	1,03E-05
sovět	154	153	46	NOUN	1,03E-05
politik	155	153	46	NOUN	1,03E-05
získat	156	153	46	VERB	1,03E-05
požadavek	157	157,5	45	NOUN	1,01E-06
srbský	158	157,5	45	ADJECTIVE	1,01E-06

Tabulka hodnot STC reprezentativního korpusu současných učebnic.

Lemma	Index	Averaged-Rank	Frequency	Type	TV
válka	6	6	788	NOUN	788
stát	9	9	400	VERB	400
rok	13	13	333	NOUN	333
Německo	16	16	272	NOUN	272
Rusko	18	18	253	NOUN	253
německý	20	20	244	ADJECTIVE	244
český	22	22	233	ADJECTIVE	233
fronta	24	24	228	NOUN	228
Rakousko	25	25	218	NOUN	218
armáda	29	29	180	NOUN	180
strana	32	32	176	NOUN	176
dohoda	34	34	167	NOUN	167
velký	36	36	159	ADJECTIVE	159
ruský	37	37	150	ADJECTIVE	150
československý	38	38	148	ADJECTIVE	148
vláda	39	39,5	140	NOUN	140
nový	40	39,5	140	ADJECTIVE	140
Francie	41	41,5	139	NOUN	139
Uhersko	42	41,5	139	NOUN	139
národní	43	43	138	ADJECTIVE	138
revoluce	46	46	131	NOUN	131
země	48	48	125	NOUN	125
světový	51	51	121	ADJECTIVE	121
válečný	52	52	118	ADJECTIVE	118
mocnost	54	54	113	NOUN	113
Evropa	55	55	112	NOUN	112
boj	57	57	111	NOUN	111
vojsko	58	57	111	NOUN	111
mír	60	60,5	104	NOUN	104
politický	61	60,5	104	ADJECTIVE	104

vojenský	62	62	102	ADJECTIVE	102
národ	63	63	100	NOUN	100
politika	64	64	98	NOUN	98
USA	66	66	96	UNKNOWN	96
jednotka	67	67,5	94	NOUN	94
západní	70	70	91	ADJECTIVE	91
situace	71	71	89	NOUN	89
monarchie	72	72,5	86	NOUN	86
začít	73	72,5	86	VERB	86
další	74	74	85	ADJECTIVE	85
rada	75	76	81	NOUN	81
bolševik	76	76	81	NOUN	81
Němec	77	76	81	NOUN	81
milión	78	78,5	79	NOUN	79

Tabulka hodnot PTC reprezentativního korpusu současných učebnic.

6.7.1 Čornej a Hlavačka (2001)

Mezi prvními deseti nejfrekventovanějšími substantivy se objevují slova spojená s bojem, a to *fronta* (50x), *armáda* (39x) *vojsko* (27x) a *boj* (22x). Žádná jiná učebnice už tolik slov spojených s bojem (ani s tak vysokou frekvencí) neobsahuje. V případě *armády* a *vojska* je nečastějšími kolokace adjektivum, jež určuje, o jakou armádu/vojsko se jedná. Substantivum *fronta* se nejčastěji vyskytuje ve spojení adjektiv *východní* a *západní*, přičemž vyšší T-score má toto substantivum při spojení se slovem *východní*. Ostatní fronty jsou zmíněny pouze v několika málo konkrétních případech (například kavkazská fronta v souvislosti s dardanelskou operací). Třetím nejfrekventovanějším substantivem a zároveň také státem, jenž je v textu zmíněn nejčastěji, je *Německo*. Nejvyšší T-score pak má se slovy *Rakousko-Uhersko* a *vyhlásit* (obojí přes hranici 2) a *Británie* (1.977). Oproti tomu *Rusko* žádné typické kolokáty nemá.

Pokud se podíváme na nejfrekventovanější adjektiva, kromě již zmíněných označení front se v žebříčku prvních 10 umístila adjektiva místní, a to *německý* (41x), *rakouský* (31x), *ruský* (29x), *český* (28x), *francouzský* (24x), *srbský* (16x) a *britský* (11x). Také adjektivum *německý* se nejčastěji – stejně jako substantivum – pojí se slovy vztahujícími se k válce. Jeho nejčastějšími kolokacemi dle hodnoty T-score jsou lemmata *armáda* a *vojsko*, v menší míře pak *císař*, *velení* a *nepřítelství*. Adjektivum *rakouský* se v textu vyskytuje převážně v jeho první třetině. Vzhledem k jeho kolokátům s nejvyšším T-score (*arcivévoda*, *atentát*, *František*) to není zase až tak překvapivé zjištění. Pro adjektivum *ruský* jsou typické kolokace se slovy *armáda*, *revoluce* a *ofenziva*. Adjektivum *český* má dva tematické okruhy slov v jejichž blízkosti se objevuje, jedná se o slova spojená s bojem – v tomto případě československými legiemi – *brigáda*, *střelecký*, *vojsko* a dále pak s politikou – *společnost*, *politik*, *národ*.

Tato učebnice patří k těm, jejichž procentuální zastoupení číslovek je nadprůměrné. Co se týče letopočtů, nejfrekventovanější je rok *1918* (22x), dále pak rok *1914* (21x)¹⁶⁹, *1917* (16x), *1915* (14x) a *1916* (14x).

6.7.2 Kvaček (2002)

V seznamu 10 nejfrekventovanějších substantiv nalezneme tyto výrazy:

válka 69x, *stát* 45x, *říjen* 34x, *Rakousko* 24x, *Rusko* 23x, *Masaryk* 23x, *říše* 22x, *rada* 21x, *politika* 20, *národ* 20x, *Německo* 20x, *vláda* 19x.

Tentokrát se tedy mezi nejfrekventovanější výrazy nedostal *rok* (18 výskytů), naopak možná trochu překvapí třetí místo, na němž se umístil *říjen*. Pokud ovšem víme, že Kvačkova učebnice ovšem patří mezi ty, jež akcentují vznik Československa, není toto zjištění takovým překvapením. Pokud se podíváme na konkrétní data, s nimiž se říjen (myšlen říjen 1918) pojí, jsou to 28., 30., 16., 18. a 14. Z těchto substantiv má pak své specifické kolokace pouze *Rusko* (*vojsko* a *legie*).

Nejfrekventovanějším adjektivem je slovo *český* (60 výskytů), jež se pojí s výrazy souvisejícími především s českou politikou za první světové války a domácím odbojem. Naopak slovo *československý* se častěji vyskytuje v kontextu výrazů spojených s armádou, tedy v tomto případě pochopitelně *legií* – *brigáda*, *bojový*, *dobrovolník*, *vojsko*, *armáda*, *legie* (a s nimi související *Rusko*). Druhým nejfrekventovanějším adjektivem je slovo *národní* a jeho nečastějšími kolokacemi jsou slova *výbor* a *rada*, ale také výrazy jako *svoboda*, *zájem*, *duch*, *jednota*, *úřad* nebo *vzepětí*. Oproti ostatním učebnicím je také patrný vyšší výskyt slova *slovenský*.

Ze státníků je nejčastěji zmiňován císař Karel (8x), a to především v souvislosti se svým nástupem na trůn a mírovými jednáními s Dohodou. František Josef I. je zmíněn 2x, Vilém II. jednou, prezident W. Wilson 5x (většina je v kontextu událostí října 1918) a car Mikuláš vůbec. Naopak se v textu častěji, než v jiných učebnicích vyskytují i jména českých (československých) politiků jako jsou Alois Rašín, František Soukup, Karel Kramář, nebo Vavro Šrobár. Jméno Tomáše Garrigue Masaryka je pak dokonce šestým nejfrekventovanějším substantivem.

Kvaček věnuje více prostoru událostem z posledních dvou let války, o čemž svědčí mimo jiné velký nepoměr nepoužívání letopočtů, zatímco rok *1918* se v textu vyskytuje 34x, rok *1917* už jen 16x, rok *1914* 12x a roky *1915* a *1916* mají shodně pouze 6 výskytů.

¹⁶⁹ To je vůbec nejvíce ze všech analyzovaných textů.

6.7.3 Čornej (2008)

Kromě obligátních slov *válka* (32x) a *rok* (18x) se v první desítce nejfrekventovanějších substantiv umístila slova *fronta* (15x), *Rusko* (13x), *dohoda* (13x), *vláda* (10x), *mocnost* (10x), *stát* (9x), *Německo* (9x) a *rada* (9x). Slovo *fronta* se vyskytuje zhruba do první 1/3 textu, nejčastěji se přitom hovoří o západní frontě (T-score 1.973)¹⁷⁰, východní fronta je v textu uvedena pouze jednou, italská třikrát a má velmi vysoké MI-score (7.393). *Německo* ani *Rusko* nemají žádné specifické kolokace. Za zmínku stojí ještě slovo *odboj*, jež se v textu vyskytuje celkem 6x, pokaždé se souvýskytem slova *český*. V konkurenci adjektiv *domácí* a *zahraniční* pak jako častější kolokace vychází *zahraniční* s vyšší hodnotou T-score.

Bezkonkurenčně nejfrekventovanějším adjektivem je slovo *český*, jež je zmiňováno obvykle v souvislosti s politikou nebo s myšlenkou prosazení samostatného státu (kolokáty *politik*, *poslanec*, *myšlenka*, *otázka*). Lemma *československý* se zde objevuje 6x, a to v samotném závěru kapitoly. Tři jeho nejčastější kolokáty, národní *samostatnost* a *rada*, přitom dosahují poměrně vysokého MI-score s hodnotou přes 6 respektive 7.

V poměru na délku textu je počet číslovek obsažených v textu průměrný a jejich frekvence je víceméně vyrovnaná: *1918* (10x), *1915* (7x), *1916* (6x), *1917* (4x), *1914* (3x).

6.7.4 Sochrová (2008)

Text Marie Sochrové patří mezi nejrozsáhlejší, nikoli však do počtu stran, ale do počtu znaků. To je dáno jednak tím, že je učebnice psána heslovitě nikoli v celých větách a jednak tím, že je text oproštěn od obrázků a byl zvolen menší typ písma. Nejfrekventovanějším substantivem je *válka* (124x), následována slovy *stát* (54x), *dohoda* (52x), *Rusko* (44x), *fronta* (38x), *vláda* (34x), *armáda* (34x), *Německo* (34x), *vojsko* (34x) a *Francie* (30x). Zajímavostí je poměrně vysoký výskyt slova *generál* (26x), ostatní učebnice si vojenských velitelů válčících stran příliš nevšímají, Sochrová však velitele armád obvykle uvádí.

Se slovem *armáda* má v tabulce kolokací nejvyšší T-score (následováno slovy *generál* a *Potiorek*) adjektivum *rudý*. Rusko žádné zvláštní kolokace nemá, častější je souvýskyt slov *fronta* a *východní*. Na první pohled by sice mohlo překvapit, že nebyl nalezen téměř žádný souvýskyt se slovy týkajícími se revoluce (*únorový*, *říjnový*, *revoluce* atd.), pokud se však podíváme na samotný text, zjistíme, že výklad týkající se *revoluce* je podbodem odrážky o situaci v Rusku a vzhledem k heslovité stavbě textu pak není potřeba. V případě slova *Německo*

¹⁷⁰ Samotné adjektivum *západní* má pak častý souvýskyt i se slovem *bojiště*.

je nápadně vyšší kolokace se výrazy *východní* a *1917*, což dává tušit, že nejčastější kontext, v němž se o Německu píše je období říjnové revoluce v Rusku (odpovídá tomu také disperze výrazu).

Pokud porovnáme výskyt slov *československý* a *český*, zjistíme, že je zde častěji použit první jmenovaný výraz (54x). Jeho rozložení je pak ovšem velmi nerovnoměrné a dá se říct, že jsou v textu dvě hnízda – přibližně v jedné polovině a potom v poslední třetině. Tematicky je užití tohoto slova možné rozdělit na tři okruhy, a to zahraniční odboj (Československá národní rada a československé legie) a vznik samostatného československého státu. Adjektivum *český* (44x) má pak významné kolokace se slovy *poslanec*, *politik* a *říšský*, takže se dá předpokládat, že toto slovo je zmiňováno zejména v souvislosti s českou politikou v průběhu války. Má také jednu velmi specifickou kolokaci, a to s adjektivem *protirakouský*, jejíž MI-score dosahuje hodnoty 7.722.

Sochrová se ostatním učebnicím vymyká také tím, že nejfrekventovanějším verbem je *obsadit* (22x). Toto sloveso se vyskytuje rovnoměrně v celém textu a jeho kolokáty přitom nejsou nijak specifické. Další často užívaná slovesa jsou pak shodná jako o u zbytku učebnic (vyhlásit, přijmout...).

Text Marie Sochrové se vyznačuje největším poměrem číslovek ze všech analyzovaných učebnic. Letopočty obsadily první tři místa frekvenčního slovníku tohoto slovního druhu a vypadá následovně: *1918* (70x), *1917* (46x), *1916* (40x), *1915* (36x), *1914* (32x).

6.7.5 Harna a Fišer (1998)

Nejfrekventovanějšími substantivy jsou *válka* (37x), *rok* (34x), *politika* (20x), *národ* (19x), *země* (18x), *říše* (18x), *stát* (15x), *Německo* (14x), *fronta* (12x) a *strana* (12x). Vzhledem k tomu, že je tato učebnice zaměřena na české dějiny a velký prostor je zde věnován jak české politice, tak domácímu i zahraničnímu odboji, jistě nepřekvapí, že s přehledem nejfrekventovanější adjektivem je slovo *český*, které je v textu 64x (*politický* na druhém místě má 20 výskytů a třetí *německý* 17 výskytů). Nejčastěji vyskytuje v souvýskytu se slovem *politika* (MI-score 5.147, T-score 3.073), *národ* a *země*. Oproti tomu slovo *československý* se v textu vyskytuje pouze 14x, jeho nejčastějším kolokátem z hlediska MI-score a T-score je slovo *vojsko*, z hlediska absolutní frekvence pak slovo *stát*.

Samotné slovo *politika* se v textu vyskytuje téměř výhradně právě se slovem *český* (ostatní kolokace se synsémantiky jsou statisticky nevýznamné). Slovo *národ* se se opět

nejčastěji pojí s adjektivem *český*, mezi jeho další významné kolokáty patří slova *jednotný*, *pojetí*, *vztah usilovat*, *koncepce* nebo *Masarykův*.

České dějiny II. patří k učebnicím, které se zaměřují spíše na politickou stránku první světové války a konkrétněji na situaci v českých zemích. Slova týkající se politiky se objevují na prvních příčkách, jak frekvenčního slovníku substantiv, tak také adjektiv, a to častěji v kontextu Masarykovy myšlenky vzniku samostatného českého státu než v kontextu domácího odboje. Vojenské operace, o nichž se text zmiňuje, se téměř výhradně týkají československých legií.

Co se slovních druhů týče, učebnice Harny a Fišera obsahuje poměrně málo číslovek a jejich frekvence je v podstatě vyrovnaná: *1914* (8x), *1915* (8x), *1917* (8x), *1916* (6x), *1918* (5x).

6.7.6 Čapek (1993)

Učebnice Čapka podává obecnější výklad první světové války a je to patrné také na slovníku učebnice a volbě jazykových prostředků. Tabulka nejfrekventovanějších substantiv a adjektiv vypadá následovně:

válka 67x, *rok* 34x, *stát* 29x, *Rusko* 26x, *Německo* 26x, *národ* 26x, *USA*, 21x, *Francie* 21x, *dohoda* 21x, *strana* 18x.

Například slovo *stát* nemá žádnou typickou kolokaci, vyskytuje se v okolí slov *nástupnický*, *svobodný*, *samostatný*, *společný*, *široký*, *formálně*, *zřízení*. Podobně také výraz *politika*, jež není více zaměřeno na politickou situaci nějakého konkrétního státu, ale je rovnoměrně rozloženo (*politika Německa*, *česká politika*, *politika Francie...*). V seznamu nejfrekventovanějších adjektiv se objevují hned čtyři státy, a to *Rusko*, *Německo*, *USA* a *Francie*. Nejčastějšími kolokáty slova *USA* jsou výrazy *prezident*, *Wilson* a *vyhlásit*. Konkordanciální okno však ukázalo, že *USA* se v textu nevyskytují pouze v souvislosti se svým vstupem do války a činností prezidenta Wilsona, ale jsou prezentovány také jako evropská mocnost, která svými dodávkami komodit i kapitálu pomáhala oběma válčícím stranám.

Seznam kolokací ke slovu *Rusko* neobsahuje žádná slova, která by evokovala revoluce zde proběhnuvší, o spojení legionářů a Ruska však není pochyb, obě slova vykazují v tabulce nejčastějších kolokací poměrně vysoké MI-score i T-score (*legie* dokonce druhá nejvyšší). Obdobně je tomu i v případě adjektiva *ruský*, jež se nejčastěji pojí s výrazy týkajícími se boje (*fronta*¹⁷¹, *armáda*, *vojsko*). Oproti ostatním učebnicím není tak patrné ani spojení *Německa* a *Rakousko-Uherska*.

¹⁷¹ Text zmiňuje všechny fronty zhruba ve stejném poměru.

Adjektiva *český* a *československý* se vyskytují pouze v jediném místě textu, a to to zhruba ve 3/4 z jeho celkové délky. Slovo *český* se v textu vyskytuje 9x v souvislosti s politikou, krajanskými organizacemi v zahraničí a v menší také s armádou. Slovo *československý* se v textu vyskytuje 11x, opět nejčastěji v souvislosti s politikou (vznik československého státu) a zahraničním odbojem (Československá národní rada, Československý zahraniční komitét). Z československých legií jsou zmíněny pouze ty, jež vznikaly v Rusku.

Z osobností je s přehledem nejčastěji zmiňovaným aktérem války americký prezident Woodrow Wilson (6x), ostatní aktéři jsou v textu zmíněni pouze 2x (Bismarck, Mikuláš I., Karel I., T. G. Masaryk, František Josef).

6.7.7 Čapek a Pátek (2001)

Nejfrekventovanějšími substantivy v textu jsou *válka* (50x), *rok* (33x), *stát* (26x), *Německo* (18x), *strana* (17x), *Rusko* (17x), *milion* (15x), *odboj*, *život* (11x) 11, *fronta*, *vláda*, *člověk*, *dohoda* (10x).

Není překvapení, že slovo *národní* se nejčastěji a nejsilněji pojí s výrazy *rada* a *výbor*, o něco slabší je pak kolokace se slovem *československý*. Dalšími kolokacemi pak jsou slova *osobnost* a *význačný*, jež predikují spojení s osobnostmi zahraničního odboje a dále také získání, samostatnost, spolek a styk. Kolokace druhého nejfrekventovanějšího adjektiva, *český*, je už o něco překvapivější, protože z hlediska MI-score, T-score i absolutní frekvence je na prvním místě výraz *cenzura*. Také ostatní kolokace (*úřad*, *nastolit*, *noviny*, *útisk*, *zastavení*) dávají tušit, že se toto slovo objevuje v kontextu zásahů rakousko-uherských úřadů proti domácímu odboji.

Slovo *československý* má v textu o jeden výskyt méně a objevuje se v kontextu zahraničního odboje, což dokazují kolokace se slovy *rada*, *samostatný*, *legie*, *odboj*, *národní*, *stát* nebo *Masaryk*. Zajímavé také je, že Čapek s Pátkem jako jediní používají slovní spojení Československý revoluční komitét, ostatní učebnice si vystačí pouze s Československým komitétem. Slova *německý* a *ruský* žádné zvláštní kolokace nenabízí, slovo *americký* je pak skloňováno především v souvislosti s prezidentem Woodrowem Wilsonem.

Čapek a Pátek se zmiňují především o západní a východní frontě (přibližně ve stejném poměru), jednou pak zmiňuje i frontu jižní. Porovnání užití pojmenování Centrálních mocností a Dohody pak ukazuje, že častěji pracují s pojmem *Dohoda*, které se v textu vyskytuje 10x (a adjektivum *dohodový* 3x), a to rovnoměrně po celé délce. Centrální mocnosti se v textu vyskytují 6x, a to zejména na jeho začátku. Názvy jednotlivých států se vyskytují také hlavně na začátku učebnice, kde je vysvětlena situace před válkou a formování velmocenských koalic.

Z velkých státníků jsou jednou zmíněni císař Vilém II., František Josef I. (po své smrti), Karel (při nástupu na trůn a udělení milosti Karlu Kramářovi a Aloisi Rašínovi) a dvakrát car Mikuláš v (v souvislosti s ruskými revolucemi a nespokojeností s jeho vládou) a W. Wilson (v souvislosti s jeho mírotvornými snahami). Nejhojněji zmiňovanou osobností je Tomáš Garrigue Masaryk, jenž má i vlastní medailonek.

Učebnice Čapka a Nálevky patří k těm, jejichž zastoupení číslovek je jedno z nejvyšších. Pokud se podíváme blíže na statistiku výskytu jednotlivých roků, dostaneme následující údaje: 1918 13x, 1917 10x, 1916 6x, 1914 4x, 1915 3x.

6.7.8 Štěpánková a Šašinka (2006)

Frekvenční slovník 10 nejfrekventovanějších substantiv v učebnici Odmaturuj z dějepisu II. vypadá následovně:

válka 117x, *rok* 48x, *Rusko* 34x, *Německo* 32x, *stát* 30x, *strana* 27x, *revoluce* 24x, *fronta* 20x, *jednotka* 19x, *Francie* 18x.

Z hlediska T-score jsou nejčastějšími kolokacemi výrazy *národní*, *rada* a *jednotka*, *vznik*, *legie*. Adjektivum *ruský* se často vyskytuje v kontextu legionářů a ruské revoluce. Podobně výraz *německý* se vyskytuje v souvislosti s vojenskými operacemi, především pak ponorkovou válkou. Oproti jiným učebnicím je výjimkou relativně vysoký výskyt slova *občanský* – týká se ruské občanské války a Štěpánková a Šašinka této události věnují zvláštní kapitolu.

V případě USA není ani tak prezentována úloha W. Wilsona při mírových jednáních, jako je tomu u řady jiných učebnic, ale spíše je kladen důraz na vstup a příčiny vstupu USA do války a je vyzdvihnuta jejich role po skončení konfliktu. Štěpánková a Šašinka poměrně dost používají označení *Centrální mocnosti* a *Dohoda* (nebo *dohodové státy*), a to ve stejném poměru.

Ze státníků je 3x zmíněn Karel I., jednou František Josef a Vilém II. a jednou car Mikuláš. Mikuláš ovšem nikoli v souvislosti se situací v Rusku před revolucemi, ale učebnice zmiňuje, že byl po svém zavraždění svatořečen. Vyšší je frekvence výskytu českých a československých politiků, již vede T. G. Masaryk (13x), příliš pozadu ale nezůstávají ani Edvard Beneš (6 výskytů) a Milan Rastislav Štefánik (5x).

S přehledem nejfrekventovanějším letopočtem je rok 1918 (30x), s dostupem následuje rok 1917 (17x), rok 1916 má 11 výskytů, rok 1915 10 a rok 1914 5.

6.7.9 Beneš a Nálevka (2009)

Nejfrekventovanější substantiva v textu jsou následující:

válka 56x, *armáda* 25x, *rok* 21x, *Rusko* 17x, *vláda* 16x, *stát* 15x, *země* 13x, *Německo* 13x, *bolševik* 13x, *situace* 13x, *politika* 12x, *konec* 12x, *fronta* 11x.

Hned tři z nich se přitom vyskytují ve stejném kontextu, konkrétně výrazy *Rusko*, *vláda* a *bolševik*, jež jsou koncentrovány téměř výhradně v kapitole o ruských revolucích. V seznamu deseti nejfrekventovanějších substantiv se objevuje také *Německo*, jeho disperze je ovšem rovnoměrnější než v případě Ruska. *Německo* nemá žádnou specifickou kolokaci, ani ta s Rakousko-Uherskem zde není příliš silná. Výskyt ostatních států v textu pak nepřesahuje 10 výskytů. Co se týče používání výrazů *Centrální mocnosti* a *Dohoda*, je prakticky vyrovnaná.

Slovo *československý* (7x) je zmiňováno nejčastěji v souvislosti s legiemi, jeho protějšek *český* má škálu svých kolokátů širší (*politika*, *odboj*, *národnost*, *spisovatel*...). Adjektivum *německý* je nejčastěji spjato se slovem *armáda*, s nímž má nejvyšší T-score (platí to i obráceně).

Beneš s Nálevkou zmiňuje nejméně osobností ze všech analyzovaných textů. Z vrcholných představitelů států je nejvícekrát zmíněn císař Karel I., a to 4x. Jeho předchůdce František Josef je zmíněn 2x – v obou případech ovšem v kontextu své smrti a nástupu právě Karla I. Dvakrát je zmíněn také americký prezident Woodrow Wilson. Německý císař Vilém II. není zmíněn vůbec a není jmenován ani Mikuláš II. (dvakrát se v textu ovšem vyskytuje slovo *car*).

Pokud se blíže podíváme na letopočty užití v učebnici, zjistíme, že Beneš s Nálevkou se od dalších autorů neliší v tom, že s odstupem nejfrekventovanějšími letopočty jsou roky 1917 (13x) a 1918 (12x). Další v pořadí rok 1916 má 9 výskytů, rok 1914 6 a rok 1915 pouze 3.

6.7.10 Kuklík a Kuklík (1995)

Text Kuklíka a Kuklíka patří k těm rozsáhlejším z analyzovaných učebnic. Deset nejfrekventovanějších substantiv v učebnici vypadá následovně:

válka 116x, *Německo* 55x, *fronta* 47x, *rok* 37x, *dohoda*, *stát* 34x, *Rusko* 33x, *mocnost* 30x, *armáda* 27x, *Rakousko-Uhersko*, *strana* 23x, *svět* 22x

Nejfrekventovanější slovo *válka* je rovnoměrně rozloženo v celém textu, jeho obvyklými kolokacemi jsou výrazy *světový*, *první*, *vyhlásit*, *průběh vstup*, *USA* a *Německo*, z hlediska MI-score pak *ponorkový* a *zákopový*. Zmíněny jsou všechny 4 fronty, přičemž nejvíce prostoru dostala západní (16x), s menším odstupem pak východní (11x), o italské frontě se referuje už méně často (7x) a balkánská se fronta se v textu vyskytuje jen 4x.

Podobně jako u všech ostatních učebnic, také v případě Kuklíka a Kuklíka z kolokací výrazů *Německo* a *Rakousko-Uhersko* patrné propojení těchto států (v obou případech má druhý stát nejvyšší T-score ze synsémantik). Do první desítky nejfrekventovanějších slov se dostal také výraz *svět*, ačkoli jeho disperze v textu je značně nevyrovnaná (vyskytuje se především na konci). Poměrně vysoký je také výskyt slova *Srbsko* a jeho disperze napovídá, že se neobjevuje pouze v souvislosti s atentátem na Františka Ferdinanda d'Este, ale také s bitevními operacemi na srbské (balkánské frontě).

Nejfrekventovanějším adjektivem je slovo *německý* (45x), jehož kolokace se obvykle týkají boje (útok, jednotka, štáb, von Moltke, armáda, vojsko, fronta, loďstvo...). Dalším poměrně dost frekventovaným adjektivem je *nový* (29x), to vyskytuje jednak v kontextu použití nové techniky, ale také v kontextu nového uspořádání světa (= vzniku nových států po válce). V prvních deseti nejfrekventovanějších adjektivech se na posledním místě objevuje slovo *demokratický* (12x), které se vedle očekávaných kontextů v souvislosti s USA a poválečného uspořádání světa objevuje také v kontextu ruské revoluce (slovo revoluce má dokonce 2. nejvyšší t-score).

Z významných osobností je nejčastěji zmiňován americký prezident Woodrow Wilson (8x), dále pak car Mikuláš II., a to bez nějakých specifických kolokací. Karel I. nebo František Josef I jsou zmíněny pouze okrajově.

Poněkud rozdílné je užití číslovek – na prvním místě je sice rok 1918 (21 výskytů), na dalším místě je však rok 1914 a 1915, oba mají shodně 20 výskytů. Třetí letopočet 1917 se v textu objevuje 17x a rok 1916 16x.

Frekvenční analýza učebnic naznačuje, že většina učebnic referuje o stejných tématech, navíc v podobných kolokacích, přesto se však najdou i výjimky. Tou nejvýraznější je patrně text Kuklíka a Kuklíka, v němž se ani jednou nevyskytují adjektiva *československý* nebo *český* – u ostatních učebnic se přitom jedná o jedny z nejfrekventovanějších adjektiv, a tak v případě reprezentativního korpusu se tato slova umístila poměrně vysoko (i přesto, že se v jedné z učebnic vůbec nevyskytují).

Další odlišné učebnice – ačkoli v tomto případě už jen mírně – jsou texty Sochové a Čorneje s Hlavačkou. V obou dvou případech je patrný vyšší výskyt slov spojených s bojem (přitom je zajímavé, že slovo *bitva* není příliš frekventované v žádné učebnici, z čehož se dá usuzovat, že se učebnice soustředí spíše na obecný popis bojů než na konkrétní střetnutí). Lehce odlišná je pak také učebnice Harny a Fišera, v níž je vyšší výskyt slov spojených s politikou (v kontextu politiky české).

Výskyt letopočtů potom naznačuje, že se učebnice věnují spíše událostem z posledních dvou let války, což je pravděpodobně zapříčiněno tím, že autoři dali prostor jednak revolucím v Rusku (v případě roku 1917) a jednak událostem z posledního roku války. Dále do popředí vystupuje dominantní role Německa a jeho militantní charakter, na kterou poukázala už tematická koncentrace reprezentativního korpusu.

Poměrně často se v textech vyskytuje adjektivum nový, jež mezi ostatními adjektivy působí poněkud nepatřičně, dá se ovšem předpokládat, že je to z důvodu použití velkého množství nových zbraní, tedy jednoho z hlavních rysů války.

6.8 Kvalitativní analýza

6.8.1 Vypuknutí války

Všechny učebnice se shodnou v tom, že první světová válka byla vyústěním napjaté situace v mezinárodní politice, která měla své kořeny ve 2. polovině 19. století. Někteří autoři se rozhodli zmínit také motivaci hlavních účastníků, přičemž každý z nich ji spatřuje v trochu odlišných aspektech. Sochrová konflikt popisuje též jako střetnutí demokratických států s monarchistickými a teokratickými režimy.¹⁷² Kuklík a Kuklík pak konflikt prezentují vyloženě jako souboj demokraticky založených států s monarchistickými režimy. U Rakousko-Uherska nicméně trefně dodává, že ačkoli šlo o monarchii, zaručovalo habsburské mocnářství určitá práva svým národům a také zde pravidelně (alespoň před válkou) zasedal parlament.¹⁷³

Německo je vykreslováno jako průmyslově i obchodně velmi vyspělý stát, který si svou pozici chtěl ještě posílit na úkor ostatních evropských států, s nimiž dlouhou dobu soupeřilo, teprve na konci 19. století ovšem toto soupeření přerostlo až téměř v nevraživost. Německo se snažilo nastolit novou světovládu, chtělo získat nové kolonie a mělo požadavky na získání území Belgie a Francie. Štěpánková a Šašinka zdůrazňují spíše fakt, že se Německo jakožto ekonomicky nejsilnější stát Evropy cítilo odstrkováno a Anglie s Francií na ně pohlížely s podezřením. Vítězná válka proti těmto mocnostem by pak Německu dopomohla k tomu, aby se stalo první kontinentální velmocí.¹⁷⁴

Učebnice Vratislava Čapky staví na první místo německou snahu o vytvoření Mitteleuropy, ovšem s poněkud agresivnějším nádechem, než je tomu v předchozím případě. Zdůrazněn je i protislovanský postoj císaře Viléma, který demonstruje citace z Všeněmeckého

¹⁷² SOCHROVÁ, M.: *Dějepis II.*, s. 118.

¹⁷³ KUKLÍK, J. a KUKLÍK, J.: *Dějiny 20. století*, s. 11.

¹⁷⁴ ŠTĚPÁNKOVÁ, A. a ŠAŠINKA, Z.: *Odmaturuj*, s. 98.

svazu 1899: „*Pokládám za urážku německého národa, je-li srovnáván s Čechy, Slovinci nebo Maďary... Německý národ se nikdy nemůže definitivně zřici Čech a Moravy, ani přístupu k Jaderskému moři. Když se jedná o bytí a nebytí, pak přece ve světle kulturních dějin nemůže být pochyb o tom, že Češi a Slováci se musí podříditi německému národu.*“¹⁷⁵

Idea Mitteleuropy je dále rozvinuta také v učebnici Čurdy a kol. Ta vysvětluje vedle pojmů Drang nach Osten (snaha o podmanění východního prostoru) a Mitteleuropa (střední Evropa pod německou dominancí) také pojem Lebensraum coby získání prostoru pro německý národ na úkor etnik, které nacionalisté považovali za kulturně zaostalé. Zmíněn je také Friedrich Naumann a jeho teorie „*panského národa*“. V Čurdově práci Německé císařství nevyznívá natolik agresivně a sebevědomě jako v případě Čapka, jeho nacionalistické postoje jsou zde popsány neutrálně.¹⁷⁶

Rakousko-Uhersko chtělo jednak posílit své zájmy na Balkáně a jednak doufalo, že by vítězná válka pomohla překlenout národnostní spory v monarchii. Přestože Rakousko-Uhersko bylo státem, který válku fakticky započal vyhlášením války Srbsku, z učebnic vyplývá, že své kroky činilo v závislosti na velkém vlivu Německa. Anglie a Francie se cítily být německou expanzí ohroženy, proto byly ochotny spolupracovat, Francie navíc požadovala navrácení Alsaska a Lotrinska. Rusko chtělo posílit své zájmy na západní hranici, vítězství ve válce by mu navíc pomohlo odvrátit pozornost od sociálních problémů, s nimiž se muselo potýkat. Hlavačka uvádí že pouze pro Srbsko, Lucembursko a Belgii byla válka za osvobození, ostatní mocnosti ohlásily své dobovačné cíle.¹⁷⁷

Samotný atentát na Františka Ferdinanda d'Este je pak prezentován jako záminka. Poněkud nepřesné je pouze označení učebnice Čapka, v níž se dočteme, že: „*Teprve zavraždění Františka Ferdinanda d'Este, následníka habsburského trůnu, a jeho ženy Žofie (...) vedlo ke světové válce.*“ Jméno atentátníka Gavrila Principa je obvykle zmíněno, většina učebnice dále dodá informaci, že se jednalo o nacionalistu, případně člena organizace Černá ruka, bližší informace o motivaci jeho činů, případně bližší charakteristiku této organizace, ale přináší dvě učebnice, a to Beneš a Nálevka a Čurda a kol., oba materiály uvádí, že atentátníci byli členy organizace Mladá Bosna, jež usilovala o osvobození jihoslovanských oblastí okupovaných Rakousko-Uherskem. K ultimátu, které rakousko-uherská vláda zaslala srbské pak některé

¹⁷⁵ ČAPEK, V.: *Světové dějiny II.*, str. 131.

¹⁷⁶ ČURDA, J. a kol.: *Moderní dějiny.* str. 20.

¹⁷⁷ HLAVAČKA, M. a ČORNEJ, P.: *Dějepis pro gymnázia...*, str. 159.

učebnice dodávají, že mělo záměrně nesplnitelné podmínky. Čurda a kol. je v tomto tvrzení opatrnější a poukazuje na to, že takto událost interpretují pouze některé názory.¹⁷⁸

Kuklík uvádí, že rakousko-uherská představitelé chtěli vojensky zlomit Srbsko, ale obávali se Ruska, proto se pokoušeli najít spojence v sousedním Německu. To po tajných jednáních na spolupráci přistoupilo a poradilo Rakousko-Uhersku proti Srbsku neprodleně vojensky zasáhnout.¹⁷⁹ Čapek dokonce tvrdí, že Německo v přesvědčení o své připravenosti na válku podnítilo Rakousko-Uhersko k vypovězení války Srbsku.¹⁸⁰

6.8.2 Charakter války a její důsledky

Popisu válečných operací je nejvíce prostoru věnováno v učebnicích Čapka, Hlavačky a v poměru k celkové délce textu také v přehledových učebnicích Sochrové a Štěpánkové a Šašinky. V souvislosti s boji učebnice upozorňují také na technologický pokrok, který ve válce umožnil využít nové zbraně, jako byla letadla, kulometry nebo bojové plyny. Kuklík a Kuklík dává prostor také vysvětlení válečné ekonomiky a jejímu dopadu na válčící státy.¹⁸¹ Akcent na hospodářskou situaci válčících států je patrný i u jiných autorů, například Beneš a Nálevka uvádí, že válku nakonec nerozhodly armády na bojištích, ale politici válčících zemí, které k jejich rozhodnutím donutila katastrofální hospodářská situace zapříčiněná čtyřmi roky neustálých bojů.¹⁸²

Učebnice Harny a Fišera a Roberta Kvačka se válkou jako takovou příliš nezaobírají – pouze v těch souvislostech, jež se nějakým způsobem dotkly českých zemí a nenajdeme zde ani žádnou sumarizaci konfliktu, pouze konstatování, že válka byla vleklá a vyčerpávající, že si vyžádala spoustu životů a její výsledky změnil mapu Evropy. To je patrně dáno faktem, že se jedná o učebnice zaměřené především na českou historii, obě vydavatelství, jež mají tyto učebnice v portfoliu, navíc vydávají i učebnice, které se zabývají světovými dějinami.

První světová válka znamenala velký přelom ve vedení válek díky novým technologiím a zbraním, které se v ní uplatnily. Učebnice jako nejdůležitější „novinky“ uvádějí letadla, ponorky, kulometry, opakovací pušky, tanky a samozřejmě také bojové plyny. Na tomto místě by bylo jistě příhodné, kdyby se autoři zmínili také o změnách v péči o raněné, jež se právě kvůli účinkům nových zbraní dočkala zcela nových postupů (například transplantace kůže).

¹⁷⁸ BENEŠ, Z., NÁLEVKA, V.: *Dějepis pro střední školy*. str. 141.; ČURDA, J. a kol.: *Moderní dějiny*. str. 20.

¹⁷⁹ KUKLÍK, J. a KUKLÍK, J.: *Dějiny 20. století*, str. 11-12.

¹⁸⁰ ČAPEK, V.: *Světové dějiny II.*, str. 131.

¹⁸¹ KUKLÍK, J. a KUKLÍK, J.: *Dějiny 20. století*, str. 13-14.

¹⁸² BENEŠ, Z., NÁLEVKA, V.: *Dějepis pro střední školy*. str. 145.

Vhodná by byla také zmínka o činnosti Mezinárodního červeného kříže a úpravách Ženevských konvencí, k nimž došlo roku 1919 právě v reakci na hrůzy války.

Co se týče hodnocení důsledků války týče, na první místo staví učebnice obrovské ztráty na lidských životech, dále pak zánik čtyř monarchií a vznik nových nástupnických států. USA jsou prezentovány jako hlavní vítěz války a stát, jenž na ní nejvíce vydělal, ať už co se týče ekonomické stránky (vývoz výrobků a válečné půjčky), nebo sféry vlivu (podpora Dohodových mocností). Kromě toho je v několika učebnicích (například Kvaček, Kuklík a Kuklík, Čurda a kol.) zdůrazněna také role amerického prezidenta Wilsona v mírových jednáních s centrálními mocnostmi.

Kuklík a Kuklík akcentují fakt, že první světová válka otřásla tehdejšími hodnotami společnosti a uvrhla je do obrovské morální krize. Tato situace pak připravila půdu pro populistické politiky poválečné doby, kteří lidem nabízeli „*libivá, jednoduchá, ale hlavně radikální východiska*“.¹⁸³ Na předzvěst budoucí radikalizace společnosti poukazuje také Čurda a kol., ten navíc jako jediný zmiňuje i pozitivní důsledek války, jímž bylo rozšíření volebního práva pro ženy a celková změna sociálního postavení žen v důsledku změny jejich postavení na pracovním trhu. Zmiňuje ale také vliv války na umění a mj. i vznik tzv. ztracené generace spisovatelů.¹⁸⁴ Štěpánková a Šašinka jako jediní explicitně konstatují, že první světová válka nic nevyřešila.¹⁸⁵

Obecně vzato kladou autoři učebnic při výčtu důsledků války důraz právě na morální otřes společnosti. Výjimku tvoří Čapek s Pátkem, který podává také řadu číselných údajů o padlých a zraněných¹⁸⁶ (v porovnání s ostatními učebnicemi je jich mnohem více), je však otázkou, jestli se tento výčet spíše nemine účinkem. Osobně kvituji učebnice, které spíše kladou do popředí otřes morálních hodnot a v souvislosti s tím poukazují na kořeny pozdější radikalizace společnosti a nástupu totalitních režimů v Evropě v meziválečném období.

6.8.3 Ruská revoluce a občanská válka v Rusku

Ruská revoluce je v některých učebnicích součástí kapitoly o první světové válce, v jiných je jí vyčleněna zvláštní kapitola. Všechny učebnice poukazují na ekonomické a sociální problémy, s nimiž se carské Rusko muselo od konce 19. století vypořádávat (viz podkapitola Vznik války). Tyto problémy pak válka ještě prohloubila. Ne vždy je ovšem zcela jasně vysvětleno, jak revoluce v Rusku probíhaly. Kvaček se této problematice nevěnuje vůbec,

¹⁸³ KUKLÍK, J. a KUKLÍK, J.: *Dějiny 20. století*, s. 26-27.

¹⁸⁴ ČURDA, J. a kol.: *Moderní dějiny*. str. 25-26.

¹⁸⁵ ŠTĚPÁNKOVÁ, A. a ŠAŠINKA, Z.: *Odmaturuj*, s. 105.

¹⁸⁶ ČAPEK, V. – PÁTEK, J.: *Dějepis pro střední odborné školy*. str. 121.

Harna s Fišerem pouze na několika místech odkazují na vnitřní vývoj v Rusku – v souvislosti s působením československých legií a stávkovými vlnami v českých zemích na začátku roku 1918.¹⁸⁷ Nejchaotičtěji v tomto případě působí Sochrová, z heslovitého výkladu – typický pro tuto učebnici – není vůbec jasné, kdo proti sobě stanul. Beneš jako jediný upozorňuje na propagandistickou a agitační činnost bolševiků.¹⁸⁸

Všechny učebnice se shodují v tom, že k první „demokratické“ revoluci došlo v důsledku zhoršující se hospodářské situací v zemi a jejímu negativnímu dopadu na obyvatelstvo. Čornej uvádí, že se po únorové revoluci dostala k moci Prozatímní vláda tvořená zástupci středových a pravicových občanských i statkářských politických stran, která „*slíbila vyhlásit republiku, zavést občanské svobody a uskutečnit reformy, které v západní Evropě proběhly v letech 1789-1867*“.¹⁸⁹ Demokratický charakter Prozatímní vlády zmiňuje také Štěpánková a Šašinka, ti zároveň dodávají, že její orientace na demokratické státy Evropy jí nedovolila vystoupit z války navzdory přání obyvatel a ekonomické situaci země.¹⁹⁰ Fakt, že prozatímní vláda chtěla (musela) pokračovat v konfliktu, zmiňuje většina učebnic, důvod je však uveden jen zde. Oproti učebnicím z první republiky se v textech ani jednou neobjevuje jméno Řehoře Rasputina a v hodnocení hospodářské situace v Rusku jsou současní autoři také poněkud mírnější.

Bolševici jsou prezentováni jako druhé centrum moci, které se mohlo opřít zejména o široké vrstvy chudého obyvatelstva vyjadřující nesouhlas s dalším zapojením Ruska do války a také o podporu Německa, které doufalo, že uzavření míru s Ruskem zhorší situaci dohodových mocností. Vůdčí osobností bolševiků byl Vladimír Iljič Lenin. Ten je charakterizován jako „*vůdce a nejvyšší představitel sovětského Ruska*“, jako člověk, jenž si sympatie národa získal hesly „*půda, mír a chléb*“ a „*všechna moc sovětům*“, jako autor bolševického programu a zdůrazněna je také jeho spolupráce s německými tajnými službami. Hlavačka v jeho medailonu dále uvádí, že se od 90. let profesionálně věnoval revoluční činnosti, byl vězněn a poslán do vyhnanství na Sibiři a řadu let žil v emigraci, ze které se do Ruska vrátil za „*nejasných okolností*“.¹⁹¹ Některé učebnice jako další osobnost revoluce uvádí L. D. Trockého. Cara Mikuláše učebnice příliš nezmiňují, podobně ani další osobnosti z tohoto období, jako byli například kníže Lvov nebo Alexandr Fjodorovič Kerenský.

¹⁸⁷ HARNA, J. a FIŠER, R.: *Dějiny českých zemí*, str. 128, 132.

¹⁸⁸ BENEŠ, Z., NÁLEVKA, V.: *Dějepis pro střední školy*, str. 145.

¹⁸⁹ ČORNEJ, P.: *Dějepis pro SOŠ.*, str. 177.

¹⁹⁰ ŠTĚPÁNKOVÁ, A. a ŠAŠINKA, Z.: *Odmaturuj*, s. 107-108.

¹⁹¹ HLAVAČKA, M. a ČORNEJ, P.: *Dějepis pro gymnázia...*, str. 164.

Jako důvod občanské války pak učebnice uvádí právě rozbroje mezi těmito dvěma skupinami. Čornej uvádí, že občanskou válku vyvolal tlak opozice bývalých aristokratů, monarchistů i středních vrstev, liberálů a menševiků. Dohodové mocnosti se obávaly, že by se revoluce v případě vítězství rudých mohla rozšířit i do dalších zemích a rozložit morálku bojujícího vojska. Proto se rozhodla podpořit bílé peníze i zbraněmi. Ani vnitřní, ani zahraniční intervence ale nedokázala revoluci potlačit.¹⁹²

Štěpánková a Šašinka k tomu uvádí, že poté, co bolševici rozehnali Ústavodárné shromáždění v prosinci 1917, bylo odpůrcům Lenina jasné, že „*mají co dělat s protivníkem pohrdajícím všemi demokratickými principy*“, proto se se začaly formovat ozbrojené síly označované jako bělogvardějci, jež tvořily konglomeráty různých politických sil (eseři, monarchisté, liberálové a menševici). Právě jejich nejednotnost a neochota spolupracovat však zapříčinila to, že proti Rudé armádě nemohly vyhrát. Dohodové mocnosti se do konfliktu zapojily prostřednictvím intervenčních jednotek, ale protože se nechtěly pouštět do dalšího konfliktu, nakonec se stáhly a vedení války tak zůstalo na bělogvardějcích.¹⁹³ Role československých legií v tomto konfliktu již byla rozebrána v jedné z předcházejících podkapitol.

6.8.4 Zahraniční odboj

Jako hlavní představitel zahraničního odboje je prezentován Tomáš Garrigue Masaryk. Zatímco většina českých politiků se stavěla do pasivní pozice, Masaryk byl jeden z mála, kdo se rozhodl jednat. Všechny učebnice kladou důraz na jeho zahraniční akce a také na krajanské spolky zejména v USA, které mu vyjadřovaly podporu. Masarykova činnost při jeho zahraničních akcích je obvykle popsána (Clevelandská dohoda, založení Národního komitétu a Československé národní rady), pouze Čapek a Pátek se uchylují k přílišnému zjednodušení. V odstavci nadepsaném jako Masarykovy zahraniční akce zmíní pouze to, že Masaryk podnikl v září 1914 dvě cesty na západ a navázal styk se zahraničními dohodovými přáteli a že na něj rakouská vláda vydala zatykač (není uvedeno proč), pročež raději zůstal ve Švýcarsku.¹⁹⁴

Vedle Masaryka učebnice pochopitelně uvádí také jeho spolupracovníky. V učebnici České dějiny II. je Edvard Beneš popisován jako mladý a téměř neznámý, zároveň ale nejvýkonnější a nejagilnější spolupracovník Masaryka.¹⁹⁵ V případě Milana Rastislava Štefánika jsou oceňovány především jeho kontakty na špičky francouzské politiky a nikdy není

¹⁹² ČORNEJ, P.: *Dějepis pro SOŠ.*, str. 177.

¹⁹³ ŠTĚPÁNKOVÁ, A. a ŠAŠINKA, Z.: *Odmaturuj*, s. 108-109.

¹⁹⁴ ČAPEK, V. a PÁTEK, J.: *Dějepis pro střední odborné školy*. str. 121.

¹⁹⁵ KVAČEK, R.: *České dějiny II*, s. 90.

opomenuta informace, že se jednalo povoláním o astronoma a vojenského pilota. Přitom povolání ani vzdělání Masaryka s Benešem je zmíněno pouze v Českých dějinách II., kde je Beneš jednou dokonce titulován jako „*dr. Edvard Beneš*“ a na akademickou práci Masaryka je poukázáno v souvislosti s tím, že se vzhledem k absenci politických prostředků musel opírat o svůj věhlas ve vědeckém světě a působením ve vídeňském parlamentu před vypuknutím první světové války.¹⁹⁶

Masarykovým pohnutkám se více věnují učebnice Kvačka a Harny s Fišerem. Podle Kvačka válku Masaryk chápal jako souboj teokracie s demokracií. Vítězství demokracie by nejenže zabránilo vzniku Mitteleuropy, ale také by se naskytla možnost dát prostor pro vznik demokratických států střední Evropy.¹⁹⁷ Harna s Fišerem uvádí, že pro Masaryka monarchie pro český národ ztratila význam v tom, že přestala být „*ochranou hrází proti tlaku dynastického Německa a stala se nepřátelskou a přímo vražednou pro české národní zájmy*“.¹⁹⁸ V podobném duchu mluví i Kvaček, který tvrdí, že Masaryk byl zklamán vnitřním vývojem v rakouském mocnářství, jehož struktura a systém moci bránil další demokratizaci. Zároveň se obával přílišného spoutání říše s Německem, jež by mělo další neblahé vnitropolitické důsledky.¹⁹⁹

Vůbec poprvé v historii se navíc začalo uvažovat o společném státě Čechů a Slováků. Do vysvětlení jak a proč k tomu došlo se však pouští pouze Robert Kvaček, ostatní učebnice v lepším případě uvádí, že se myšlenka společného státu objevila vůbec poprvé,²⁰⁰ většinou se však omezí na pouhé konstatování, že se zahraniční odboj soustředil na prosazování zájmů společného státu Čechů a Slováků. Podle Kvačka hlavní důvody k připojení Slovenska koncepce společného národního státu byly v zásadě 3. Prvním argumentem byla teorie společného československého národa, sám Masaryk se jakožto rodák z jižní Moravy cítil být polovičním Slovákem. S tím úzce souvisí druhý důvod, a to sice paternalismus české strany, která věřila, že záchrana Slovenska před maďarizací je projevem vůle a povinnosti vůči mladšímu bratrovi. A konečně by spojení Čechů se Slováky přineslo větší počet Slovanů ve společném státě a Němci by pak mohli nový stát vnímat méně negativněji než v případě, že by byl složen ryze z českého národa.²⁰¹

Stejně tak není kladen takový důraz na propojení osobnosti T. G. Masaryka s legiemi tak, jako tomu bylo v případě učebnic z období první republiky. V podstatě se postava TGM

¹⁹⁶ Tamtéž, s. 90-91.

¹⁹⁷ Tamtéž, str. 87-89.

¹⁹⁸ HARNA, J. a FIŠER, R.: *Dějiny českých zemí*, str. 126.

¹⁹⁹ KVAČEK, R.: *České dějiny II*, str. 89-90.

²⁰⁰ ČORNEJ, P.: *Dějepis pro SOŠ.*, str. 178-179; HARNA, J. a FIŠER, R.: *Dějiny českých zemí*, str. 128.

²⁰¹ KVAČEK, R.: *České dějiny II*, str. 89-90.

v souvislosti se vznikem a činností legií objevuje pouze v učebnici Kvačka, zde se uvádí, že budoucí první prezident pomáhal vojsko politicky utvářet.²⁰² Pro Masaryka bylo přitom vybudování vlastního vojska klíčové. Byl to právě Masaryk, kdo se velkou měrou zasloužil o vznik československých legionářských pluků v Rusku a po vítězné bitvě u Zborova organizoval další a další jednotky (ruským vojenským velením byl považován za jejich nejvyššího velitele). V rámci legií dokonce založil leteckou školu, z níž se po válce vyvinula Masarykova letecká liga. Masaryk legionáře několikrát osobně navštívil, zajímal se o jejich kulturní život, zařizoval jim ubytování a také promýšlel jejich taktiku. Mezi vojáky byl velmi oblíben, pražský pluk legií mu dokonce nabídl symbolické vlastnictví pluku.

6.8.5 Československé legie

Československé legie patřily v předešlých obdobích k velmi citlivým tématům první světové války. Zatímco v období první republiky byly glorifikovány, nacisté a komunisté se je snažili upozadit a mnohdy až vymazat z historie. Po roce 1989 se však do dějepisných učebnic mohlo vrátit i toto téma. Nejvíce prostoru je československým jednotkám věnováno v učebnicích Štěpánkové a Šašinky a Sochrové, naopak Jan Kuklík ve svých Dějinách 20. století je nezmiňuje vůbec. Kupodivu okrajovou záležitostí jsou československé legionářské jednotky pro Čurdu a kol., přestože oficiální text na webu vydavatele tvrdí, že se učebnice věnuje „opomíjeným, ovšem současně zásadním tématům sociálních, kulturních a hospodářských dějin“, „podává nedogmatický obraz minulosti“ a „sleduje dlouhodobé dopady a na první pohled skryté souvislosti“.

Na tomto místě nemohu nezmínit odstavec se zajímavostí ohledně loajality českých vojáků v c. k. armádě v učebnici Štěpánkové a Šašinky. „*Známý je případ 28. pluku tzv. pražských dětí. Ten přešel k nepříteli slavnostně s plukovní hudbou v čele.*“²⁰³ Tento mýtus ohledně 28. pluku byl vytvořen v období komunismu a ačkoli po roce 1989 vyšla řada prací vyvracející to, že by k přeběhnutí došlo za takovýchto okolností, evidentně stále přežívá. O to nepochopitelnější je následný dovětek o tom, že většina vojáků zůstala monarchii loajální a některé jednotky tvořené českými vojáky patřily mezi elitní.²⁰⁴

Mýtus o tom, že Češi do armády rukovali s nevolí se objevuje také v několika dalších učebnicích. Kvaček říká, že „*Čeští vojáci rukovali bez odporu a věřili, (...), že válka nebude dlouhá.*“ Přiznává, že se incidenty v armádě skutečně objevily, a to kvůli prodlužujícímu se

²⁰² Tamtéž.

²⁰³ ŠTĚPÁNKOVÁ, A. a ŠAŠINKA, Z.: *Odmaturuj*, s. 102.

²⁰⁴ K problematice přeběhnutí 28. pěšího pluku viz FUČÍK, Josef: *Osmadvacátníci: spor o českého vojáka Velké války 1914-1918*. Praha 2006.

konfliktu, ovšem zároveň dodává, že většina vojáků v rakouské armádě bojovala až do konce války.²⁰⁵ V podobném duchu se nese i výklad Čorneje a kol.,²⁰⁶ který navíc dodává, že protiválečné projevy branců byly neorganizované a omezovaly se jen na různá hesla a popěvky.²⁰⁷

Nejvíce prostoru je věnováno legiím v Rusku, zatímco československé jednotky působící ve Francii, Itálii a Srbsku jsou mnohdy odbyty pouhým konstatováním, kolik se k nim v průběhu války připojilo mužů. Z bitev, jichž se českoslovenští dobrovolci účastnili, je téměř vždy uveden Zborov, už však není stavěn do role jednoho z kontrujících prvků legionářského mýtu. O glorifikaci legionářských jednotek zde nemůže být ani řeč, pouze Čapek konstatuje, že byli v bojích velmi stateční a Čornej tvrdí, že se bitva u Zborova stala symbolem legií.²⁰⁸ Mnohem častěji než při působení v rámci bojů první světové války, jsou ale legionářské jednotky na Rusi zmiňovány v souvislosti s jejich zapojením se do ruské občanské války.

Poměrně ožehavým tématem je konflikt legionářů se sovětskými vojsky. Některé učebnice se o něm vůbec nezmiňují, jiné přiznávají, že mezi sovětskou vládou a legionáři došlo k bojům.²⁰⁹ Nicméně pouze Šašinka a Štěpánková rozvádí čeljabinský incident.²¹⁰ Důvod, proč se nakonec československé legie staly součástí dohodové intervence, Čapek nevysvětluje, dozvídáme se pouze to, že se v Čeljabinsku velení legií „nedohodlo“ s bolševiky.²¹¹ Neutrálnost československých jednotek je nejpříznačněji popsána v učebnici Štěpánkové a Šašinky. Legionáři jsou popsáni jako dobře organizovaná a vyzbrojená jednotka, která se v rámci občanské války snažila zachovat neutrálnost navzdory tomu, že v nich bělogvardějci i dohodové mocnosti viděly rozhodující sílu, jež by mohla zvrátit poměr sil na bojišti. Legionáři se však do žádných bojů zapojovat nechtěli, chtěli se pouze vrátit domů.²¹²

Samotná sibiřská anabáze a dobytí celé magistrály je spíše marginálním tématem, jež se objevuje pouze ve 4 analyzovaných učebnicích (zajímavé přitom je, že v nechybí v Odmaturuj

²⁰⁵ KVAČEK, R.: *České dějiny II*, str. 98.

²⁰⁶ ČORNEJ, P: *Dějepis pro SOŠ.*, str. 178.

²⁰⁷ Zajímavý pohled na tuto problematiku přináší Jiří Hutečka, který uvádí, že čeští vojáci rukovali do vojska obvykle v poklidu a některá mobilizační centra se dokonce pod návaem branců dostala do logistické krize. Motivace vojáků k tak překotnému uposlechnutí mobilizačního rozkazu se pak podle něj skládala z několika složek. V prvé řadě se jednalo o podřízení se diskurzu militární maskulinity (strach z represe v případě neuposlechnutí rozkazu a normativní poslušnost vycházející pocitu vykonání povinnosti. Pozitivní motivaci pak představovala motivace kolektivem kamarádů a možnost nabytí statusu militární maskulinity. In: HUTEČKA, Jiří: *Muži proti ohni: motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914-1918*. Praha 2016, str. 29-39.

²⁰⁸ ČORNEJ, P: *Dějepis pro SOŠ.*, str. 179.

²⁰⁹ SOCHROVÁ, M.: *Dějepis II.*, s. 119.; KVAČEK, R.: *České dějiny II*, s. 94.

²¹⁰ ŠTĚPÁNKOVÁ, A. a ŠAŠINKA, Z.: *Odmaturuj*, s. 109.

²¹¹ ČAPEK, V. – PÁTEK, J.: *Dějepis pro střední odborné školy*. str. 121-122.

²¹² ŠTĚPÁNKOVÁ, A. a ŠAŠINKA, Z.: *Odmaturuj*, s. 109.

z dějepisu 2 a Dějepis v kostce II., tedy v učebnicích, které jsou pouze přehledové). To považuji za promarněnou příležitost, protože právě bojové úspěchy československých legií v Rusku se dají považovat za základ československé a české vojenské tradice (k níž se hlásí i současná Armáda České republiky) a tato látka také příběh, který by mohl studenty zaujmout. Téma získání carského pokladu pak není zmíněno vůbec.

Ne vždy je uveden také význam legií pro vznik Československa. Například Hlavačka přiznává, že se legionáři zejména díky vítězné bitvě u Zborova významně zasloužili o to, že dohodové mocnosti uznaly Národní radu československou jako oficiálního představitele budoucího státu.²¹³ O významu zahraničních vojenských jednotek se zmiňuje také Čornej,²¹⁴ Šašinka a Štěpánková²¹⁵ a Harna s Fišerem.²¹⁶ Podle výkladu Světových dějin II to však vyznívá tak, že rozhodující pro uznání Československé národní rady byla intervence legií v ruské občanské válce, přesněji „*po vystoupení československých legií proti sovětské vládě byly naše jednotky uznány za součást dohodových armád a Československá národní rada za oficiálního představitele budoucího státu*“.²¹⁷ Podobně je tomu i v případě Harny a Fišera, podle nichž sice československé jednotky bojovaly na východní i západní frontě, ale „*významnou roli jako opora československé zahraniční akce sehrálo až v roce 1917, kdy zasáhlo do vnitřního vývoje v Rusku*“.²¹⁸

Právě vysvětlení motivace českých vojáků k přeběhnutí k nepříteli a vstupu do legionářských jednotek přitom u tématu legií považuji za jednu z nejdůležitějších. Legionářská problematika byla vždy citlivým tématem a i dnes, po více než 100 letech, se vedou diskuze o tom, jestli byli legionáři hrdinové, nebo naopak zrádci. Vysvětlení motivace, formou konstatování bez hodnotící složky, legionářů k vstupu do legií by tak bylo více než vhodné. Dle mého názoru by navíc bylo vhodné postavit do protikladu také motivaci českých vojáků zůstat a bojovat v rakousko-uherské armádě, neboť tyto vojáci pozornosti badatelů i široké veřejnosti až donedávna unikali.

6.8.6 Závěr

Z hypotéz stanovených kvantitativní analýzou se jednoznačně potvrdily hypotézy h1 a h2 (Německo je v některých učebnicích explicitně popisováno jako militantní stát, který chtěl získat více politické a hospodářské moci na úkor ostatních států a jeho spojení s Rakousko-

²¹³ HLAVAČKA, M. a ČORNEJ, P.: *Dějepis pro gymnázia...*, str. 177.

²¹⁴ ČORNEJ, P.: *Dějepis pro SOŠ.*, str. 179.

²¹⁵ ŠTĚPÁNKOVÁ, A. a ŠAŠINKA, Z.: *Odmaturuj*, s. 108-109.

²¹⁶ HARNA, J. a FIŠER, R.: *Dějiny českých zemí*, str. 128.

²¹⁷ ČAPEK, V.: *Světové dějiny II.*, str. 135.

²¹⁸ HARNA, J. a FIŠER, R.: *Dějiny českých zemí*, str. 128.

Uherskem je také zřejmé – viz dále). Lze také souhlasit s hypotézou h5 – ačkoli většina učebnic se vznikem Československa zabývá, rozhodně se nedá říct, že by byl líčen v kontextu národních dějin, či chápán jako nějaké velké vítězství českého národa. Naopak s hypotézou h3 se s jako jedinou souhlasit nedá. Ruské revoluce jsou tématem, které se v učebnicích objevuje vždy, je ovšem rozdílné, v jakém rozsahu. Zatímco některé učebnice jí věnují celé kapitoly, jiné jen pár odstavců. Rozhodně se však nejedná o okrajové téma.

Výklad učebnic se shoduje v tom, že příčinou první světové války byla napjatá politická situace mezi evropskými velmocemi. Každá z těchto velmocí přitom do války vstupovala z vlastních pohnutek. Německo pak v některých učebnicích vystupuje jako vyloženě agresivní stát, který chce expandovat na úkor území obývaných slovanským etnikem. Ve většině učebnic je také patrné, kdo hrál v rámci Centrálních mocností hlavní roli. Německo se vyskytuje na předních příčkách nejfrekventovanějších substantiv a adjektiv, zatímco Rakousko-Uhersko je upozaděno a spíše je prezentována jeho závislost na svém sousedovi. Dá se tedy říci, že obraz Rakousko-Uherska je v učebnicích spíše neutrální a více než na nějakou jeho rozpínavost je poukázáno na vnitřní problémy. To patrně souvisí s celkovým přehodnocením pohledu na habsburské mocnářství v české historiografii po roce 1989.

Ostatní země – snad až na výjimku v podobě Spojených států amerických, které vystupují jako hospodářsky i politicky silný stát, jenž měl velký podíl na výsledku války a který z ní jako jediný výrazněji profitoval – ať už na poli hospodářské, či mezinárodněpolitické – do popředí příliš nevystupují. Lze přepokládat, že tomu tak je nejen proto, že se USA po první světové válce staly světovou velmocí a příkladem demokraticky založeného státu, ale také vzhledem k současné orientaci české politiky i společnosti na západ.

V některých učebnicích je až překvapivě mnoho prostoru věnováno popisu válečných operací (např. Kuklík a Kuklík), samotným průběhům bojů však nikoli. Problematika československých legií se objevuje téměř ve všech učebnicích a je připuštěn také jejich význam na vzniku samostatného Československa, už však nejsou glorifikovány jako v případě učebnic z období první republiky. Jejich sibiřská anabáze je pak zmíněna jen okrajově. Nedostatečný prostor je věnován také vysvětlení tomu, proč vojáci do legií vstupovali.

Co se týče Čechů a Slováci bojujících v rakousko-uherské armádě, k těm se učebnice nevyjadřují. Pouze Štěpánková a Šašinka poněkud nešťastně uvádí mýtus o přeběhnutí Pražských dětí. Vypouštění informací o českých plucích bojujících ve Velké válce je sice pochopitelná, vzhledem k tomu, jak se například i současná Armáda České republiky staví k tradici rakousko-uherské armády a vzhledem k tomu, že jsou v posledních letech prezentováni spíše českoslovenští legionáři (viz projekty Legie 100). Na druhou stranu je třeba

dotat, že právě v tomto konfliktu bojovalo a padlo v řadách rakouské armády velké množství Čechů. Navíc má téměř každý student ve své rodině někoho, kdo v první světové válce bojoval, proto si myslím, že by toto téma mohlo být do vyučování zapojeno také v podobě pátrání právě po osudech těchto lidí.

Domácímu odboji oproti tomu zahraničnímu není věnováno tolik prostoru, většina učebnic uvádí, že odboj neměl vzhledem k cenzurním a dalším represivním zásahům rakouské vlády moc šancí se projevit – v případě současných učebnic to ovšem nevyznává jako omluva jako v případě učebnic z období první republiky. Zahraničnímu odboji je probíráno podrobněji. Klíčovou rolí pro jeho akce byla činnost Tomáš Garrigua Masaryka, jenž je líčen ve velmi pozitivním světle jako vzdělaný a rozhodný muž, o nějaké mýtické glorifikaci však nemůže být řeč. Vznik Československa je prezentován jako výsledek činnosti T. G. Masaryka důsledkem rozpadu Rakousko-Uherska.

Co se týče osobností obecně, nejvíce prostoru se dostává právě T. G. Masarykovi, který je líčen ve velmi pozitivním světle jako vzdělaný a rozhodný muž. Z předních představitelů válčících států se v textech nejvíce mluví o W. Wilsonovi, jehož obraz je také velmi pozitivní. Velmi negativní obraz naopak vzbuzuje německý císař Vilém II. O Františku Josefovi I. a caru Mikuláši se učebnice příliš nezmiňují, jméno Karla I. je skloňováno hlavně v souvislosti s jeho nástupem na trůn a mírovými jednáními s Dohodou. Hodnocení těchto tří osobností je však spíše neutrální.

Ruská revoluce je v části učebnic probírána jako součást učiva o první světové válce, v jiných učebnicích má svou vlastní kapitolu. Hodnocení revoluce pro vnitřní vývoj ponechávají učebnice stranou (Štěpánková a Šašinka konstatují, že „*neúprosnost války, hladomor a krvavé represe Čeky si vyžádaly skoro 100 000 obětí, především na civilním obyvatelstvu*“).²¹⁹ To je patrně dáno tím, že následky revoluce učebnice probírají v jiných kapitolách.

Pro vývoj první světové války pak byla ruská revoluce klíčová v tom, že po uzavření brest-litevského míru prakticky zanikla východní fronta a pro dohodové mocnosti to znamenalo citelné oslabení. Naopak Německo – které právě z tohoto důvodu bolševickou revoluci podporovalo – bylo spokojeno. V žádné učebnici se ovšem neobjevuje informace o tom, že bolševici úzce spolupracovali právě s Německem a že to byla německá rozvědka, kdo Lenina dopravil do Ruska. Ačkoli pár učebnic tuto informaci přiznává v kapitole o pozdějším vývoji Ruska, myslím si, že by bylo vhodné, aby byla uvedena spíše na tomto místě.

²¹⁹ ŠTĚPÁNKOVÁ, A. a ŠAŠINKA, Z.: *Odmaturuj*, s. 109.

První světová válka celkově vyznívá jako konflikt, který měl obrovský dopad na celosvětové hospodářství a zejména pak společensko-kulturní situaci v Evropě. Zároveň však nic nevyřešil, naopak jen prohloubil problémy a připravil živnou půdu k událostem, jež později vedly k druhé světové válce. Pokud bychom se na obraz první světové války podívali optikou teorie H. Whitea, je zřejmé, že v tomto případě se jedná satirický typ.

Učebnice se prakticky vyvarují hodnocení událostí – o čemž svědčí mimo jiné i velmi malý počet klasifikujících adjektiv –, pouze konstatují, že se něco stalo a drží se konzervativního výkladu. Na učebnicích, které napsali historici zabývající se obdobím 20. století je patrné, že se jejich autoři snažili všechny jevy podrobněji vysvětlit.

7 Závěr

Výhoda korpusové analýzy tkví v tom, že umožňuje analyzovat velké množství textu bez toho, aniž by tyto texty bylo nutné číst. Tematická koncentrace textu a frekvenční slovníky autosémantik dokáží identifikovat hlavní témata, které se v textech objevují. Dále je možné rychle a jednoduše vyhledávat slova pojící se k určitým tématům a zkoumat jejich frekvenci (a případně ji porovnat s jinými tématy).

Prvorepublikové učebnice Velkou válku vykládají v kontextu národních dějin, důraz na český národ, činnost odboje a vznik Československa je zřejmý u všech prvorepublikových autorů a nasvědčuje tomu už letmá frekvenční analýza substantiv a adjektiv jednotlivých prvorepublikových učebnic. Zatímco v případě současných učebnic je Velká válka prezentována jako konflikt, který otřásl Evropou, ale sám o sobě moc nezměnil, naopak přispěl ke vzniku druhé světové války, učebnice první republiky ji berou jako událost, díky které se český (československý) národ vymanil z područí Rakousko-Uherska a vytvořil vlastní samostatný stát. To jednak poukazuje na fakt, že interpretace dějin se může v průběhu času proměňovat a ale také na to, že historii je třeba posuzovat až s nějakým časovým odstupem.

V jednoznačně negativním světle vystupuje v učebnicích z obou období Německo, které zároveň platí za jednu z nejvýznamnějších mocností účastnících se války (svědčí o tom například frekvence tohoto výrazu v učebnicích). Spíše negativně je líčeno také Rakousko-Uhersko, ačkoli v případě současných učebnic to není zase až tak jednoznačné. Prvorepublikové učebnice pak habsburské mocnářství zmiňují hlavně v souvislosti s útlakem českého národa před válkou a následnými persekucemi za války. V pozitivním světle jsou líčeny Spojené státy americké, ty však působí spíše jako šedá eminence v pozadí války, která nejenže přijde v pravý čas, aby pomohla k vítězství Dohody, ale také je jakýmsi garantem demokracie ve světě. Ostatní státy (Francie, Anglie, Rusko, Itálie) nejsou zmiňovány tak často a pokud ano, tak spíše v kontextech událostí, které se zde uskutečnily, než jako přímí aktéři událostí.

Zajímavé je také porovnání jazyka učebnic. Zatímco ty současné popisují válku neutrálně, nevyskytuje se zde mnoho hodnotících adjektiv a prakticky žádné expresivní výrazy, v případě prvorepublikových učebnic je tomu přesně naopak.

Korpusová analýza učebnic by v budoucnu mohla mít potenciál také ve výzkumu učebnic. Je díky němu možné identifikovat témata, která jsou v učebnicích dominantní a dále také určit, v jakém kontextu se o nich píše. Obdobím způsobem je možné zkoumat také například výskyt a kolokace různých historických osobností, příslušníků národů a dalších. V současné době je však největší překážkou fakt, že učebnice je třeba nejprve převést do elektronické podoby, což v případě starších učebnic může být problém vzhledem k použitému

fontu nebo formátování textu. Na druhou stranu by ale bylo efektivní zkoumat prostřednictvím korpusů například národní stereotypy a jejich proměny v průběhu času, proměny pohledu na určité významné osobnosti a v neposlední řadě by tyto učebnicové korpusy mohly být zkoumány také z pohledu jazykovědného (např. zkoumání ideologických výrazů).

8 Resumé

This thesis focuses on the presentation of the First World War in the high school textbooks of the First Czechoslovak Republic (1918-1938) and contemporary textbooks (after the year 1989). Apart from qualitative research methods were used quantitative research methods, specifically corpus analysis, which served as the basis for hypotheses, that were verified afterwards using qualitative analysis. It turned out that the corpus analysis can be a valuable addition to the classical methods of research of history. It enables us to find new connections and facts that would be hard to identify without computer analysis. The picture of the First World War is different in both cases. Textbooks from the First Republic depict it in a context of national history with evident focus on national pride, whereas contemporary textbooks give us somewhat more grounded depiction. Where First Republic textbooks view the formation of Czechoslovak Republic as the main and positive result of the war, contemporary textbooks emphasize the fact that the war did not solve the tensions between European powers and that it created a path to the Second World War. This shows us the fact that the interpretation of history can change in the course of time and that the history should not be judged without a sufficient time delay.

9 Seznam použité literatury

- BARTHES, Roland – FULKA, Josef: "Diskurz Historie." Česká Literatura, vol. 55, no. 6, 2007, str. 815–828.
- BENEŠ, Zdeněk: *Socialismus. Jeho idea a jeho realita v českých učebnicích dějepisu*. In: *Obraz období "socialismu" v českých a polských učebnicích*. Ostrava 2016 s. 14-31; 202-223.
- BENEŠ, Zdeněk: *Československo 1918-1938 v učebnicích dějepisu*. In: *Česko-slovenská historická ročenka*. Brno 2011 [vyd. 2012], s. 147-152.
- BERČÍKOVÁ, Jana: *Obraz Ruska v českých učebnicích dějepisu pro střední školy*. Brno 2018. (nepublikovaná diplomová práce).
- BERRY, David, M. (ed): *Understanding Digital Humanities*. Londýn 2012,
- BERRY, David M – FAGERJORD, Anders: *Digital humanities: knowledge and critique in a digital age*. Cambridge 2017,
- BOONSTRA, Onno – BREURE, Leen – DOORN, Peter: *Past, present and future of historical information science*. Amsterdam 2006,
- BURTON, D. M. „Automated Concordances and Word Indexes: The Fifties.“ *Computers and the Humanities* 15, no. 1 (1981) str. 1-14.
- CVRČEK, Václav: *Kvantitativní analýza kontextu*. Praha 2013.
- CVRČEK, Václav – KOVARIKOVA, Dominika: *Možnosti a meze korpusové lingvistiky*. Praha 2011.
- ČECH, Radek: *Tematická koncentrace textu v češtině*. Praha 2016.
- ČERMÁK, František – BLATNÁ, Renata (eds.): *Manuál lexikografie*. Praha 1995.
- ČERMÁK, František: *Korpus a korpusová lingvistika*. Praha 2017.
- ČINÁTL, Kamil: *Jak funguje komiks ve škole? Dějiny a současnost*, 2017, č. 5, str. 16-17.
- ČORNEJ, Petr: *Historici, historiografie a dějepis: studie, črty, eseje*. Praha 2016.
- ECO, Umberto: *O zrcadlech a jiné eseje: znak, reprezentace, iluze, obraz*. Praha 2002.
- František Šembera (nekrolog). *Český časopis historický*, 4, 1898, č. 5, str. 349–350.
- FUČÍK, Josef: *Osmadvacátníci: spor o českého vojáka Velké války 1914-1918*. Praha 2006.
- GRACOVÁ, Blažena: *Obraz Lichtenštejnů v českých učebnicích dějepisu*. *Časopis Matice moravské*. 2012, roč. 131, č. supplement, str. 173-181.
- GRACOVÁ, B.: *Beneš a jiní naši prezidenti. Z výzkumu znalostí české mládeže o československých prezidentech*. *Acta Universitatis Carolinae*. 2012, roč. 2012, č. Tomus LII, str. 311-320.

- GRACOVÁ, Blažena – LABISCHOVÁ, Denisa: *Příručka ke studiu didaktiky dějepisu*. Ostrava 2008.
- GRACOVÁ, B. a LABISCHOVÁ, D.: *Současná teorie a praxe dějepisného vzdělávání na školách*. Pedagogická orientace. 2012, roč. 22, str. 516-543.
- HÁJEK, Martin: *Čtenář a stroj: vybrané metody sociálněvědní analýzy textů*. Praha 2014.
- HUTEČKA, Jiří: *Muži proti ohni: motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914-1918*. Praha 2016
- IGGERS, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století: od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha 2002.
- Jan V. Krecar (parte). *Národní listy*, č. 166, 18. 6. 1933, s. 7.; *Úmrtí. Národní politika*, č. 166, 18. 6. 1933, s. 3.
- KUBÁT, Miroslav: *Kvantitativní analýza žánrů*. Ostrava 2016.
- KOVAŘÍČEK, Václav – KOVAŘÍČKOVÁ, Iva: *Vývoj školských soustav v českých zemích*. Olomouc 1989.
- KLOS, Čeněk: *Boj s rakouskou hydrou: deník legionáře Čeňka Klose*. Druhé, přepracované vydání. Praha 2016.
- KRUPOVÁ, Bohuslava: *Frekvenční analýza interdisciplinárních prvků v současných učebnicích chemie*. Ostrava 2007. (nepublikovaná diplomová práce).
- KUTNAR, F. – MAREK, J.: *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. 3. vyd. Praha 2009.
- LABISCHOVÁ, D.: *Vytváření historického vědomí moderní společnosti. Výuka a společenská funkce dějepisu*. XI. Sjezd českých historiků. Olomouc, Česká republika. 2017.
- LABISCHOVÁ, D.: *Dějiny ženské emancipace v rakouských učebnicích dějepisu*. CIVILIA: Odborná revue pro didaktiku společenských věd. 2015, roč. 6, str. 4-20.
- LABISCHOVÁ, D.: *Stereotyp Poláka ve vědomí české studující mládeže*. In: *Česká a polská historická tradice a její vztah k současnosti*. Praha 2003. str. 25-39.
- LABISCHOVÁ, D., GRACOVÁ, B. a ZÁDRAPOVÁ, L. *Changes in European Consciousness within the Context of Education*. Ostrava 2013.
- MANDELOVÁ, Helena: „*Úkolová škola*“ Jaroslava Sochora. In: *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Řada společenských věd*, č. 16. Brno 1997.
- OPÁLKOVÁ, Miroslava: *Frekvenční analýza a srovnání učebnic chemie pro střední školy*. Ostrava 2009. (nepublikovaná diplomová práce).
- POŘÍZKA, Petr: *Tvorba korpusů a vytěžování jazykových dat: metody, modely, nástroje*. Olomouc 2014.

- Pešek, Josef: Úmrtí. František Brdlík (nekrolog). *Český časopis historický*, 42, 1936, č. 2, s. 430.
- PEŘESTÁ, Markéta: *Obráz dekretů prezidenta republiky a odsunu německého obyvatelstva z ČSR v českých učebnicích dějepisu (1945–2015)*. Brno 2018. (nepublikovaná diplomová práce).
- RÝDL, Karel – VALENTA, Josef – VÁŇOVÁ, Růžena: *Výchova a vzdělávání v českých dějinách*. IV. díl. 1. svazek. Problematika vzdělávacích institucí a školských reforem. Praha 1992.
- ŠMAJSTRLOVÁ, Dana: *Idea čechoslovakismu v dějepisných učebnicích z období první republiky (1918-1938)*. Olomouc 2016. (nepublikovaná diplomová práce).
- ŠMAJSTRLOVÁ, Dana: *Bitva u Moháče a počátky vlády Habsburků. Srovnání českých a slovenských učebnic dějepisu pro střední školy*. Olomouc 2014. (nepublikovaná bakalářská práce).
- ŠUSTOVÁ, Magdaléna (ed.): *Názorné vyučování a škola. Historický vývoj a současné trendy používání didaktických pomůcek*. Praha 2013.
- ŠUSTOVÁ, Magdaléna: *Stalo se v zemi české. Jak se vyučoval dějepis (dále jen Jak se vyučoval dějepis)*. Praha 2009.
- ŠUSTOVÁ, Magdaléna (ed.): *Dějiny ve škole – škola v dějinách*. Praha 2010.
- TEJKAL, Josef: *Kvantitativní analýza jedné řady učebnic dějepisu*. Praha 2010. (nepublikovaná bakalářská práce).
- TOMEŠ, Josef a kol.: *Český biografický slovník XX. století*. 1. díl. Praha – Litomyšl 1999.
- TOMEŠ, Josef a kol.: *Český biografický slovník XX. století*. 3. díl. Praha – Litomyšl 1999.
- TUČEK, Marek: *Dějiny Spojených států amerických v učebnicích dějepisu mezi lety 1865-1953*. Olomouc 2018. (nepublikovaná diplomová práce)
- VACULÍK, Jaroslav – MIHOLA, JIŘÍ (ed.): *Místo historie a úloha učitele dějepisu při formování multikulturní společnosti: sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Brno 2003.
- VÁCHA, Dalibor: *Horké léto 1918: Čechoslováci ve víru ruské občanské války*. Praha 2018.
- WHITE, Hayden: *Metahistorie: historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno 2011.

10 Seznam použitých internetových zdrojů

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Czechoslovaks_victims_of_Bolshveki_near_Vladivostok.jpg [cit. 2018-11-14]

<https://www.avcr.cz/cs/veda-a-vyzkum/socialne-ekonomicke-vedy/Ceska-republika-pozadala-o-clenstvi-v-konsorciu-DARIAH-ERIC/> [cit. 2019-07-16]

<http://www.livesandletters.ac.uk/projects/archaeology-reading-early-modern-europe> [cit. 2019-07-16]

<http://www.korpus.cz> [cit. 2019-07-16]

<https://ocr.space/> [cit. 2019-07-16]

<https://www.czechency.org/slovník/FREKVENCE> [cit. 2019-07-16]

http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/BIDLO_Jaroslav_17.11.1868-1.12.1937 [cit. 2019-06-18]

http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/DOBI%C3%81%C5%A0_Josef_26.9.1888-20.1.1972 [cit. 2019-06-18]

http://abicko.avcr.cz/miranda2/export/sitesavcr/data.avcr.cz/abicko/2009/06/pdf/AB6_09_web.pdf [cit. 2019-06-18]

https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=15041 [cit. 2019-06-18]

https://encyklopedie.brna.cz/home-mmb/?acc=profil_osobnosti&load=389 [cit. 2019-06-18]

<https://katalog.knihovna.jicin.cz/authorities/225404?locale=cs> [cit. 2019-06-18]

<https://biblio.hiu.cas.cz/authorities/597#!#%3Fid=NIYjOqCLSluQdigM0I0KNw&pageSize=30&sorting=default> [cit. 2019-06-18]

<http://badatelna.eu/fond/163011/> [cit. 2019-06-18]. [cit. 2019-06-18]

<http://naseucebnice.cz/> [cit. 2019-04-14]

<http://fortuna.cz/> [cit. 2019-04-14]

<http://www.spl-prace.cz/> [cit. 2019-04-14]

<https://www.didaktis.cz/?middle=p%3A17592186435721&sys=dsh%3A17592186438501> [cit. 2019-04-14]

https://clanky.rvp.cz/wp-content/uploads/prilohy/7237/vyhodnoceni_pruzkumu.pdf [cit. 2019-04-20]

<https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/pekar.html> [cit. 2019-06-18].

11 Seznam použitých pramenů

- BENEŠ, Zdeněk, NÁLEVKA, Vladimír: *Dějepis pro střední školy 1+2*. Praha 2009.
- BIDLO, Jaroslav – HÝBL, František – ŠUSTA, Josef: *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 3. díl. Dějiny nového věku od roku 1648*. 2. vyd. Praha 1921.
- BIDLO, Jaroslav – DOBIÁŠ, Josef – ŠUSTA, Josef: *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 3. díl. Dějiny nového věku od roku 1648*. 3. vyd. Praha 1933.
- BIDLO, Jaroslav – DOBIÁŠ, Josef – ŠUSTA, Josef: *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 3. díl. Dějiny nového věku od osvícenství*. 4. vyd. Praha 1938.
- BIDLO, Jaroslav – HÝBL, František – ŠUSTA, Josef: *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy škol středních. 3. díl. Novověk od let sedmdesátých 19. stol. až do doby současné*. Praha 1937.
- BRDLÍK, František – ŠEMBERA, František: *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních. 3. díl. Dějiny věku nového od míru Westfálského až po dobu přítomnou*. 3. vyd. Praha 1920.
- BRDLÍK, František – ŠEMBERA, František: *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních. 3. díl. Dějiny věku nového od míru Westfálského až po dobu přítomnou*. 4. vyd. Praha 1923.
- BRDLÍK, František – ŠEMBERA, František: *Učebná kniha dějepisu všeobecného pro nižší třídy škol středních. Dějiny československé*. Praha 1926.
- ČAPEK, Vratislav: *Světové dějiny II – Dějiny lidských civilizací od poloviny 17. století po současnost*. Praha 1993.
- ČAPEK, Vratislav – PÁTEK, Jaroslav: *Dějepis pro střední odborné školy: základní směry dějinného vývoje*. Praha 2001.
- ČORNEJ, Petr: *Dějepis pro střední odborné školy: české a světové dějiny*. 2. vyd. Praha 2008.
- ČURDA, Jan a kol.: *Moderní dějiny pro střední školy*. Brno 2014.
- DVOŘÁK, Rudolf – ŠUJAN, František: *Dějepis pro nižší třídy škol středních. 3. díl. Od míru vestfálského až po dobu nejnovější*. 6. vyd. Praha 1920.
- DVOŘÁK, Rudolf – NOVÁK, Antonín – ŠUJAN, František: *Dějepis pro nižší třídy škol středních. 3. díl. Střední a nový věk od počátku 13. stol. po dobu*. 8. vyd. 1923.
- HARNA, Josef – FIŠER, Rudolf: *Dějiny českých zemí. Díl 2., od poloviny 18. století do vzniku České republiky*. Praha 1998.
- HLAVAČKA, Milan – ČORNEJ, Petr: *Dějepis pro gymnázia a střední*. Praha 2001.
- HRBEK, Josef – VODEHNAL, Josef: *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol. 3. díl. Nový věk od osvícenství do doby přítomné*. Praha 1935.

- HRBEK, Josef a kol.: *Československé dějiny. Učebnice pro nejvyšší třídu středních škol*. Praha 1937.
- KLIK, Josef: *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol. 3. díl. Novověk od osvícenství až po naše časy. Opakování československých dějin*. Praha 1938.
- KLIK, Josef: *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol. 3. díl. Novověk od osvícenství až po naše časy. Opakování československých dějin. (Dotisk)*. Praha 1947.
- KRECAR, Jan – VLACH, Jaroslav: *Dějepis obecný pro nižší třídy středních škol. 3. díl. Dějiny nového věku od míru vestfálského*. 3. vyd. Praha 1922.
- KUKLÍK, Jan – KUKLÍK, Jan: *Dějiny 20. století*. Praha 1995.
- KVAČEK, Robert: *České dějiny II*. Praha 2002.
- PEKAŘ, Josef: *Dějiny československé. Pro nejvyšší třídy středních škol*. Praha 1921.
- KLIK, Josef – PEKAŘ, Josef: *Dějiny československé pro nejvyšší třídu středních škol. 2. vyd.* Praha 1937.
- CHOC, Pavel – SOCHOR, Jaroslav: *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol. 4. díl. Od veliké revoluce dodnes*. Praha 1947.
- PEŠEK, Josef: *Učebnice dějepisu pro nižší třídy středních škol. 4. díl. Obrazy z dějin nového věku od r. 1789 až po naše časy. Nástin dějin československých*. Praha 1933.
- SOCHROVÁ, Marie: *Dějepis II. v kostce: pro střední školy: [novověk, dějiny nové doby]*. Praha 2008. Maturita v kostce.
- ŠTĚPÁNKOVÁ, Alena – ŠAŠINKA, Zdeněk: *Odmaturuj! z dějepisu 2*. Brno 2006. Odmaturuj!
- TRAUB, Hugo: *Všeobecný dějepis pro vyšší třídy středních škol. 3. díl. Nový věk od roku 1648 až po naše časy*. Brno 1923.
- TRAUB, Hugo: *Dějepis všeobecný pro nižší třídy škol středních. 2. díl. Pro 3. třídu reálků i ref. reál. gymnasií a pro 4. tř. gymnasiijní druhých typů. Střední věk od počátku 13. stol a všechen novověk*. Brno 1924.